

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїг Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права та європейської інтеграції, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнесадміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Носенко Елеонора Львівна, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології управління факультету психології і спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oes., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.
Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Лахижа М. І.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА..... 7

Михайловська О. В., Татарчук М. С.

ЕКОЛОГІЧНА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ..... 11

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Рагімов Ф. В., Баштанник В. В.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 16

Сидоренко Н. О., Шкурат І. В.

СУБ'ЄКТ ТА ОБ'ЄКТ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ – ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ..... 24

Сорока С. В., Лізаковська С. В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ФАНДРЕЙЗИНГУ В УКРАЇНІ..... 29

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Доценко О. С.

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ЇЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ..... 35

Потеряйко С. П.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ДІЄВОСТІ СТРУКТУР ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРАХ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ..... 41

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЯ

Аршава І. Ф., Монахович Д. Р.

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА САМОТНИХ МОЛОДИХ ОСІБ..... 47

Асланян Т. С., Няч Т. А.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧИХ І БАТЬКІВСЬКИХ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ..... 53

Василевська О. І.

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ПРАЦІВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ФАХУ..... 60

Гальцова С. В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ SOFT SKILLS ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ..... 65

Джаббарова Л. В., Шукалова О. С., Даніліч-Скакун А. А.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ НАРЦИСИЧНОГО РОЗЛАДУ ОСОБИСТОСТІ..... 71

Сахарова К. О.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ..... 76

Ситник С. І., Полшкова С. Г., Трофімова Д. О. ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСІБ З АНДРОГІННИМ ТИПОМ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (ЗА С. БЕМ).....	82
--	----

Ярмольчик М. О., Лич О. М. ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ПІД ЧАС ДЕКОМПРЕСІЇ.....	88
---	----

РОЗДІЛ 5

ПРАВО

Заяць О. С. ЦІННІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	93
--	----

Кузнєцов С. С. КОНЦЕПТ «МОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ (МОРСЬКОЇ) ДОКТРИНИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	98
--	----

Логвиненко Б. О. СЕГРЕГАЦІЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ.....	104
--	-----

РОЗДІЛ 6

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Іванов А. В. БЕЗПЕКОВИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИСТОЯННЯ СПЕЦІАЛЬНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ОПЕРАЦІЯМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ.....	108
--	-----

Кожуріна В. М. СКЛАД ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	114
--	-----

Фурдик В. Д. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИХ КАДРІВ ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ.....	119
--	-----

6.2. ПРАВО

Тарасевич Ю. В. ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ПОЛІЦІЇ ТА УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	124
---	-----

6.3. ПСИХОЛОГІЯ

Клепікова О. В. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	129
---	-----

Садчікова О. Г. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ТА КОПІНГ-РЕСУРСІВ.....	134
--	-----

CONTENTS

SECTION 1

PUBLIC ADMINISTRATION

Lakhyzha M. I.

PROBLEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND.....7

Mykhailovska O. V., Tatarchuk M. S.

ECOLOGICAL BALANCE OF TERRITORIAL COMMUNITY DEVELOPMENT IN UKRAINE..... 11

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Rahimov F. V., Bashtannyk V. V.

FORMATION OF CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF MECHANISMS OF PUBLIC GOVERNANCE OF REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION.....16

Sydorenko N. O., Shkurat I. V.

SUBJECT AND OBJECT OF THE FIELD OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES – FORMATION OF CONCEPTUAL AND CATEGORY APPARATUS..... 24

Soroka S. V., Lizakovska S. V.

LEGAL BASIS OF FUNDRAISING DEVELOPMENT IN UKRAINE..... 29

SECTION 3

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF STATE SECURITY AND PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Dotsenko O. S.

CURRENT STATE OF ORGANIZED CRIME AND COMBATING IT ON THE TERRITORY OF UKRAINE.....35

Poteriaiko S. P.

METHODICAL APPROACH TO PREDICTION OF EFFECTIVENESS BY PUBLIC ADMINISTRATION BODIES' STRUCTURES IN STATE SECURITY AND CIVIL PROTECTION..... 41

SECTION 4

PSYCHOLOGY

Arshava I. F., Monakhovych D. R.

THE PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF YOUNG SINGLE PEOPLE.....47

Aslanian T. S., Niach T. A.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF FEATURES OF CHILDREN'S AND PARENTS' PROTECTIVE MECHANISMS..... 53

Vasylevska O. I.

EMOTIONAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF MENTAL HEALTH IN SOCIONOMIC EMPLOYEES... 60

Haltsova S. V.

DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS OF SOFT SKILLS OF PEDAGOGUES IN THE POSTGRADUATE TEACHER EDUCATION SYSTEM.....65

Dzhabbarova L. V., Shukalova O. S., Danilich-Skakun A. A.

PECULIARITIES OF MODERN PSYCHOTHERAPY OF NARCISSICAL PERSONALITY DISORDER.....71

Sakharova K. O.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PSYCHOLOGICAL SERVICE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....76

Sytnyk S. I., Polshkova S. H., Trofimova D. O.

EMOTIONAL INTELLIGENCE FEATURES OF PEOPLE WITH ANDROGYNOUS TYPE
OF GENDER IDENTITY (ACCORDING TO S. BEM)..... 82

Yarmolchuk M. O., Lych O. M.

PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGIES OF WORKING WITH MILITARY SERVANTS
DURING DECOMPRESSION..... 88

SECTION 5

LAW

Zaiats O. S.

VALUE DETERMINANTS OF PROFESSIONAL ADVOCACY.....93

Kuznetsov S. S.

MARITIME ACTIVITY CONCEPT IN A CONTEXT OF LEGAL (MARITIME) DOCTRINE OF UKRAINE.....98

Lohvynenko B. O.

SEGREGATION: DEFINITION OF CONCEPT AND NECESSITY OF LEGISLATIVE CONFIRMATION.....104

SECTION 6

YOUNG SCIENTIST PAGE

6.1. PUBLIC ADMINISTRATION

Ivanov A. V.

SECURITY STATE OF THE INFORMATION ENVIRONMENT OF UKRAINE IN THE FIELD
OF RESISTANCE TO SPECIAL INFORMATION OPERATIONS OF FOREIGN STATES.....108

Kozhurina V. M.

COMPOSITION OF TERRITORIAL COMMUNITY LAND RESOURCES..... 114

Furdyk V. D.

FOREIGN EXPERIENCE TRAINING MANAGERS OF MILITARY MEDICINE.....119

6.2. LAW

Tarasevych Yu. V.

BUILDING TRUST IN THE POLICE AND PARTICIPATION
OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN COUNTERACTION CRIME.....124

6.3. PSYCHOLOGY

Klepikova O. V.

THE INDIVIDUAL GUIDELINES FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION
OF FUTURE PSYCHOLOGISTS.....129

Sadchikova O. H.

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF COPING BEHAVIOR AND COPING RESOURCES.....134

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.21 (438)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.1>

Лахижа Микола Іванович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
ORCID ID: 0000-0001-8676-4578

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

PROBLEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND

У статті розглянуто польський досвід вивчення проблем розвитку публічної адміністрації. На думку автора, успіх польських реформ забезпечено різноманітними факторами, одним з найважливіших з яких є постійна увага до якості діяльності публічної адміністрації, що досягається ретельним аналізом наявних проблем та цілеспрямованою роботою над їх вирішенням. Мета статті полягає у виокремленні та систематизації проблем розвитку публічної адміністрації Республіки Польща і механізмів вирішення для використання напрацьованого досвіду в Україні. Автор намагається узагальнити підходи польських учених до проблем розвитку публічної адміністрації, спираючись на їхні праці, а також з урахуванням оцінки цих підходів в українській історіографії.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та систематизації наявних та потенційних проблем розвитку публічної адміністрації з урахуванням практики їх вирішення в Республіці Польща.

Показано необхідність розгляду проблем публічної адміністрації з різних точок зору: через визначення поняття «гарна адміністрація»; визначення стандартів та кращих прикладів; виокремлення наявних бар'єрів на шляху до якісного управління; через якість кадрів; досконалість комунікацій між органами влади та між ними і громадянами та бізнесом, а також забезпечення внутрішнього діалогу між керівництвом адміністрації та її працівниками.

Зразком для оцінювання якості публічної адміністрації служать європейські стандарти діяльності органів влади, які мають враховуватися під час підготовки вітчизняного законодавства, а також у практичній діяльності адміністрації.

Ключові слова: Республіка Польща, публічна адміністрація, досвід, розвиток, проблеми, бар'єри.

The Polish experience of studying the problems of public administration development is considered in the article. According to the author, the success of Polish reforms is ensured by various factors, one of the most important of which is the constant attention to the quality of public administration, which is achieved by careful analysis of existing problems and purposeful work on their solution. The purpose of the article is to identify and systematize the problems of development of the public administration of the Republic of Poland and the mechanisms of solution for the use of experience in Ukraine. The author tries to generalize the approaches of Polish scholars to the problems of public administration development, based on their works, as well as taking into account the assessment of these approaches in Ukrainian historiography.

The scientific novelty of the study is to identify and systematize existing and potential problems of public administration development, taking into account the practice of solving them in the Republic of Poland.

The necessity of considering the problems of public administration from different points of view is shown: through the definition of "good administration"; definition of standards and best examples; identification of existing barriers to quality management; due to the quality of staff; perfection of communications between the authorities and between them and citizens and business, as well as ensuring internal dialogue between the management of the administration and its employees.

The model for assessing the quality of public administration is the European standards of government, which should be taken into account in the preparation of domestic legislation, as well as in the practice of administrations.

Key words: Republic of Poland, public administration, experience, development, problems, barriers.

Постановка проблеми. Республіка Польща стала прикладом успішного розвитку посткомуністичної країни, вдало пройшовши періоди посткомуністичної трансформації та адаптаційний період в Європейському Союзі. Успіх реформ забезпечено різноманітними факторами, одним з найважливіших з яких є постійна увага до якості діяльності публічної адміністрації.

Ця увага помітна й зі значної кількості наукових публікацій, частина з яких присвячена тематиці нашого дослідження, наприклад: [1; 2; 3 та інші]. Проблеми розвитку публічної адміністрації розглядаються як неминуче виникнення нових викликів у процесі розвитку країни, які вимагають адекватних змін у системі управління. На нашу думку, можна виділити два основні підходи науковців та практиків до питання проблем розвитку публічної адміністрації. Перший, широкий підхід проблеми публічної адміністрації розглядає як загальні проблеми суспільства. Наприклад, такий підхід яскраво проявляється в монографії практика публічної адміністрації М. Мілека [4]. Другий, вужчий підхід більше концентрується на внутрішніх проблемах публічної адміністрації.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що українськими вченими проблемам європейського врядування приділяється значна увага. Серед інших варто відзначити публікації В. Баштанника, В. Бурдяк, І. Грицяка, Г. Зеленько, М. Лендєл, В. Мартиненка, Г. Опанасюк, О. Оржель, Л. Приходченко, Л. Прокопенка, О. Рудіка, М. Рудік, В. Солових, В. Стрельцова.

Розвиток публічної адміністрації в Польщі досліджували українські вчені Н. Гнидюк, В. Гуменюк, О. Куленкова, В. Малиновський та інші. Широке коло досліджень цієї проблематики польськими вченими висвітлене у монографії [5]. У цій статті використано здебільшого нові публікації польських авторів.

Аналіз свідчить, що як українськими, так і польськими вченими використовується проблемний підхід до розвитку публічної адміністрації, проте систематизація проблем досі залишається актуальною.

Мета статті полягає у виокремленні та систематизації проблем розвитку публічної адміністрації Республіки Польща і механізмів вирішення для використання напрацьованого досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами огляд публікацій польських політиків, адміністративних діячів та вчених, присвячених діяльності публічної адміністрації, свідчить про загальну схвальну оцінку напрямів та методів її розвитку. Але водночас варто відзначити й праг-

нення до критичного підходу, спроби виявлення наявних та потенційних проблем публічної адміністрації, що яскраво проявлялося у багатьох публікаціях польських та українських авторів на початку 2000-х років і яскраво помітно сьогодні.

Незважаючи на економічні успіхи, завжди існували певні управлінські проблеми, які потрібно було вирішувати, а з часом з'являються й нові, що пояснюється виникненням нових викликів та завдань. Так, на думку Голови Вищої аудиторської служби К. Квятковського, основними проблемами публічної адміністрації є відсутність діалогу і надмірна ієрархізація [6]. Відзначається також, що адміністрація не конкурентна фінансово порівняно з приватним сектором, що вимагає особливої уваги до роботи з кадрами.

Варто відзначити й намагання вчених та практиків розглядати проблеми публічної адміністрації з різних точок зору: через визначення поняття «гарна (якісна) адміністрація» (*dobra administracja*); визначення стандартів та кращих прикладів; виокремлення наявних бар'єрів на шляху до якісного управління тощо, а також: розгляд проблеми через якість кадрів; досконалість комунікацій між органами влади та між ними і громадянами та бізнесом. Суттєвого значення набуває і внутрішній діалог: між адміністрацією та її працівниками.

Зразком для оцінювання якості публічної адміністрації служать європейські стандарти діяльності органів влади, які мають враховуватися у підготовці вітчизняного законодавства, а також у практичній діяльності адміністрацій.

Право на якісне публічне управління розглядається в Польщі як одне з важливих прав громадян. Так, омбудсмен Я. Кохановський стверджує, що «без чітких і мудрих законів і без розумних інститутів, заснованих на них, будь-яка серйозна розмова про права громадян у кращому разі є помпезною риторикою або каталогом побажань» [7]. Отже, існує необхідність у формулюванні або кодифікації загальних принципів адміністративного права, від яких залежить значною мірою реалізація права на якісне управління.

Варто зазначити, що польське адміністративне право є найбільш широкою галуззю польського права, про яку відомо кожному громадянину, який хоч раз намагався отримати дозвіл на будівництво, зареєструвати машину, розпочати бізнес або отримати якусь іншу адміністративну послугу. Адміністративне право включає кілька сотень законів та багато тисяч нормативних актів, положення яких стосуються практично всіх сфер життя особистості та діяльності держави. Його удосконалення

розглядається за кількома напрямками, з яких варто виділити: впорядкування термінології та її застосування; ліквідація «проріх» у праві, що особливо помітні під час проведення реформ, коли функції адміністрацій, що ліквідовуються, вчасно не передаються іншим інституціям; досягнення рівноваги між захистом прав громадянина та захистом публічних інтересів; оптимізація забезпечення прав та обов'язків; унормування адміністративних процедур; чітке визначення адміністративних санкцій; вирішення питання про розширення прав адміністрацій у разі укладення ними угод між собою, а також з іншими юридичними особами.

Тісно пов'язаними з удосконаленням законодавства та покращенням кадрового складу адміністрацій залишаються питання запобігання корупції через інституційне забезпечення та дотримання етики публічної служби. Ця проблема як актуальна для Польщі проаналізована нами у статті [8].

З точки зору удосконалення публічної адміністрації особливої уваги потребує GovTech – застосування нових технологій у державному управлінні. Як наголошує Голова Ради Міністрів Республіки Польща М. Моравецький, «громадяни Польщі заслуговують на найсучасніші електронні послуги, а польська адміністрація – на найкращі ІТ-інструменти для вдосконалення своєї роботи» [9]. Запити поляків, які живуть у розумних містах, е-громадян, які виконують більшість формальностей в Інтернеті та живуть у безпечній країні, кордони якої захищені сучасним програмним забезпеченням, вже реалізуються на практиці. Проте виникає низка проблем як технологічного характеру, так і пов'язаних з людським фактором: рівнем підготовки як громадян, так і працівників публічної адміністрації.

Окремо доцільно згадати й про нову для Польщі проблему – неготовність публічної адміністрації ефективно працювати з іноземцями, переважно громадянами України, а також Непалу, Білорусі, Молдови, Китаю, В'єтнаму та інших країн, що особливо проявилось у 2014–2018 роках. За даними Вищої аудиторської служби, час легалізації побуту іноземців затягувався більше, ніж на півроку. «Не вистачає ефективного, надійного та своєчасного обслуговування, що спричинено, серед іншого, проблемами з кадрами в офісах та недостатнім фінансуванням їхньої діяльності. Досі не існує стратегічного документа, що визначає політику держави у сфері формування міграції. Все це може призвести до того, що нетерплячі іноземці, які заповнюють дефіцит на нашому ринку праці, залишать Польщу» [10].

На думку польських учених, кращим є публічне управління в органах територіального самоврядування, які більше залежні від громадян і, відповідно, повніше намагаються враховувати їхні інтереси. Позитивна динаміка забезпечення вищої якості управлінських процесів пов'язується тут передусім із запровадженням інновацій, підвищенням стандартів обслуговування клієнтів адміністрації та поглибленням співпраці із інституціями громадянського суспільства.

Водночас і для територіального самоврядування характерні свої управлінські проблеми, які знайшли відображення у наукових публікаціях. Так, автори монографії «Проблеми управління в органах територіального самоврядування (Б. Банаховіч, К. Войташук, М. Зак-Сквіршинська) виділяють проблеми, які виникають у разі впровадження інновацій, модернізації процесів і технологій управління людськими засобами та плануванні [11] (таблиця 1)

Таблиця 1

Управлінські проблеми територіального самоврядування в Польщі

Напрямок	Напрями існування проблем
Інновації в управлінні	Стандарти обслуговування клієнтів Організаційна культура Адміністрування чи управління Залучення неурядових організацій Організація комунальних послуг
Модернізація процесів та технологій	Підготовка кадрів Розвиток людських засобів Підвищення кваліфікації працівників Ефективне управління людськими засобами Керування змінами
Удосконалення планування	Інтеграція процесу планування розвитку Партисипація в ОМС Управління проектами фінансування Партнерство

Згідно з [11]

Варто наголосити, що значна частина проблем публічної адміністрації пов'язана з її кадровим складом – публічними службовцями. В останньому відомому нам спеціальному дослідженні ключових проблем цивільної служби, проведеному з ініціативи Фонду ім. Стефана Баторія в 2020 році (Я. Козловський та Р. Собех), виділено 9 проблем та запропоновано шляхи їх розв'язання:

– значне обмеження автономії державної служби, що порушує баланс між принципом політичного нейтралітету та принципом лояльності до демократично вибраного уряду;

– трактування державної служби насамперед як інструменту контролю за кадровою політикою,

а не інструменту професійного державного управління та розвитку його людських ресурсів;

– роздробленість, розподіл компетенції та нормативних актів, що виникають внаслідок різноманітності видів державного управління (державне, центральне та місцеве управління);

– розсіяний суверенітет над державною службою, що є похідною від розподілу компетенцій у галузі управління та розвитку державного управління;

– надмірна увага до кадрової політики, процедури домінують над мисленням з точки зору процесу управління та ефективності;

– невстановлені критерії набору на керівні посади державної служби, що веде до суб'єктивізму;

– домінування офіційної моделі, зосередженої на процедурному аспекті функціонування офісу, консолідованого системою освіти на адміністративних факультетах, пов'язаних з юридичними факультетами, що призводить до незацікавленості у роботі на державній службі з боку фахівців з інших галузей;

– низький рівень чи відсутність знань про те, що таке цивільна служба та які завдання вона виконує. Для більшості поляків державна служба залишається невідомою та незрозумілою [12].

Висновки. Публічна адміністрація та її діяльність розглядаються в Польщі як складне явище та складний процес, успішність яких залежить від багатьох чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Варто приєднатися до висновків, що цілі публічної адміністрації змінюються разом з цивілізаційним розвитком, економічною кон'юнктурою, політичною ситуацією, культурними змінами, а також зі змінами навколишнього середовища [13, с. 15]. Реалізація цих цілей неминуче натикається на багато бар'єрів, які пов'язані, з одного боку, зі зміною зовнішніх факторів, а з іншого – залежать від готовності і можливостей публічної адміністрації адекватно реагувати на ці зміни. Отже, проблеми в діяльності публічної адміністрації можна розглядати як індикатор, змінний показник її готовності до виконання нових завдань. Виникнення проблеми свідчить про необхідність активізації наявних внутрішніх ресурсів чи пошуку нових.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Problemy współczesnej administracji publicznej w Polsce. Redakcja: *Ura Elżbieta, Pieprzny Stanisław*. Wydawnictwo: *WUR – Uniwersytet Rzeszowski*. 2016. 284 s.
2. Chmielnicki P., Książek E., Winiarski K. Współczesne problemy w administracji publicznej. Wybrane zagadnienia. *Wydawnictwo AJD*. 2008.
3. Kozłowski J., Sobiech R. Służba cywilna dziś i jutro Kluczowe problemy i propozycje rozwiązań. *Fundacja Batorego*. URL: <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/09/Sluzba-cywilna-dzis-i-jutro.pdf>.
4. Milek M. Wybrane problemy administracji publicznej. *Sulechów*. 2004. 164 s.
5. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: досвід Республіки Польща. Полтава : ПолтНТУ, 2012. 243 с.
6. Prezes NIK: Brak dialogu i nadmierna hierarchizacja problemami administracji publicznej. / Kwiatkowski K., Jakimowicz K. *Biznes*. URL: <https://biznes.newseria.pl/news/prezes-nik-brak-dialogu-i-p1677683588>.
7. Kochanowski J. O dobrą administrację. URL: <https://www.rpo.gov.pl/pliki/12118864680.pdf>.
8. Лахижа М.І. Корупція та антикорупція в Республіці Польща: теоретичні та практичні аспекти. *Державно-управлінські студії*, № 5 (7), 2018. URL: <http://box5800.temp.domains/~ipkeduua/koruptsiya-ta-antykorkuptsiya-v-respublitsi-pol-shcha-teoretychni-ta-praktychni-aspekty/>.
9. GovTech, czyli nowe technologie w sektorze publicznym. Warszawa. 2019. 80 s.
10. NIK o przygotowaniu administracji publicznej do obsługi cudzoziemców. Najwyższa Izba Kontroli. URL: <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/panstwo-niegotowe-na-cudzoziemcow.html>
11. Banachowicz B., Wojtaszczyk K., Zak-Skwierczynska M. Problemy zarządzania w jednostkach samorządu terytorialnego. *Lódź*. 2015. 349 s.
12. Kozłowski J., Sobiech R. Służba cywilna dziś i jutro. Kluczowe problemy i propozycje rozwiązań. Warszawa. 2020. 28 s.
13. Organizacja administracji publicznej z perspektywy powierzonych zadań. Warszawa. 2015. 476 s.

УДК 351:502.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.2>

Михайловська Олена Василівна,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри публічного управління та менеджменту організацій

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-7682-2292

Татарчук Максим Сергійович,

аспірант кафедри публічного управління та менеджменту організацій

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-8885-2675

ЕКОЛОГІЧНА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

ECOLOGICAL BALANCE OF TERRITORIAL COMMUNITY DEVELOPMENT IN UKRAINE

Досліджено ключові орієнтири та екологічну збалансованість розвитку громад в Україні. Засвідчено, що суспільний прогрес залежить від встановлення балансу між цілями економічного і соціального розвитку та забезпеченням екологічної безпеки. Визнано основною передумовою досягнення цілей розвитку територіальних громад якісну систему публічного управління на місцевому рівні. Встановлено, що органи місцевого самоврядування приділяють більшу увагу питанням соціального та економічного спрямування, не популяризуючи екологічність серед населення. Інструментами зміцнення екологічного складника територіального розвитку визнано розробку та реалізацію місцевих планів, проектів, програм з охорони довкілля. Охарактеризовано наявні позитивні практики щодо сприяння сталому розвитку загалом та екологічному зокрема на рівні територіальних громад. Підтверджено, що місцеві громади здатні ефективніше управляти природними ресурсами, ніж держава чи приватний сектор. Наведено керівні принципи з питань екологічної збалансованості розвитку територіальних громад. Досліджено ефективність інструменту стратегічної екологічної оцінки. Наголошено на необхідності формування належної екологічної свідомості населення територіальних громад. Представлено дані щодо впливу людини на довкілля. Окреслено основні проблеми щодо екологічної свідомості населення. Доведено необхідність забезпечення справжньої участі місцевого населення у прийнятті та реалізації рішень, які стосуються важливих екологічних питань (перетворити латентних споживачів на активне громадянське суспільство). Наголошено, що ефективний комунікаційний процес здатний підтримувати соціальну мобілізацію населення територіальних громад у напрямі екологічності та екологічної збалансованості розвитку самої громади. Представлено посилку для інтеграції екологічних інтересів усіх учасників взаємодії на рівні територіальних громад. Окреслено основні умови формування, накопичення та використання комунікаційного потенціалу взаємодії щодо екологічної збалансованості розвитку громади.

Ключові слова: екологія, збалансованість, розвиток, територіальна громада, публічне управління, екологічність.

The key guidelines and ecological balance of community development in Ukraine are studied. It has been shown that social progress depends on establishing a balance between the goals of economic and social development and ensuring environmental security. The quality system of public administration at the local level is recognized as the main precondition for achieving the goals of development of territorial communities. It is established that local governments pay more attention to social and economic issues, without promoting environmental awareness among the population. The development and implementation of local plans, projects, and environmental protection programs are recognized as tools for strengthening the environmental component of territorial development. The existing positive practices for promoting sustainable development in general and environmental in particular at the level of territorial communities are characterized. It has been confirmed that local communities are better able to manage natural resources than the state or the private sector. Guidelines on ecological balance of development of territorial communities are given. The effectiveness of the tool of strategic environmental assessment is investigated. Emphasis is placed on the need to form a proper environmental awareness of the population of territorial communities. Data on human impact on the environment are presented. The main problems of ecological consciousness of the population are outlined. The need to ensure the real participation of the local population in the adoption and implementation of decisions concerning important environmental issues (to transform latent consumers into an active civil society) has been proved. It is emphasized that an effective communication process is able to support the social mobilization of the population of territorial communities in the direction of eco-awareness and ecological balance of the community itself. The premise for integration of ecological interests of all participants of interaction at the level of territorial communities is presented. The main conditions for the formation, accumulation and use of communication potential of interaction on the ecological balance of community development are outlined.

Key words: ecology, balance, development, territorial community, public management, eco-consciousness.

Постановка проблеми. У процесі досягнення цілей сталого розвитку необхідно враховувати не лише глобальні орієнтири та принципи такого розвитку, а й суспільну думку щодо бачення майбутнього. Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значно залежить від встановлення балансу між цілями економічного і соціального розвитку та забезпеченням екологічної безпеки. Водночас ключовою передумовою досягнення цілей розвитку є якісна система публічного управління. Тобто ефективно/результативно управління, активна участь населення у прийнятті рішень, громадський контроль за їх виконанням та спільна відповідальність за прийняті рішення є основними факторами екологічної збалансованості розвитку територіальних громад в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням збалансованого розвитку територіальних громад присвятили свої праці багато науковців, зокрема В. Бабаєва, О. Коротич, Ю. Куц, В. Мамонова, О. Лазор, В. Сичова, О. Руденко та інші. Однак територіальна громада є основною системною складовою частиною суспільства, яка досі залишається у стані пошуку найкращих шляхів розвитку. Отже, доцільно детальніше розглянути можливі шляхи покращення екологічності населення на рівні громади як стратегічного елементу природоохоронної діяльності у сучасній Україні.

Мета статті – аналіз актуальних проблем екологічної збалансованості розвитку територіальних громад та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Збалансований розвиток нині науковці та практики теорії управління визнають ключовою моделлю суспільного розвитку та важливим принципом належного врядування на місцевому рівні. Становлення України як демократичної держави передбачає впровадження принципів сталого розвитку. Водночас децентралізація влади в Україні підіймає на поверхню проблемні аспекти сталого розвитку територіальних громад.

Зазвичай органи місцевого самоврядування приділяють більшу увагу питанням соціального та екологічного спрямування, не популяризуючи екологічність серед населення. Зазначимо, що важливим складником екологічних питань розвитку територіальних громад є збалансоване використання природних ресурсів, оскільки вони є ресурсами спільного користування. Інструментом зміцнення екологічного складника територіального розвитку є розробка та реалізація місцевих планів, проєктів, програм з охорони довкілля [1].

Натепер наявні позитивні практики щодо сприяння сталому розвитку загалом та екологіч-

ному зокрема на рівні територіальних громад. Так, було реалізовано проєкт зі створення Центру сталого розвитку в с. Виграїв (Черкаська область), завдяки якому створено 20 робочих місць для мешканців та належні умови для екоспрямованої діяльності у вільний час для місцевої громади, що орієнтовні на 200 осіб. Варто наголосити, що п'ятнадцять громад також висловили зацікавленість у створенні подібних Центрів сталого розвитку на своїх територіях. У рамках такого проєкту також підтримується база даних щодо кращих практик із запровадження принципів сталого розвитку. Дослідження підтверджують той факт, що місцеві громади здатні ефективніше управляти природними ресурсами, ніж держава чи приватний сектор. Варто підкреслити, що проблемні питання екологічної збалансованості розвитку можна розв'язати за допомогою партнерської участі та контролю.

Згідно зі Стратегією з питань екологічної збалансованості територіальних громад Асоціації міст України на період до 2023 року [2], до переліку керівних принципів включено: екологічно збалансоване планування в громаді, запобігання забрудненню, принцип «забруднювач платить», участь громадськості, партнерство, інформування. Така Стратегія також містить положення про Секцію з питань екологічної збалансованості територіальних громад Асоціації міст України.

Деякі територіальні громади оприлюднюють звіти про стратегічну екологічну оцінку (СЕО). Досвід розвинутих країн довів високу ефективність СЕО як інструмента планування, що сприяє підвищенню якості планів, програм, стратегій тощо. СЕО – процедура визначення, опису та оцінювання можливих негативних наслідків виконання та реалізації документів державного планування для довкілля. Метою СЕО є забезпечення високого рівня захисту навколишнього середовища, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, сприяння інтеграції екологічних міркувань і підготовки документів державного планування з метою досягнення сталого розвитку. Це комплексний інструмент оцінки, що підтримує та інформує про процес прийняття управлінських рішень суб'єктами діяльності, які можуть мати можливі екологічні наслідки [3].

Як відомо, екологічна свідомість людини – це сукупність екологічних знань, її особистого ставлення до довкілля та уявлення про місце людини у системі «людина–довкілля», готовності до дій, які дозволяють зберегти довкілля, чи готовності до утримання від дій, які заподіюють шкоду довкіллю, до підтримки чи непідтримки екологічної

політики, екозаходів тощо [4]. Екологічна свідомість, на яку впливають певні цінності, може змінюватись протягом життя людини. Екосвідомість залежно від концепції світогляду поділяють на антропоцентричного (людина та її потреби є на першому місці й вправі брати все необхідне від довкілля), природоцентричного (природа є вища за ієрархією й важливіша за людину та її потреби), екоцентричного типу (збалансоване та гармонійне співвідношення між потребами, розвитком людини та довкіллям). Залежно від наявних знань, умінь і навичок людини, які впливають на взаємозв'язок людини з природою, виділяють альтруїстичний (особи з цим типом володіють певними знаннями й використовують їх на практиці в інтересах довкілля), нейтральний (особи з цим типом не мають ні мотивації, ні бажання діяти в інтересах довкілля) та прагматичний (особи діють виключно у власних інтересах, у тому числі свідомо розуміючи про шкоду для довкілля) типи екосвідомості [4].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), вплив людини на довкілля продовжує зростати, що призводить до хвороб, впливає на якість життя, знижує продуктивність та стає тягарем для системи охорони здоров'я.

Екологічні ризики для здоров'я, яких можна уникнути, щороку спричиняють щонайменше 12,6 мільйона смертей у всьому світі. В Україні, за даними Health Effects Institute, у 2019 році 42,900 смертей зумовлені забрудненням атмосферного повітря дрібними твердими частинками (PM2.5). За даними соціологічних опитувань (2018 та 2020 рр.), понад 88% громадян України вважають важливим для себе захист навколишнього середовища (рис. 1).

Науковці та практики нині сформуливали перелік основних проблем щодо екологічної свідомості населення: 1) низький рівень поінформованості населення; 2) низьку готовність населення до активних дій для охорони й захисту довкілля; 3) відсутність екологічної освіти; 4) формування неціннісного ставлення до довкілля; 5) заходи з підвищення екологічної свідомості є поодинокими та стосуються переважно учасників освітнього процесу тощо.

Такі аргументи підтверджують важливість формування екологічної збалансованості розвитку ще на рівні територіальних громад шляхом впливу на екосвідомість населення через екологічну освіту, екологічну просвіту, впровадження дій, дотичних до екосвідомості (екологічний

Рис. 1. Важливі екологічні проблеми для населення

Джерело: [3]

контроль, роз'яснення законодавства, відповідальність тощо). Такі заходи передбачають проведення соціологічних досліджень, залучення неурядових громадських організацій, удосконалення державної політики у цьому напрямі, сприяння органами місцевого самоврядування формуванню екологічної збалансованості розвитку (розвиток відповідної інфраструктури, запровадження роздільного сортування та електронного документообігу, залучення міжнародної допомоги, використання механізмів публічно-приватного партнерства і т.д.) тощо.

На думку авторів, важливим аспектом екологічної збалансованості розвитку територіальних громад є забезпечення справжньої участі місцевого населення у прийнятті та реалізації рішень, які стосуються важливих екологічних питань на місцевому рівні [5]. У такому фокусі зростає роль місцевого самоврядування, яке має перетворити латентних споживачів на активне громадянське суспільство шляхом посилення зацікавленості, відповідальності, що забезпечуються ефективною комунікацією. Одним з ефективних інструментів у такому напрямі можна визнати соціальну мобілізацію, яка забезпечує відповідний стан територіальної громади (інституціональний, психологічний, ментальний, організаційний). Мешканці громади мають розуміти, що лише вони здатні створити власний добробут загалом та в екологічному аспекті зокрема. Наступним етапом є розуміння того, що відповідних цілей (спільних

інтересів) можна досягти лише за умов спільної діяльності. У такому напрямі соціальна мобілізація створює умови для мотивації населення щодо його самоорганізації для досягнення спільної мети (розв'язання місцевих екологічних проблем). Зазначене створює належні умови для ефективного врядування та має змінити соціальне ставлення населення до важливих екологічних проблем. Отже, ефективний комунікаційний процес, який здатний підтримувати у стратегічній перспективі соціальну мобілізацію населення територіальних громад у напрямі посилення екологічності розвитку самої громади, має бути спрямований на забезпечення інтеграції екологічних інтересів усіх суб'єктів публічного управління [6].

Як уже підкреслювалося вище, одним з головних елементів налагодження партнерських відносин як науковці, так і практики вважають ефективну комунікацію. Відповідно, доцільною є розбудова публічно-партнерської взаємодії на основі дієвої інформаційно-комунікаційної системи у напрямі забезпечення екологічності населення, а також екологічної збалансованості розвитку громад.

Розуміючи факт, що партнерські відносини здатні забезпечити реалізацію інтересів усіх суб'єктів взаємодії, можемо представити посилку для їх інтеграції на рівні територіальних громад (рис. 2).

Загалом проблема комунікаційного потенціалу щодо формування екологічності населення на рівні територіальних громад окреслюється конфліктом між ідеальною можливістю комунікації та її практичним втіленням. У такому напрямі можна виокремити основні умови формування, накопичення та використання комунікаційного потенціалу взаємодії у системі публічного управління: 1) забезпечення зворотного зв'язку; 2) спільну розробку та реалізацію управлінських рішень екологічного спрямування; 3) проведення погоджених заходів, що сприяють екологічності; 4) спільну відповідальність усіх суб'єктів публічного управління за діяльність у межах екосистеми. Водночас наслідком зворотного зв'язку є відповідна громадська реакція у вигляді думки чи поведінки щодо екологічної збалансованості розвитку громади.

На думку авторів, раціональність партнерської взаємодії у цьому разі визначається отриманням максимально

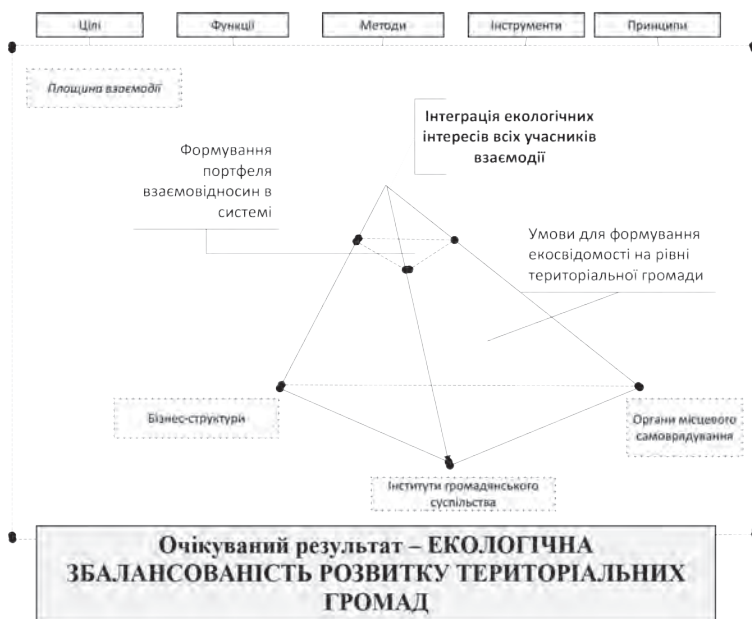

Рис. 2. Інтеграція екологічних інтересів у системі публічного управління

Джерело: запропоновано авторами

можливих результатів / ефектів від такої взаємодії за наявних ресурсних можливостей (людських, інформаційних, часових тощо) щодо екологічної збалансованості розвитку територіальних громад.

Висновки. Нині стан наукової розробки екологічної збалансованості розвитку територіальних громад не можна оцінити як задовільний. Більшість науковців звертає увагу на недостатню ефективність засад функціонування системи органів публічного управління на місцевому рівні. Поняття сталого розвитку з точки зору процесного підходу полягає у гармонізації соціальних, економічних і екологічних складників, що спрямоване на збереження та відновлення природного

середовища, а також створення можливостей та досягнення високої якості життя людей. Процес екологічної збалансованості розвитку територіальних громад передбачає послідовну реалізацію комплексу управлінських, організаційних, економічних, фінансових заходів, що є складовими компонентами загальнодержавної політики. З огляду на сучасні реалії саме від територіальних громад та налагодження дієвої взаємодії у напрямі розв'язання проблемних екологічних питань залежать умови ведення бізнесу, використання ресурсного потенціалу, перспективи стратегічного розвитку та інтеграція інтересів усіх суб'єктів публічного управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткаленко Н.В., Михайловська О.В., Татарчук М.С. Екологічна свідомість населення як стратегічна ціль природоохоронної діяльності в сучасній Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 1. С. 168–174.
2. Стратегія з питань екологічної збалансованості територіальних громад Асоціації міст України на період до 2023 року. 2017 р. URL: https://2.auc.org.ua/sites/default/files/strategiya_ekologichnoyi_zbalansovanosti.pdf.
3. Звіт про стратегічну екологічну оцінку стратегії розвитку Баришівської селищної об'єднаної територіальної громади на 2020–2027 роки. 2020 р. URL: <https://baryshivska-gromada.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/ZVIT-PRO-STRATEGICHNU-EKOLOGICHNU-OTSINKU-STRATEGIYI-ROZVYTKU-BARYSHIVSKOYI-SELYSHNOYI-OBYEDNANOYI-TERYTORIALNOYI-GROMADY-NA-2020-2027-ROKY.pdf>.
4. Куць Н. Екологічна свідомість українців і довкілля. Аналітичний документ. 2020. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ekosvidomist.pdf>.
5. Михайловська О.В. Теоретичні аспекти комунікаційної взаємодії в науці публічного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2020. № 4(71). С. 32–37. DOI: 10.34213/tp.20.04.04.
6. Михайловська О.В. Формування взаємодії в системі публічного управління на засадах партнерства. *Наукові перспективи. Серія: Державне управління*. 2020. № 6(6). С. 169–174. DOI: [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6\(6\)-169-174](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-6(6)-169-174).

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.3>

Рагімов Фаїр Вагіф огли,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри адміністративного права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
ГО ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»
ORCID ID: 0000-0001-5645-4560

Баштанник Віталій Володимирович,

доктор наук з державного управління, професор,
ГО ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»
ORCID ID: 0000-0001-5969-3620

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

FORMATION OF CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF MECHANISMS OF PUBLIC GOVERNANCE OF REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Узагальнено принципи розвитку та функціонування складного механізму державного управління на регіональному рівні, що характеризує рівень здатності системи державного управління не тільки діяти в умовах соціальної трансформації, а й впроваджувати інноваційні форми та методи діяльності на рівні адміністративно-територіальних одиниць. На основі методології теорії регіонального розвитку доведено можливість: 1) з'ясувати тенденції розвитку регіонів; 2) розробити моделі та механізми регіонального розвитку; 3) прогнозувати результати впровадження галузевих та місцевих реформ; 4) виробити алгоритми впровадження системних реформ на основі зарубіжного досвіду та принципів «належного управління». Запропоновано концептуальні підходи до затвердження та впровадження стратегій регіонального розвитку. Встановлено, що держава як носій національних інтересів та конституційних гарантій має забезпечувати безперервність у створенні та постійному вдосконаленні концептуальних основ, інституційних механізмів реалізації регіональної політики, реалізації конкретних місцевих проєктів та програм. Доведено дихотомічний зв'язок процесів регіоналізації, глобалізації та децентралізації.

Встановлено, що наявна суперечність щодо сучасної трансформаційної тенденції у сфері регіонального управління, спричиненої інституційною зміною системи регіонального управління, суперечністю конституційних норм та положень проєктів у сфері регіонального управління, нерозвиненими функціональними регіональними механізмами. У статті вказується на доцільність вивчення особливостей сталого розвитку регіонів не лише у системі соціальних, економічних та екологічних процесів, а й з позиції ефективності державного управління та принципів гуманізації цивілізованого розвитку для забезпечення прав людини третього покоління. Запропоновано перейти до інноваційної парадигми державного управління в процесі формування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів. Доведено, що державне управління передбачає функціонування універсального організаційно-правового механізму виявлення, узгодження та реалізації потреб та інтересів суб'єктів регіонального управління на основі використання спеціальних інструментів та форм територіального розвитку. З'ясовано, що визначальна роль у процесах сталого розвитку регіонів належить політиці децентралізації національних держав, які намагаються подолати соціально-економічну та політичну диспропорцію у суспільному розвитку, приєднуючись до процесів регіоналізації та глобалізації. Концептуальні основи розвитку регіонів у системі державного управління визначені шляхом взаємозв'язку суспільних потреб та функціональної мети діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Доведено, що для ефективного управління регіонами в країні слід збільшити регуляторний вплив регіонального управління на основі функціонування спеціальних механізмів управління, у межах яких поєднуються інтереси держави та органів місцевого самоврядування, неурядових організацій.

Наводяться причини того, що відповідно до явища європеїзації державного управління концептуальні рамки реформування регіональної адміністрації в Україні мають бути розроблені на основі європейських норм та стандартів територіального управління.

Ключові слова: глобалізація, державне управління, децентралізація, європейські стандарти, механізми державного управління, публічне управління, сталий розвиток.

The system analysis of functioning of conceptual principles of improvement of mechanisms of public administration by sustainable development of regions under the conditions of globalization is made. The principles of development and functioning of a complex mechanism of public administration at the regional level, which characterizes the level of ability of the public administration system not only operate in circumstances of social transformation, but also introduce innovative forms and methods of activity at the level of administrative-territorial units, are summarized on this base.

Based on the methodology of the theory of regional development it is possible to: 1) find out trends of regions development; 2) develop models and mechanisms for regional development; 3) predict the results of implementation of sectoral and local reforms; 4) produce algorithms of implementation of systemic reforms based on the foreign experience and principles of "Good governance". The paper suggests conceptual approaches to the regional development strategies approval and implementation. It is established that a state as a bearer of national interests and constitutional guarantees should ensure continuity in the creation and constant improvement of conceptual foundations, institutional mechanisms for implementation of regional policy, implementation of specific local projects and programs. The dichotomous relationship of processes of regionalization, globalization and decentralization is proved. The conceptual-categorical apparatus of public administration as a science, in particular in clarifying the content of the concepts "mechanisms of public administration by sustainable development of the regions", "public administration of regional development", "sustainable development of the regions", is designed taking into account the European experience of rationalization of the regional policy.

There is the controversy of the contemporary transformational trend in the field of regional administration, caused by the institutional change of the system of regional management, contradiction of constitutional norms and provisions of the drafts in the field of regional management, undeveloped functional regional mechanisms. The paper points out the feasibility of MPA SDR study not only in the system of social, economic and environmental processes, but also from the standpoint of efficiency of the public administration and humanization principles of civilized development to ensure the human rights of the third generation. The author proposes to move to the innovation paradigm of public administration in the process of MPA SDR forming. It is proved that public administration involves the operation of the universal organizational and legal mechanism of detection, coordination and realization of the needs and interests of the subjects of regional management based on the use of special tools and forms of the territorial development. It is found out that the defining role in the processes of sustainable development of the regions belongs to the policy of decentralization of national states that try to overcome the socio-economic and political disproportion in social development joining the processes of regionalization and globalization. Conceptual foundations of MPA SDR in the system of public administration are determined through the interconnection of public needs and functional purpose of activity of state and local self-government authorities. It is proved that to make effective management of the regions in the country the regulatory impact of regional management on the basis of the functioning of MPA SDR, which combines the interests of the state and local governments, non-governmental organizations, should increase.

Optimization of management of territories' development, improvement of interaction in the system "centre – region", establishment of inter-regional cooperation between border regions and territories are defined as an important aspect of regional development. The theoretical and methodological factors of MPA SDR forming: the political-legal aspect; institutional aspect; public administrative aspect, are distinguished. The reasons are given that according to the phenomenon of Europeanization of public administration the conceptual framework of the regional administration reforming in Ukraine should be developed on the base of the European norms and standards of the territorial administration.

Key words: globalization, public administration, decentralization, European standards, mechanisms of public administration, public management, sustainable development.

Постановка проблеми. Стратегічним напрямом інституціональних змін у системі державного управління в Україні є трансформація наявної моделі публічної влади, запровадження принципів децентралізації та субсидіарності, імплементація позитивного зарубіжного досвіду регіонального управління на основі концепції сталого розвитку. З метою конкретизації змісту державного управління на регіональному рівні за умов розвитку ринкових відносин важливо визначити: по-перше, як формується та реалізується сучасне державне (публічне) управління на регіональному рівні; по-друге, на основі яких принципів відбувається взаємодія механізмів управління і самоврядування; по-третє, наскільки доцільним на сьогодні є виокремлення субрегіональних рівнів та яка їх роль у формуванні стратегії сталого розвитку. На основі вирішення наведених завдань можна оцінити рівень керованості будь-яких підсистем державного (публічного) управління. При

цьому якісне оновлення механізму державного управління сталим розвитком потребуватиме врахування зовнішніх та внутрішніх факторів раціоналізації державного управління

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження механізмів державного управління сталим розвитком регіонів (МДУ СРР) визначається потребою комплексного аналізу проблемних питань удосконалення регіонального управління на нинішньому етапі державотворення. Такий підхід ґрунтується на передовому зарубіжному досвіді розробки управлінських моделей, насамперед європейської моделі багаторівневого управління. Теоретичною основою стали наукові праці вітчизняних учених, які досліджували засади формування механізмів державного управління, а саме: В. Бакуменка, М. Білинської, К. Ващенко, Р. Войтович, В. Голубь, О. Дація, Г. Дзяної, В. Загорського, Л. Івашової, І. Колосовської, М. Кравченко, С. Кравченка,

В. Куйбіди, Т. Маматової, А. Мерзляк, О. Мордвінова, З. Надюка, Л. Новак-Каляєвої, П. Петровського, Л. Приходченко, О. Пухкала, Р. Рудницької, Є. Романенка, С. Сороки, С. Серьогіна, О. Сушинського, В. Тертички, А. Халецької, І. Хожило, Н. Чалої, О. Федорчак та ін. На організаційно-правових та адміністративних аспектах формування механізмів державного управління акцентовано увагу в працях вітчизняних науковців-правників та економістів: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Борденюка, С. Дубенко, А. Ліпенцева, Є. Матвійшина, О. Петришина, Н. Плахотнюк, В. Цветкова, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін. Аналіз теоретичних і прикладних аспектів формування та розвитку механізмів державного управління в зарубіжних країнах здійснено в дослідженнях зарубіжних учених, а саме: Г. Алмонда, Г. Атаманчука, Б. Гурне, Н. Генрі, С. Ліпсета, Д. Пауелла, Г. Райта, С. Хантінгтона, Д. Шумана. Науковці дослідили інституціональні аспекти регулювання діяльності органів влади в контексті трансформаційних процесів на рівні регіону держави, у межах національної держави, а також інститутів ЄС.

Метою статті є напрацювання концептуальних засад удосконалення механізмів державного управління сталим розвитком регіонів як сучасної парадигми модернізації публічного управління в умовах глобалізації. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких основних дослідницьких завдань:

- охарактеризувати особливості функціонування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів в умовах глобалізації;
- розкрити сутність сучасних тенденцій формування інституціонально-правового концепту територіального управління як основи механізму державного управління сталим розвитком регіонів у контексті процесів децентралізації влади в Україні;
- детермінувати основні засади та структурні складники розробки та функціонування механізму державного управління сталим розвитком регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічним напрямом інституціональних змін у системі державного управління в Україні є трансформація наявної моделі публічної влади, запровадження принципів децентралізації та субсидіарності, імплементація позитивного зарубіжного досвіду регіонального управління. З метою виявлення змісту державного управління на регіональному рівні за умов розвитку ринкових відносин важливо визначити, по-перше, як формується та реалізується сучасне державне

(публічне) управління на регіональному рівні, по-друге, на основі яких принципів відбувається взаємодія механізмів управління і самоврядування, по-третє, наскільки доцільним натепер є виокремлення субрегіональних рівнів та їх роль у формуванні стратегії сталого розвитку. На основі вирішення наведених завдань є можливість оцінити рівень керованості будь-яких підсистем державного (публічного) управління. При цьому якісне оновлення механізму державного управління сталим розвитком потребуватиме врахування зовнішніх та внутрішніх факторів раціоналізації державного управління. Основні завдання трансформації системи державного управління такі як: проведення системних реформ, гармонізація законодавства України із законодавством ЄС, імплементація норм законодавства найбільш розвинених демократичних країн-членів ЄС, адаптація національної правової системи України до європейської правової системи, проведення низки реформ, зокрема, судової, адміністративної, системи самоврядного управління, численних галузевих реформ. Разом із тим європейський вектор розвитку України вимагає нагального вирішення проблеми територіальної організації влади на основі побудови досконалих механізмів регіонального управління.

Сучасні теорії регіонального розвитку належать до інтегрованого наукового напрямку, що поєднує економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші сфери функціонування регіонів з метою формування системи уявлень про закономірності їх розвитку і функціонування. І. Грицяк, досліджуючи питання місця і ролі регіонального рівня управління в європейському управлінні, констатує, що в багатьох державах-членах ЄС спостерігається ситуація, в якій нові способи організації регіонального управління, що базуються на децентралізації, деконцентрації та застосуванні принципу субсидіарності, запроваджуються з метою вдосконалення ефективності й демократії в управлінні на європейському континенті [1].

На основі методології теорії регіонального розвитку [2] є можливість: 1) виявляти тенденції розвитку регіонів; 2) розробити моделі й механізми регіонального розвитку; 3) прогнозувати результати реалізації галузевих і локальних реформ; 4) напрацювати алгоритми реалізації системних реформ. У межах регіону можливе налагодження оптимального співвідношення державного управління з місцевим самоврядуванням, формування управлінської діяльності самоврядних суб'єктів за дорученням держави шляхом делегування певної частини державних повноважень або перетворення

суверенних прав держави на самоврядні повноваження територіальних громад. Окремим пунктом характеристики правової сутності регіону є його характеристика як особливого об'єкта управління. Особливого значення набуває проблема встановлення кола об'єктів державного управління регіональним розвитком, оскільки саме об'єкт визначає адекватну йому форму владного регулювання. Але самі об'єкти управління, як і процес управління, є явищами динамічними, і їхня динаміка виявляється в тих процесах, які відбуваються всередині кожного об'єкта управління.

Безперечно, держава як носій загальнонаціональних інтересів має відігравати провідну роль у створенні та постійному удосконаленні як концептуальних основ, інституціональних механізмів реалізації регіональної політики, так і в реалізації конкретних місцевих проєктів і програм [3]. Але практика демократизації у суспільному житті багатьох країн свідчить, що в умовах зростання багатогранності напрямів діяльності суспільства, його диференціації та індивідуалізації в усіх сферах суспільного життя будь-який державний апарат настільки віддалений від інтересів індивіда, що не спроможний враховувати місцеві особливості та інші специфічні умови життя громад.

З огляду на стратегічний вибір євроінтеграції концептуальні засади реформування регіонального управління в Україні мають відповідати європейським нормам і стандартам територіального управління. Такий підхід дозволить задіяти нові (апробовані світовою практикою) організаційні та інституційні механізми й інструменти реалізації регіональної політики; диверсифікувати джерела, запровадити нові підходи до надання бюджетних коштів і фінансування регіонального розвитку; розширити можливості регіонів щодо залучення приватного капіталу, коштів міжнародних фондів для фінансування регіональних і між-регіональних проєктів.

З цією метою важливо здійснити заходи щодо розробки теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо трансформації регіонального управління в умовах реформування владних відносин в Україні та запровадження європейських стандартів врядування [4; 5]. Такий підхід потребує спрямування дослідження на реалізацію таких завдань: по-перше, розвинути засади застосування в Україні європейських стандартів врядування на регіональному рівні у безпосередньому взаємозв'язку з принципами демократичного врядування; визначити вплив спільної регіональної політики ЄС на удосконалення механізмів регіонального управління у країнах-членах ЄС; висвіт-

лити методологію імплементації європейських стандартів регіонального управління в державно-управлінській практиці України; проаналізувати інституційне та інструментальне забезпечення реформування системи регіонального управління в Україні на європейських засадах; на основі комплексного підходу до проведення реформування системи регіональної влади розробити пропозиції щодо удосконалення регіонального управління.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» визначає регіональний розвиток як процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах. У тексті закону підхід до детермінації поняття регіону як території АПК, області, м. Києва та м. Севастополя фактично відтворює попередній (з 2005 р.) концепт регіонального розвитку, закріплений Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» [6]. Разом із тим варто наголосити, що ефективне регіональне управління – це важливий складник збереження цілісності держави, її високого авторитету на міжнародній арені та надійності як партнера у між-державних відносинах. Тому особливого значення набуває властивість управлінської системи адаптуватися до динамічних змін суспільно-політичної ситуації, врахування реальних потреб та перспектив регіонального розвитку.

Центральною проблемою формування раціональних механізмів регіонального управління в контексті політики сталого розвитку виступає використання застарілих організаційних механізмів територіального управління, асиметричність трансформаційних процесів у системі місцевого самоврядування, нерозробленість нормативно-правової бази регіонального управління, відсутність модельного законодавства щодо адаптації зарубіжного досвіду. Саме такі складники не дозволяють забезпечити належну ефективність механізмів державного управління регіональним розвитком, враховувати особливості функціонування недержавного сектору економіки, тенденції демократизації управління, характерні для країн-членів Європейського Союзу.

Безперечно, держава як носій загальнонаціональних інтересів має відігравати провідну роль у створенні та постійному удосконаленні як концептуальних основ, інституціональних механізмів реалізації регіональної політики, так і в реалізації конкретних місцевих проєктів і програм. Проте практика демократизації та різноманітні форми політичної участі населення у суспільному житті багатьох країн свідчать, що в умовах зростання багатогранності напрямів діяльності

суспільства, його диференціації та індивідуалізації в усіх сферах суспільного життя будь-який державний апарат настільки віддалений від інтересів індивіда, що не спроможний враховувати місцеві особливості та інші специфічні умови життя громад. Тому цілком логічною є теза, що для більш ефективного управління регіонами в країні має зростати роль регіонального і місцевого самоврядування, громадських організацій, які є більш наближеними до інтересів громад і регіонів. При цьому можлива ситуація «ефекту подвійного адміністрування», коли, по-перше, окремі повноваження можуть дублюватися як у діях виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування; по-друге, інститут делегованого управління може трансформуватися й окремі управлінські повноваження не будуть закріплені за жодним із суб'єктів управління.

Саме тому актуальність дослідження напрямів удосконалення національної політики розвитку регіонів, перш за все як адміністративно-територіальних одиниць, етапів розвитку та механізмів формування регіональної політики країни, визначається важливістю вирішення проблеми раціоналізації управління регіональним розвитком в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії України. Важливим аспектом регіонального розвитку є оптимізація управління розвитку територій, удосконалення взаємодії у системі «центр–регіон», налагодження міжрегіонального співробітництва між прикордонними регіонами та територіями. Об'єктивною необхідністю є більш повна реалізація регіональних переваг зовнішньоекономічних зв'язків адміністративно-територіальних одиниць України, їх включення до загальноєвропейської системи регіональної економічної кооперації.

Дослідження тенденцій розширення повноважень регіонів в організації зовнішньоекономічної діяльності країн-членів ЄС актуалізує потребу створення ефективних механізмів регіональної політики Української держави в контексті включення до світової та загальноєвропейської систем економічного співробітництва. Економізація та інституціоналізація регіональної політики держави нині виступає невід'ємними елементами загальнонаціональної політики розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином, рівною мірою досягаються як загальнодержавні, так і регіональні соціально-економічні та суспільно-політичні інтереси. Важливим складником раціоналізації управління регіональним розвитком має стати аналіз європейського досвіду формування ефективних механізмів регіональної політики.

Сутність сучасного реформування регіонального управління (проблемний підхід) полягає у поєднанні таких складників, як: участь України у загальноєвропейському процесі між-регіонального співробітництва; адаптація в Україні стандартів територіального управління ЄС; формування державної регіональної політики, визначення принципів взаємодії держави і регіонів (адміністративний аспект); регламентація взаємовпливу держави і регіонів (комунікаційний аспект); запровадження принципу децентралізації у системі відносин «держава – регіон».

Важливість реформування адміністративно-територіального устрою України як напряму раціоналізації регіональної політики зумовлюється низкою обставин. По-перше, визначений Конституцією України устрій держави є її неодмінним атрибутом, чинником забезпечення її територіальної цілісності, динамічного і збалансованого соціально-економічного розвитку, передумовою для практичної реалізації принципів сталого розвитку в межах територіальних адміністративних утворень та держави загалом. По-друге, сучасний адміністративно-територіальний устрій України сформувався відповідно до відсутності самостійної методології й визначався ідеологією управління територіями в межах колишнього СРСР як союзної держави. Він був адаптований до командно-адміністративної системи управління. По-третє, лише з часу отримання Україною статусу незалежної держави з'явилися політичні умови для її розвитку як цілісного державного утворення та проведення зміни адміністративно-територіального устрою на наукових засадах та виходячи з інтересів забезпечення безпеки Української держави. По-четверте, залучення України до загальносвітових процесів глобалізації та регіоналізації, її кроки щодо запровадження європейських стандартів у всі сфери суспільного життя ставлять питання щодо відповідності адміністративно-територіального устрою держави основним європейським принципам побудови системи управління регіональним і місцевим розвитком, розбудови місцевого самоврядування, відповідності об'єктивним тенденціям регіоналізації соціально-економічних процесів. По-п'яте, наявний устрій заважає здійсненню ефективної регіональної політики, гальмує становлення базового інституту демократії – місцевого самоврядування. По-шосте, наявна загроза втягування українського суспільства в дискусії щодо ймовірної федералізації України, які загрожують територіальній цілісності держави.

Державна регіональна політика визначається системою взаємопов'язаних документів, які

базуються на внутрішній політиці України, Генеральній схемі планування території України, Державній стратегії регіонального розвитку, схемах планування територій на регіональному й місцевому рівнях та інших документах [7].

Державна регіональна політика в Україні провадиться у напрямках:

- формування ефективної системи публічної влади в регіонах, спроможної забезпечити сталий розвиток територій, надання якісних публічних послуг людям;

- сприяння поліпшенню матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, виконанню завдань місцевим самоврядуванням;

- стимулювання міжрегіональної інтеграції, подолання міжрегіонального відчуження та інтеграції регіональних інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір;

- створення ефективних механізмів представництва на загальнонаціональному рівні інтересів регіонів, а на регіональному – територіальних громад, забезпечення врахування самотності регіонів та їхніх конкурентних переваг у разі формування та реалізації державної регіональної політики [8].

Пріоритетами державної регіональної політики є:

- формування нормативно-правової бази, необхідної для реалізації цієї Концепції, зокрема прийняття закону про засади державної регіональної політики, інших законів, внесення змін до чинних законів України;

- приведення законодавства України у відповідність до документів Ради Європи та Європейського Союзу, які визначають принципи регіональної політики і розвитку;

- оптимізація територіальної основи публічної влади з упорядкуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, чітким розподілом сфери повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей, зменшення територіальної диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території держави;

- запровадження механізмів визначення «проблемних» територій у регіонах і впровадження заходів державного реагування на ситуації, що склалися в них;

- запровадження більш дієвих механізмів державної підтримки міжрегіональної інтеграції,

виконання міжрегіональних проєктів і програм ефективного використання місцевих ресурсів.

Головна мета державної регіональної політики в Україні відповідно до чинної нормативно-правової бази – «забезпечення високого рівня якості життя людини незалежно від місця її проживання, зміцнення соціальної згуртованості та економічної єдності держави».

Тенденція до регіональної структуризації світового співтовариства широко досліджувалась у праві, політології, соціології й економічній науці. Через об'єктивні причини найбільш розробленою виявилася економічна проблематика, тоді як для розвитку публічно-управлінської, правової та політологічної складових частин регіональної політики потрібно було оновити понятійний апарат. Особливо широке застосування така теорія отримала в Західній Європі. Виходячи із сучасних реалій розвитку геополітичної ситуації в Європі, найбільша загроза національній державі полягає у тому, що, окрім міждержавного рівня співробітництва, який безупинно розширюється, країни-члени ЄС делегують на наднаціональний рівень вагомі управлінські повноваження. З урахуванням феномена децентралізації фактично маємо значне послаблення механізмів загальнодержавного рівня управління регіональною політикою, хоча саме національна держава здатна формувати раціональну політику сталого розвитку.

З поняттям регіонального розвитку тісно пов'язане поняття регіоналізації як процесу формування територіальних диференційованих підходів усередині країн і регіонів, що виявляються у всіх сферах життя. Одночасно це і зміна значимості окремих територій за рахунок посилення їх соціальної та економічної ролі. Необхідність удосконалення управління соціально-економічними процесами в регіонах нині зумовлена, з одного боку, загостренням конкуренції територій щодо залучення і збереження різноманітних ресурсів, а з іншого – підвищенням ролі територій щодо реалізації економічних реформ та формування точок зростання. З огляду на це постає необхідність використання сучасних механізмів та інструментів державного управління регіональним розвитком, які б відповідали вимогам часу і були спрямовані на розв'язання проблем, що стоять перед регіонами, зокрема: стосовно регіональних стратегій, державно-приватного партнерства, територіального маркетингу, цільових програм та проєктів розвитку, міжрегіонального, міждержавного, міжрегіонального, транскордонного співробітництва тощо.

Головною проблемою, навколо якої точаться основні наукові дискусії, є питання впливу нової

міжнародної економічної системи, яка формується під впливом процесів глобальної та регіональної інтеграції, на політичний та економічний суверенітет окремих держав. Подібний вплив виражається у значному скороченні сфери компетенцій національних органів влади у разі прийняття рішень економічного, соціально-культурного і політичного характеру.

Сучасна місія національної держави як основного суб'єкта соціального управління полягає у зміщенні акцентів її економічної діяльності в бік передачі окремих повноважень на регіональний, локальний або транснаціональний рівні. Держави натеper залишаються основними суб'єктами регіональних інтеграційних союзів. Так, наприклад, покладений за основу принцип субсидіарності у ЄС передбачає багаторівневу систему прийняття рішень. Регіоналізація надає державам права приймати рішення на різних рівнях влади. Відіграючи роль основних суб'єктів внутрішньонаціональної економічної політики, держави координують її напрями, які торкаються спільних блокових інтересів. Разом із тим без участі держав неможлива участь у міжнародних економічних організаціях.

За сучасних умов ринкових перетворень запровадження державного регулювання територіальним розвитком стає ключовою ланкою державного управління, що формується під впливом багатьох факторів, певна сукупність яких створює підвалини його теоретичних засад і посилення регіональних і місцевих впливів. Проте існують проблеми регулювання розвитку регіону, зумовлені складним взаємопроникненням природних, просторових, економічних, політичних і соціальних суперечностей, що пов'язано зі значною неоднорідністю територій країни та великою поліструктурністю територіальної організації влади.

З метою підвищення ефективності державного регулювання регіонального розвитку доцільно впроваджувати новітні технології, до яких належить регіональний моніторинг, або моніторинг регіональних ситуацій і регіональних проблем, під яким розуміють спеціально організовану і постійно діючу систему необхідної статистичної звітності, збирання й аналізу статистичної інформації, здійснення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень (опитування населення тощо) і діагностики стану, тенденцій розвитку та гостроти загально-регіональних ситуацій і регіональних проблем. Тому надалі доцільними є дослідження теоретичних та прикладних аспектів формування систем регіонального моніторингу.

Для ефективної реалізації державної регіональної політики необхідним є створення належних

умов для функціонування мережі недержавних інституцій регіонального і місцевого розвитку. Шляхи і конкретні механізми досягнення євроінтеграційних цілей України, тактичні підходи можуть і повинні бути гнучкими, чутливими до змін, що відбуваються як усередині окремої національної держави, так і в ЄС, у всьому світі. Досі головна увага органів влади центрального рівня в Україні приділялася розбудові механізмів політичних відносин з ЄС. Водночас нині зусилля мають зосередитися на суттєвому поглибленні та розширенні практичного співробітництва між Україною та ЄС за всіма напрямками – політичному, економічному та торговельному, зовнішньополітичному та у сфері безпеки, у галузі юстиції та внутрішніх справ. Така співпраця повинна сприяти здійсненню у країні системних реформ, забезпеченню сприятливих для України умов у контексті реалізації положень Угоди про Асоціацію з ЄС.

Висновки. Сталий розвиток в умовах глобалізації – це процес стабільного, прогнозованого формування умов прогресного функціонування суб'єкта управління (держави, регіону, адміністративно-територіальної одиниці, галузі, наддержавного утворення) відповідно до довгострокових стратегій та з використанням методології системного підходу. У контексті функціонування раціонального МДУ СРР за рахунок наявних ресурсів реалізується завдання інтегративного розвитку економічної, соціальної, екологічної та гуманітарної складових частин діяльності суб'єктів системи публічного управління та одночасно регламентується на основі правових норм і діяльнісно забезпечується дотримання ключових принципів глобалізаційного процесу (недискримінації, пропорційності, субсидіарності, наднаціоналізму). Конституційні зміни в Україні, зроблені на основі довгострокового прогнозування і спрямовані на децентралізацію влади, базуються на концептуальних засадах сталого розвитку, забезпечують еволюцію механізмів державного управління регіональним розвитком на засадах трансформації адміністративно-територіального устрою, посилення ролі органів місцевого самоврядування, трансформації економічних механізмів, створення основ гуманізаційного прогресу та особистісного розвитку.

Усталена конструкція багаторівневого управління в межах ЄС постійно еволюціонує: запроваджуються нові моделі та принципи територіального управління, змінюються критерії ефективності такого управління, трансформується політико-правовий механізм управління регіоном. Різномірність процесів системного реформування,

а також усталена інтегрована структура механізмів управління регіональним розвитком в європейських країнах з іншими умовами трансформаційних процесів, порівняно з українською практи-

кою та цілями адміністративного реформування, зумовлюють потребу розробки власного методологічного апарату для узагальнення та адаптації в Україні зарубіжного досвіду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грицяк І.А. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. Київ : Вид-во УАДУ. 1997. 487 с.
2. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. 289 с.
3. Ворона П.В. Регіон як адміністративно-територіальна одиниця верхнього рівня місцевого самоврядування, утворена після адміністративної реформи Франції. *Університетські наукові записки* : часоп. Хмельниц. ун-ту упр. та права. 2009. № 2 (30). С. 349–355.
4. Рагімов Ф. Теоретико-методологічні засади механізмів регіонального управління в умовах глобалізації. *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр. Зб. наук. пр. Серія: Управління*. 2016. № 4. С. 111–115.
5. Рагімов Ф. Механізми державного управління регіональним розвитком у контексті сучасної парадигми сталого розвитку. *Публічне адміністрування: теорія та практика* : електронний зб. наук. пр. / редкол. : С.М. Серьогін (голов. ред.) та ін. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2017. № 1(3). 7 с. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2011_1/ (дата звернення: 19.07.2021).
6. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156> (дата звернення: 19.07.2021).
7. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6(40). С. 81.
8. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / Шевченко О.В., Романова В.В., Жаліло Я.А. та ін. ; за наук. ред. Я.А. Жаліло. Київ : НІСД, 2020. 153 с.

УДК 35.078+351(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.4>

Сидоренко Наталя Олегівна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри менеджменту

Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

ORCID ID: 0000-0001-8734-9704

Шкурат Іван Вікторович,

доктор наук з державного управління,

доцент кафедри менеджменту

Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

ORCID ID: 0000-0002-8810-2890

СУБ'ЄКТ ТА ОБ'ЄКТ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ – ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ

SUBJECT AND OBJECT OF THE FIELD OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES – FORMATION OF CONCEPTUAL AND CATEGORY APPARATUS

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми формування понятійно-категоріального апарату понять «суб'єкт» та «об'єкт» сфери надання адміністративних послуг. З'ясовано, що адміністративна послуга є наслідком виконання владних обов'язків уповноваженим суб'єктом, який згідно із законом гарантує виконання умов втілення фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів відповідно до їхніх заяв (надання ліцензій (дозволів), сертифікатів, посвідчень, здійснення реєстрації та ін.). Розкрито сутність поняття «суб'єкт управління», під яким вважається розуміти орган влади, установу, підрозділ управління або посадову особу, що працюють загалом, процеси, адміністративно-територіальні формування, відносини у різних сферах, галузях діяльності, а також колективи, організації, певну особу, тобто одержувача послуг. Встановлено, що вивчення правової бази вказує на брак єдиного підходу законодавця до визначення поняття суб'єкта надання публічної послуги, водночас спірним залишається питання категорії інституцій, що можуть бути в подібній ролі. У процесі здійснення дослідження зроблено висновки про те, що, доречним у частині встановлення статусу інституції, яка здійснює делеговане завдання, вважається вивчення її як посередника між суб'єктом надання послуги та її одержувачем. Зразком такого посередника можуть бути центри надання адміністративних послуг, до того ж налагодження відносин, що утворюються під час залучення такого посередника, має найрозвиненішу нормативну базу якраз у секторі надання адміністративних послуг. Потребують опрацювання питання нормативного систематизування процесу делегування повноважень стосовно надання публічних послуг інституціям недержавної галузі та, крім того, систематизування суб'єкт-об'єктних відносин під час надання послуги.

Ключові слова: адміністративні послуги, державні та місцеві органи влади, органи публічної влади, суб'єкт, об'єкт, центр надання адміністративних послуг.

The article presents the solution of the current scientific problem of forming the conceptual and categorical apparatus of the concepts of the subject and object of the sphere of administrative services. It was found that the administrative service is a consequence of the performance of official duties by an authorized entity, which, in accordance with the law, guarantees compliance with the conditions of implementation by individuals and legal entities of rights, freedoms and legitimate interests in accordance with their applications, certificates, certificates, registration, etc.). The essence of the concept of the subject of management is understood, which is understood to mean the authority, institution, subdivision of the management or official who develops and makes decisions to influence the object of management. In turn, the object of management should be considered in this regard as society as a whole, processes, administrative-territorial formations, relations in various fields, industries, as well as teams, organizations, a particular person, ie the recipient of services. It is established that the study of the legal framework indicates the lack of a unified approach of the legislator to define the concept of the subject of public service, while the question of the category of institutions that may be in a similar role remains controversial. In the course of the study, it was concluded that, in terms of establishing the status of the institution carrying out the delegated task, it is considered to study it as an intermediary between the service provider and its recipient. An example of such an intermediary can be the centers of administrative services, in addition, the establishment of relations that are formed during the involvement of such an intermediary, has the most developed regulatory framework in the sector of administrative services. It is established that the issues of normative systematization of the process of delegation of powers in relation to the provision of public services to institutions of the non-public sector and, in addition, systematization of subject-object relations during the provision of services need further elaboration.

Key words: administrative services, state and local authorities, public authorities, subject, object, center of administrative services.

Подібно до інших систем системі публічного управління притаманне існування суб'єкт-об'єктних відносин. Загалом суб'єкт – носій субстанціальних характеристик і особливостей, які передбачають якісні властивості об'єкта. Згідно із традиційним розумінням як суб'єкт управління розглядають орган влади, установу, підрозділ управління або посадову особу, що працюють та ухвалюють рішення, щоб впливати на об'єкт управління. Водночас об'єкт управління розглядають як соціум загалом, процеси, адміністративно-територіальні формування, відносини у різних сферах, галузях діяльності, а також колективи, організації, певну особу, тобто одержувача послуг.

Залежно від суб'єкта, що надає публічні послуги, розрізняють державні та муніципальні послуги. Таким чином, спільним для державних і муніципальних послуг є їх публічний характер (публічні послуги). Державні послуги надаються органами державної влади (переважно виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету. Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [2].

Тож у контексті надання публічних послуг суб'єктами є органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, а також інституції, що перебувають у їхньому управлінні, тобто органи публічної влади. Аналогічний зміст Центром політико-правових реформ у Концепції реформування публічної адміністрації вкладається в термін «публічна адміністрація»: «органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, які відповідно до закону чи адміністративного договору мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах (виконання публічних функцій)» [1]. Доречно наголосити на тому, що названу концепцію не ухвалили, тому її принципи не отримали юридичної сили.

Відповідно до концепції важливий компонент і державних, і муніципальних послуг – це адміністративні послуги. Адміністративна послуга є наслідком виконання владних обов'язків уповноваженим суб'єктом, котрий згідно із законом гарантує виконання умов втілення фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних

інтересів відповідно до їхніх заяв (надання ліцензій (дозволів), сертифікатів, посвідчень, здійснення реєстрації та ін.). З огляду на принципи Концепції це дослідження орієнтоване на здійснення аналізу муніципальних адміністративних послуг, однак ми вважаємо, поняття «управлінський» та «адміністративний» треба використовувати як тотожні, на противагу положенню Концепції адміністративної реформи, згідно з яким синонімами вважаються поняття «державна послуга» й «управлінська послуга». Це спричинене тим, що управління (адміністрування) виконується не тільки на рівні органів виконавчої влади, а й органами місцевого самоврядування. Іншими словами, управлінські (адміністративні) муніципальні послуги передбачають публічні особливості та забезпечуються органами місцевого самоврядування.

Нині розвиток системи надання публічних послуг є актуальним, усі складові частини потребують конкретизації та максимально можливого трактування. Якщо питання стосовно «інших суб'єктів» не постають у частині, коли останні вважаються організаціями та підприємствами, установами, які підвладні відповідно до своєї діяльності органам державної влади й місцевого самоврядування, то становище з рештою організацій заслуговує на окрему увагу.

Найбільш значний розвиток у національній системі надання публічних послуг відбувся у секторі адміністративних послуг.

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI суб'єкт надання адміністративної послуги – це орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [3].

Іншим документом, у якому розкривається зміст поняття «суб'єкт надання публічної послуги», є Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, в якій зазначається, що «залежно від суб'єкта, котрий надає публічні послуги, розрізняють державні та муніципальні послуги». «Державні послуги надаються органами державної влади (переважно виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету» [7].

Суб'єкт надання муніципальних (як різновиду публічних) послуг у зазначеній вище

концепції розглядається таким чином: «муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету» [7].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні й обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення у містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради. Місцеві ради є органами місцевого самоврядування, які представляють територіальні громади. Відповідно до ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві ради проводять свою роботу сесійно. Сесія складається із пленарних засідань ради, а також засідань постійних комісій ради. Згідно зі ст. 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» постійні комісії ради є органами ради, що обираються з її депутатів для вивчення, попереднього розгляду й підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету. За результатами вивчення й розгляду питань постійні комісії готують висновки і рекомендації. Рекомендації постійних комісій підлягають обов'язковому розгляду органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, яким вони адресовані [6]. Варто зауважити, що постійні комісії не вважаються органами ради та займаються розглядом переважної кількості звернень фізичних і юридичних осіб і роблять висновки та надають рекомендації, однак ні рекомендації, ні висновки не належать до актів ради. До того ж норма стосовно неодмінності розгляду висновків і рекомендацій не передбачає, що їх неодмінно потрібно здійснювати. Отже, висновки та рекомендації – це не індивідуальні акти, а отже, постійні комісії не можна вважати суб'єктами надання адміністративних послуг.

Зазначене визначення потребує конкретизування, оскільки якщо з органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади як суб'єктами надання публічних послуг ситуація є зрозумілою, то твердження у визначенні щодо підприємств, установ та організацій подано без конкретизування, до якої форми власності їх треба

зарахувати. Мовиться про зазначені інституції «у порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень», завдяки чому можна зробити висновок про зможу передачі повноважень подібним закладам лише органами місцевого самоврядування.

Загалом делегування повноважень є доволі поширеною практикою у системі надання публічних послуг, водночас доречно наголосити на тому, що суб'єктом надання послуги продовжує залишатися установа чи організація, через котру надається послуга та котра несе відповідальність за її надання. Залучення до надання послуг іншої установи забезпечує зможу застосовувати її інституційні ресурси, що додатково формує переваги. Доречним в аспекті встановлення статусу такої інституції вважається вивчення її як посередника між суб'єктом надання послуги та її одержувачем.

У нашій країні позитивні результати стосовно залучення подібного «посередника» простежуються в галузі надання адміністративних послуг, коли органом державної влади чи місцевого самоврядування залучаються центри надання адміністративних послуг як прямий надавач послуги. Хоч нині розповсюдженою є думка, відповідно до якої до суб'єктів надання публічних послуг належать органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг, проте згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг, центри надання адміністративних послуг не розглядаються як суб'єкти: «адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо або через центри надання адміністративних послуг» [4].

На окрему увагу заслуговує положення, згідно з яким, коли суб'єктом надання послуги є орган державної влади, котрий утворив ЦНАП, останній може надавати послуги органів місцевого самоврядування й навпаки: «центри, утворені райдержадміністраціями, на основі узгоджених рішень можуть забезпечувати також надання адміністративних послуг облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування» й «у містах і селищах, які є адміністративними центрами Автономної Республіки Крим, областей чи районів, а також у м. Києві та Севастополі на основі узгоджених рішень центри можуть забезпечувати також надання адміністративних послуг обласних, районних і відповідних міських держадміністрацій» [3].

Відповідно до Закон України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI суб'єкти надання адміністративних послуг зобов'язані забезпечити:

1) облаштування у місцях прийому суб'єктів звернень інформаційних стендів зі зразками відповідних документів та інформації в обсязі, достатньому для отримання адміністративної послуги без сторонньої допомоги;

2) створення та функціонування веб-сайтів, на яких розміщується інформація про порядок надання відповідних адміністративних послуг, режим доступу до приміщення, у якому здійснюється прийом суб'єктів звернень, наявність сполучення громадського транспорту, під'їзних шляхів і місць паркування;

3) здійснення посадовими особами прийому суб'єктів звернень згідно із графіком, затвердженим керівником відповідного суб'єкта надання адміністративних послуг. Кількість годин прийому суб'єктів звернень має становити не менше 40 годин на тиждень;

4) надання суб'єкту звернення, який звернувся за допомогою засобів телекомунікації (телефону, електронної пошти, інших засобів зв'язку), інформації про порядок надання адміністративних послуг;

5) видання довідково-інформаційних матеріалів про адміністративні послуги та безоплатне поширення таких матеріалів у приміщеннях, у яких здійснюється прийом суб'єктів звернень;

6) облаштування скриньки, встановлення зворотного зв'язку в електронній формі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг для висловлення суб'єктами звернень зауважень і пропозицій щодо якості надання адміністративних послуг, проведення щорічного аналізу таких зауважень і пропозицій, вжиття відповідних заходів;

7) безоплатне надання консультацій суб'єктам звернень із питань отримання адміністративних послуг у місцях, де здійснюється прийом суб'єктів звернень [3].

У разі надання адміністративних послуг за допомогою центру надання адміністративних послуг суб'єктам, що надають адміністративні послуги, заборонено здійснювати консультації стосовно питань надання таких послуг поза центром надання адміністративних послуг.

Отже, подальший розвиток вітчизняної системи надання публічних послуг нерозривно пов'язаний із розширенням кола надавачів таких послуг, навіть є нормативні передумови для формування ринку послуг. Зокрема, у Стратегії реформування системи надання соціальних

послуг йдеться про «створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг» [8].

З одного боку, до суб'єкта надання належить орган публічної влади (орган державного управління чи місцевого самоврядування та, крім того, інституція, що функціонує під його управлінням), іншими словами, якщо у зазначеній стратегії йдеться про суб'єкт у такому розумінні, положення щодо ринку послуг має дещо нелогічний вигляд. Отже, якщо вважати, що суб'єкт, котрий відповідно до норми документа надає соціальні послуги, може відноситися і до публічної, і до непублічної сфери, постає питання, наскільки коректним у юридичному аспекті вважається наведення суб'єкта надання послуги без встановлення, якого роду інституції мають змогу виконувати подібну роль та чи не зробить складнішим така норма дієве правозастосування у системі надання послуг. До речі, мовиться також про ринок послуг. З одного боку, в такій ситуації названий вище суб'єкт надання послуги може й міг би заявляти про свої права на належність до непублічного сектора, з іншого – чи досить такої правової норми, аби забезпечити паритетні умови таким непублічним інституціям, які потенційно можуть стати суб'єктами надання соціальних послуг. Ми вважаємо, що поняття, котрі використовуються в названій стратегії, потребують доопрацювання у лінгвістично-юридичному аспекті, враховуючи новітні теоретичні розробки у секторі надання публічних послуг.

Отже, вивчення правової бази вказує на брак єдиного підходу законодавця до визначення поняття суб'єкта надання публічної послуги, водночас спірним залишається питання категорії інституцій, що можуть бути в подібній ролі. Оскільки нормативна база у соціальному секторі встановлює суб'єкт надання соціальної послуги як інституцію, незважаючи на форми власності й господарювання, що є відповідним певним обставинам (водночас не зауважується яким, так звані «критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги»). У свою чергу, суб'єктом надання адміністративної послуги, відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» можуть стати точно призначені інституції, до котрих належать орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їхні посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, які мають повноваження згідно із законом надавати адміністративні послуги. Незважаючи на суттєві розбіжності стосовно

трактування категорії суб'єкта надання послуги, і соціальна галузь, і сектор адміністративних послуг поряд з іншими вважаються системою надання публічних послуг, що робить актуальним питання напрацювання єдиного підходу в питанні, яке вивчається. Можна дійти висновку, що доречним у частині встановлення статусу інституції, яка здійснює делеговане завдання, вважається вивчення її як посередника між суб'єктом надання послуги та її одержувачем. Зразком такого посередника можуть

бути центри надання адміністративних послуг, до того ж налагодження відносин, що утворюються під час залучення такого посередника, має найрозвиненішу нормативну базу якраз у секторі надання адміністративних послуг. Опрацювання потребують питання нормативного систематизування процесу делегування повноважень стосовно надання публічних послуг інституціям непублічної галузі та, крім того, систематизування суб'єкт-об'єктних відносин під час надання послуги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Концепція реформування публічної адміністрації. URL: http://pravo.org.ua/files/stat/Concept_public_administration.pdf.
2. Михайлишин В. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг виконавчими органами місцевих рад. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10mvdomr.pdf+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10mvdomr.pdf+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua).
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 888-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#Text>.
5. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 р. № 588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text>.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>.
8. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 серпня 2012 р. № 556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text>.

УДК 336:334

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.5>

Сорока Світлана Вікторівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0003-2022-0388

Лізаковська Світлана Володимирівна,

кандидат наук з державного управління, доцент,
викладач кафедри соціології і військової історії
Військово-морської академії імені Героїв Вестерплатте
ORCID ID: 0000-0002-1524-2673

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ ФАНДРЕЙЗИНГУ В УКРАЇНІ**

LEGAL BASIS OF FUNDRAISING DEVELOPMENT IN UKRAINE

Стаття присвячена нормативно-правовим основам функціонування та розвитку фандрейзингу в Україні як професійної діяльності у сфері мобілізації різноманітних ресурсів. Вивчено історичні аспекти становлення фандрейзингу у вітчизняному просторі. Вказано на те, що для збереження і розвитку національного культурного, соціального надбання державної підтримки виявляється не досить. Залучення позабюджетних джерел фінансування, у тому числі від добродійної і меценатської діяльності, все більш активна співпраця з фінансовим, промисловим і торговельним капіталом, громадськими рухами і організаціями – одна з необхідних умов існування соціально-культурної сфери.

Досвід фандрейзингової діяльності в європейських країнах є необхідним для дослідження та імплементації його в майбутньому в Україні. Фандрейзингова діяльність є специфічною та складною за структурою, але залучення донорів і надалі співпраця з ними на постійній основі дозволить примножити економічні, соціальні ресурси, людський потенціал, що дасть змогу запобігати кризовим явищам у сучасному соціумі. Залучення фінансових ресурсів з додаткових джерел фінансування, зокрема за допомогою технології фандрейзингу, є необхідним у сучасних соціально-економічних умовах в Україні.

Проаналізовано правові акти, які торкаються фандрейзингової діяльності, та звернено увагу на окремі правові норми щодо матеріальної допомоги. Автори зосередились на таких як: Конституція України, закони України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про гуманітарну допомогу», Податковий кодекс, Господарський кодекс. Надано оцінку наявному стану такого виду діяльності та запропоновано деякі перспективи подальших розвідок, а саме дослідження венчурної філантропії.

Ключові слова: фандрейзинг, допомога, ресурси, благодійність, волонтерство, фінанси.

The article is devoted to the legal framework for the functioning and development of fundraising in Ukraine as a professional activity in the field of mobilization of various resources. The historical aspects of the formation of fundraising in the domestic space have been studied. It is pointed out that state support is insufficient for the preservation and development of the national cultural and social heritage. Attracting extra-budgetary sources of funding, including from charitable and philanthropic activities, increasingly active cooperation with financial, industrial and trade capital, social movements and organizations – one of the necessary conditions for the existence of socio-cultural sphere.

Experience of fundraising activities in European countries is necessary for research and its implementation in the future in Ukraine. Fundraising activities are specific and complex in structure, but involving donors in the future, to cooperate with them on a regular basis will increase economic, social resources, human potential, which will prevent crises in modern society. Attracting financial resources from additional sources of funding, in particular, through fundraising technology is necessary in today's socio-economic conditions in Ukraine.

The legal acts concerning fundraising activities are analyzed and attention is paid to separate legal norms concerning material assistance. The authors focused on the following: the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine “About Public Associations”, “About Charitable Activities and Charitable Organizations”, “About Volunteering”, “About Humanitarian Aid”, the Tax Code, and the Commercial Code. An assessment of the current state of this type of activity is given and some prospects for further explorations are proposed, namely the study of venture philanthropy.

Key words: fundraising, assistance, resources, charity, volunteering, finance.

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення фандрейзингу в Україні є концептуальною основою для ефективного функціонування такого альтернативного фінансування соціально-економічної сфери на сучасному етапі. Як свідчить світова та вітчизняна практика, державної підтримки не досить для повного та ефективного забезпечення соціальної, культурної, освітньої сфери, для розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. Тому для конструктивної реалізації такої діяльності необхідна сприятлива правова основа, а звідси удосконалення організаційного, правового механізму державного регулювання фандрейзингу.

Норми законодавства, які б сприяли та заохочували діяльність осіб до співпраці у сфері фандрейзингу, повинні відповідати українським умовам та потребам у суспільстві. Діяльність благодійних фондів, меценатство, спонсорство, фандрейзинг може вільно розвиватися у країні лише тоді, якщо на рівні держави та суспільства для нього наявні сприятливі умови, а національне законодавство сприяє законній благодійній діяльності; з боку держави та суспільства добродійники отримують узаконені заохочення матеріального та морального характеру тощо.

Після 1991 року змінилися економічні умови розвитку держави. Україна вибрала ринковий тип розвитку і цьому типу повинно було відповідати законодавство щодо благодійної діяльності, розвитку інститутів громадянського суспільства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дефініція «фандрейзинг», об'єкти та суб'єкти фандрейзингової діяльності, механізми, принципи та її особливості відображені в наукових працях дослідників, таких як: А. Соколова, О. Чернявська, О. Грабчак, О. Уголькова, А. Нарасько, В. Бакальчук, В. Козак та ін. Щодо нормативного забезпечення функціонування фандрейзингу в Україні, то доцільно виокремити такі правові акти, як Конституція України, закони України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про гуманітарну допомогу», Податковий кодекс, Господарський кодекс.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази щодо розвитку та функціонування фандрейзингу у вітчизняному просторі крізь призму доцільності імплементації альтернативних джерел фінансування у соціально-економічну сферу.

У процесі дослідження були сформульовані такі завдання:

– проаналізувати поняття і зміст терміна «фандрейзинг»;

– розглянути основні вітчизняні історичні передумови поширення цього явища;

– проаналізувати нормативні акти щодо діяльності фандрейзерів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все звернемося до найбільш поширеної дефініції «фандрейзинг». У вітчизняній практиці «фандрейзинг» – це професійна діяльність щодо мобілізації фінансових та інших ресурсів з різноманітних джерел для реалізації соціально значущих і науково-дослідних неприбуткових проєктів, яка вимагає спеціальних знань та навичок фандрейзера, що можуть вплинути на прийняття позитивного рішення донора [16, с. 13].

Фандрейзер займається розвитком відносин зі спонсорами, меценатами, «пропонує взаємовигідне співробітництво й готовий роз'яснити потенційному донорові, у чому він бачить цю спільність інтересів, включаючи й можливі вигоди самого донора» [9].

Виходячи із цього, всі партнери одержують пакет привілеїв:

– внесення імені благодійника, спонсора, філантропа, мецената або назви організації в почесний список друзів установи культури, вивішений у фойє театру, виставочному залі музею й т.д.;

– публікація в буклетах, програмах, афішах, на сторінці сайту установи культури імені донора або назви організації;

– участь добродійників у прес-конференціях, вернісажах тощо;

– нагородження добродійників почесними дипломами тощо.

Доцільно зазначити, що фандрейзинг передбачає залучення ресурсів не лише у грошовій формі, а й, наприклад, у вигляді безоплатно переданих витратних матеріалів, обладнання, інтелектуальних ресурсів, інформації, ділових зв'язків, надання приміщення або безкоштовних послуг, роботи волонтерів тощо [4, с. 26–32].

Науковець А. Соколова вказує, що подоланню проблем з фандрейзингом на національному рівні може сприяти вивчення та впровадження зарубіжного досвіду у цій сфері, наприклад, закордонних інструментів фандрейзингу: проведення загальнонаціональних конкурсів, метою яких є заохочення та популяризація благодійності і меценатства; сприяння успішному розвитку ендавменту, ключовою умовою якого є звільнення від ПДВ передачі благодійним організаціям цінних паперів; оснащення комп'ютерних систем спеціалізованим програмним забезпеченням з фандрейзингу тощо [5, с. 16].

Щодо суб'єктів фандрейзингу, то до них класифікують неприбуткові організації, які є посередниками між тими, хто потребує допомоги, й тими, хто може її надати. Крім того, вони займаються пошуком різноманітних джерел фінансування та інших ресурсів.

Згідно з Податковим кодексом України, до неприбуткових організацій відносять: 1) бюджетні установи; 2) громадські об'єднання, політичні партії, релігійні, благодійні організації, пенсійні фонди, метою яких не може бути одержання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних з ними осіб, а також серед працівників таких організацій – після внесення таких установ та організацій до Реєстру неприбуткових організацій та установ [10].

Об'єктами фандрейзингу виступають різні категорії донорів, основними з яких є благодійні фонди, приватні особи (добродійники, філантропи), корпорації та бізнес-структури [19, с. 14].

Щодо історичного аспекту становлення добродійності, то найбільш поширеним в Україні було так зване право «подавання» («подання»), що увібрало у себе риси візантійського ктиторства і західноєвропейського патронату. Від ктиторства були перейняті деякі стосунки «подавця» до церковного закладу та його майна, патронат же вплинув на утворення стосунків між церквою і державою. Право «подавання» належало державній владі і найвищим її представникам. Часто «подавання» належало місцевим урядовцям.

Під час дослідження сутності добродійності, добровільної матеріальної допомоги не можна оминути такого важливого аспекту, як ставлення органів державної влади до добродійності в добу СРСР.

За радянських часів поняття «благодійність», як і «філантропія», зникли із загального вжитку, стали анахронізмами. У СРСР термін «благодійність» не вживався, оскільки вважалося, що «допомоги, яка надається представниками пануючого класу у суспільстві, немає, як і бідності, і тому немає благодійності» [5, с. 81].

У сучасне поняття благодійності, добродійності вкладається широкий зміст (від звичайної матеріальної допомоги до фандрейзингу), що уособлює як високі моральні принципи, так і громадський рівень розуміння необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки.

В Україні створена нормативно-правова база регулювання благодійної діяльності, яка загалом відповідає європейським та міжнародним нормам. Щодо фандрейзингу, то не існує окремого законодавчого акта, який би регулював такий вид

діяльності. Тому варто зробити аналіз тих нормативних основ, в яких правові норми стосуються окремих аспектів фандрейзингу.

Насамперед це Основний Закон, у статті 36 Конституції України вказується: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [8]. Тобто для задоволення соціально-економічних інтересів громадяни мають право об'єднувати свої сили в рамках інститутів громадянського суспільства та шукати додаткові джерела фінансування.

Крім того, прийняті такі закони, як «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. [13], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 р. [11], «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. [12], «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. [14], Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. [10], Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. [2].

У статті 21 Закону України «Про громадські об'єднання» вказується на різницю між громадською організацією та громадською спілкою як інститутами громадянського суспільства: «громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи» [13]. Тобто є чітке розмежування між фізичними та юридичними особами, які можуть бути задіяні до активної діяльності на суспільне благо в рамках громадських об'єднань.

У Законі «Про благодійну діяльність та благодійні організації» звертається увага на форми матеріальної підтримки. Зокрема, у статті 6 Закону вказується: «Благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону» [11]. Також знаходимо визначення благодійного гранту, яким визнається цільова допомога у формі валютних цінностей, яка має бути використана бенефіціаром протягом строку, визначеного

благодійником. Суми валютних цінностей благодійного гранту, цільове використання яких не відбулося протягом строку, визначеного благодійником, підлягають поверненню благодійнику як поворотна фінансова допомога. До благодійних грантів застосовуються положення про благодійні пожертви, якщо інше не визначено законом [11].

Щодо Закону України «Про гуманітарну допомогу», то тут чітко окреслено рамки такого виду підтримки, а саме: «гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [14]. Важливим є те, що саме в цьому нормативно-правовому акті у статті 6 йдеться про звільнення від оподаткування товарів (робіт, послуг), визнаних гуманітарною допомогою. Така норма є досить важливою, оскільки може бути заохочувальним елементом для осіб (фізичних та юридичних), які вагаються щодо надання допомоги іншим.

На фінансовий складник допомоги звертається увага у Законі України «Про волонтерську діяльність». А саме стаття 12 вказує, що залучення коштів та іншого майна для забезпечення волонтерської діяльності здійснюється відповідно до законодавства. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, самостійно визначають напрями використання залучених на забезпечення волонтерської діяльності коштів та іншого майна, крім випадків цільового надання коштів та іншого майна фізичними чи юридичними особами для здійснення конкретного виду волонтерської допомоги [12]. Волонтери можуть задіювати свої вміння, компетенції, знання у рамках взаємодії з фандрейзерами, оскільки нематеріальна допомога також є необхідною та доцільною в конкретних життєвих ситуаціях.

Господарський кодекс України визначає, що благодійна організація має право здійснювати

неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання її цілей, визначених установчими документами. Здійснення благодійними організаціями діяльності у вигляді надання певних послуг (виконання робіт), що підлягають обов'язковій сертифікації або ліцензуванню, допускається після такої сертифікації або ліцензування в установленому законом порядку [2, ст. 131]. Тобто фандрейзери можуть співпрацювати саме з такими організаціями, оскільки такі суб'єкти мають право надавати різноманітні послуги і безкоштовно.

У Податковому кодексі України окремі статті визначають порядок оподаткування організацій, які надають або отримують благодійну допомогу, визначають об'єкти, базу та ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування операцій, особливості оподаткування благодійної допомоги тощо [19].

Варто згадати в рамках цього дослідження ще один документ, який втратив чинність, але відіграв важливу роль у заохоченні до допомоги та підтримки інших. У Розпорядженні Кабінету Міністрів від 21 листопада 2007 року «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» вказувалося, що органи виконавчої влади сприяють підвищенню соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, що є умовою формування у суспільстві культури благодійництва і меценатства [15]. Особливо важливим є саме соціальна відповідальність, яка повинна формуватися на рівні особи, групи і суспільства, що є також вагомим чинником розвитку фандрейзингу в Україні.

Щодо інституційного забезпечення фандрейзингу, то в Україні у 2001 році засновано Інститут професійного фандрейзингу, місією якого є створення середовища для ефективної, прозорої та відповідальної благодійності в Україні шляхом утвердження демократичних стандартів практики фандрейзингу. Потреба впливала з того, що в Україні потрібно створити систему, яка б сприяла розвитку професійних навичок роботи в неприбуткових організаціях та розробці проєктів для залучення коштів для діяльності цих організацій [16].

Такий Інститут має статус міжнародної благодійної організації і бере участь у згуртуванні осіб, які займаються фандрейзингом, а також має вплив на популяризацію добродійності в Україні. Крім того, Інститут створив Етичний кодекс діяльності фандрейзерів.

На офіційній сторінці Інституту окреслено сфери діяльності зорганізаційного розвитку, такі як:

організаційна культура та лідерство, стратегічне та операційне планування, пошук фінансування/фандрейзинг, управління проектом, кризовий та фінансовий менеджмент, визначення потреб, комунікації та PR [6].

Дослідник В. Козак вказує, що нині відбувається докорінне переосмислення категорій фандрейзингу: він трактується не як випрошування фінансових ресурсів на покриття свого існування, а як запрошення інвесторів, меценатів, спонсорів для спільної участі у соціально важливих місцевих проектах [7, с. 132]. Справді, з таким твердженням варто погодитись, оскільки соціальна відповідальність, яка формується, спонукає особистість до залучення у соціальних проектах на локальному або національному рівнях. Необхідним нині є проведення законодавчої роботи в напрямі стимулювання розвитку муніципального фандрейзингу, враховуючи сучасний процес децентралізації в країні [7, с. 138]. Європейський досвід показує, що новітні технології у процесі трансформації суспільства зможуть допомогти у поширенні інформації про суб'єктів та об'єктів фандрейзингу і це своєю чергою допоможе активізувати такий вид діяльності.

Як зазначає дослідниця О. Грабчак, сучасний фандрейзинг в Україні почався в 1990-х роках ХХ століття і розвивався в несприятливих для створення національних фондів умовах. В Україні в рамках фандрейзингу основними джерелами фінансування є пожертвування від фізичних осіб і гранти від донорських організацій [3]. Тому автори дослідження вважають, що доцільно звернути увагу на венчурну філантропію (соціальні

інвестиції) – підхід до благодійної діяльності, який використовує принципи венчурного капіталу – довгострокові інвестиції та безпосередню підтримку. Венчурна філантропія виникла у середині 90-х років ХХ століття у США, проте дуже швидко поширилась у Європі та набула тут свого подальшого розвитку в різноманітних національно специфічних формах. Благодійна допомога в такій формі спрямована на досягнення цілей:

– допомогти некомерційній організації реалізувати свої ідеї;

– допомогти організації працювати більш професійно та стати стабільною [1].

У перспективах подальших розвідок варто звернути увагу на такий підхід у добродійності. В українському суспільстві розвиток цього напрямку викликає все більше зацікавлення з боку бізнесових кіл, створюються експертні громадські організації, проводяться профільні семінари тощо. Однак подальший розвиток венчурної філантропії потребує підготовки професійних фахівців, проведення фундаментальних та прикладних досліджень, обміну міжнародним досвідом.

Висновки. Узагальнюючи, слід відзначити, що для ефективного розвитку фандрейзингу на перший план виступає удосконалення організаційно-правового механізму, який спрямований на створення спеціалізованої законодавчої бази. В Україні наявна низка нормативно-правових актів, які регулюють благодійну діяльність, розвиток волонтерства, надання гуманітарної допомоги; доцільним було би в майбутньому опрацювати правові норми щодо державного регулювання ендавменту, фандрейзингу у сучасних вітчизняних умовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бакальчук В. Механізми державного стимулювання благодійної діяльності у сфері культури. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/5.htm>. (дата звернення: 26.07.2020).
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19–20, № 21–22.
3. Грабчак О.В. Фандрейзингова діяльність як альтернативний засіб залучення коштів у соціальну сферу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Випуск 31. С. 51–54.
4. Єгоричева С.Б., Соколова А.М. Фандрейзинг у забезпеченні діяльності університетів третього віку. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 3. С. 26–32.
5. Иванова-Гладильщикова Н. Отдавшему – вернется сторицею. *Известия*. 2000. 11 октября. С. 38–40.
6. Інститут професійного фандрейзингу. URL: <http://cd-platform.org/community/1143instytut-profesiinohofandraizynhu/profile> (дата звернення: 27.07.2021).
7. Козак В. Фандрейзинг як інструмент розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Випуск 3(38). С. 131–141.
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 26.07.2021).
9. Нарядько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століть) : автореферат дис. канд. іст. наук за спеціальністю : 07.00.01. Запорізький державний університет. Запоріжжя, 2002. 20 с.
10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17.

11. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25.
12. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42.
13. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1.
14. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51.
15. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007-%F0> (дата звернення: 27.07.2021).
16. Соколова А.М. Фандрейзингова діяльність: сутність, особливості та перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2013. № 1. С. 13–16.
17. Соколовська В.В. Сутність та перспектива розвитку в Україні фандрейзингу. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4453> (дата звернення: 26.07.2021).
18. Уголькова О.З. Оцінювання та державне регулювання систем краудфандингу в національній економіці : автореферат дис. к.е.н. за спеціальністю : 08.00.03. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019.
19. Чернявська О.В., Соколова А.М. Фандрейзинг : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 342.95:351.741:343.9.02 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.6>

Доценко Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2074-5715

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ЇЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

CURRENT STATE OF ORGANIZED CRIME AND COMBATING IT ON THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті констатовано, що з урахуванням комплексного характеру організованої злочинної діяльності, складного безпекового середовища навколо України та криміногенної ситуації організація системної боротьби з організованою злочинністю має стати одним із пріоритетних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих міжвідомчих заходів і поглиблення правоохоронної співпраці. З'ясовано, що організована злочинність в Україні стійко розвивається і структурується, втягуючи у цей процес представників органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів, судової влади тощо. Нинішній стан організованої злочинності загрожує національній безпеці та цілісності держави, що вимагає вжиття невідкладних адміністративно-правових заходів із протидії їй. Протидія організованій злочинності – це не ізольована проблема, до якої нині наявне спрощене ставлення своїми непослідовними діями окремих суб'єктів, а комплексний, складний адміністративно-правовий механізм, котрий потребує стратегічного вирішення.

Автором проаналізовано поширення організованої злочинності у розрізі за регіонами України протягом 2014–2018 рр.. Так, 2014 р. найбільше організованих груп виявлено у м. Києві (14), Одеській (12), Харківській (10) Донецькій (9), Луганській, Полтавській, Чернівецькій областях (по 8), найменше – у Київській і Херсонській областях (по 3).

Автор зазначає, що висока зорганізованість, набуття транснаціональних зв'язків за умов певної інертності національного законодавства перетворює сучасну організовану злочинність на глобальну небезпеку для світу і міжнародного правопорядку та створює перешкоди соціально-економічному прогресу людства.

Автор стверджує, що організована злочинність є найскладнішим і найнебезпечнішим антисуспільним явищем, яке не обмежується державними кордонами. Нині вона несе реальну загрозу державі та суспільству, що проявляється у вторгненні у політику, економіку, соціальну, безпекову, банківську, фінансово-кредитну, правоохоронну, приватизаційну, інвестиційну, природо-добувну та інші життєво важливі сфери держави, створюючи у них тіньові злочинні схеми; встановлення контролю над митними органами; втручання у розвиток ринкових відносин; блокування ефективних процесів проведення реформ у державі; організацію злочинної діяльності у таких напрямках, як: наркобізнес, протитуція, азартні ігри, нелегальна торгівля зброєю, викрадення і контрабанда автотранспорту, незаконна міграція, торгівля людьми, трансплантація людських органів; зрощення з міжнародною злочинністю, створення міжнародних організованих транснаціональних злочинних організацій тощо.

Ключові слова: організована злочинність, стан, протидія, механізм, показники.

The article states that given the complex nature of organized crime, the complex security environment around Ukraine and the criminogenic situation, the organization of a systematic fight against organized crime should become one of the priorities of public policy and requires effective interdepartmental measures and deepening law enforcement cooperation. It was found that organized crime in Ukraine is steadily developing and structuring, involving representatives of state authorities, local governments, law enforcement agencies, the judiciary, etc. in this process. The current state of organized crime threatens the national security and integrity of the state, which requires urgent administrative and legal measures to combat it. The fight against organized crime is not an isolated problem, to which there is now a simplified attitude to the inconsistent actions of individual actors, but a complex, complex administrative and legal mechanism that needs a strategic solution.

The author analyzes the spread of organized crime by region of Ukraine during 2014–2018. Thus, in 2014 the most organized groups were found in Kyiv (14), Odessa (12), Kharkiv (10) Donetsk (9), Luhansk, Poltava, Chernivtsi regions (8 each), the least in Kyiv and Kherson regions (3 each).

The author notes that high organization, the acquisition of transnational ties, in a certain inertia of national law, turns modern organized crime into a global threat to the world and international law and creates obstacles to socio-economic progress.

The author argues that organized crime is the most complex and dangerous anti-social phenomenon, which is not limited to state borders. Today it poses a real threat to the state and society, manifested in the invasion of politics, economics, social, security, banking, financial and credit, law enforcement, privatization, investment, nature and other vital areas of the state, creating shadow criminal schemes in them.; establishing control over customs authorities; interference in the development of market relations; blocking effective reform processes in the state; organization of criminal activity in such areas as: drug trafficking, prostitution, gambling, illegal arms trafficking, theft and smuggling of vehicles, illegal migration, human trafficking, human organ transplantation; merging with international crime, creation of international organized transnational criminal organizations, etc.

Key words: *organized crime, state, counteraction, mechanism, indicators.*

За умов збройної агресії проти України, створення терористичних організацій, суттєвого збільшення в незаконному обігу кількості засобів ураження відбувається зростання рівня особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих груп і злочинних організацій, у т. ч. із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки, неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, зрощування з корупцією та криміналітетом, що породжують нові загрози і виклики на тлі активізації співпраці українського злочинного світу з організованими злочинними угрупованнями країн близького та далекого зарубіжжя.

За даними статистичних звітів, упродовж 2018 р. всіма правоохоронними органами начебто було викрито 288 організованих злочинних угруповань (ОЗГ), що дійсно більше ніж протягом 2013–2017 рр. (наприклад, 2017 р. – 210, 2016 р. – 136, 2013 р. – 185), але водночас майже вдвічі менше, ніж 2010 р. – 431 та 2009 р. – 379, а порівняно з 2005 р. – удвічі менше – 567), і 12 злочинних організацій, що також більше показників 2016–2017 рр. (3 і 5). До того ж привертає увагу той факт, що із загального числа виявлених 2018 р. ОЗГ лише 21 – з корумпованими зв'язками (проти 25 у 2017 р., 32 у 2014 та 33 – в 2013, хоча в 2015–2016 рр. їх було менше, відповідно, 17 і 15) [1].

Водночас, як зазначає експерт, треба мати на увазі, що поняття «викрито» і «встановлено» щодо злочинів, учинених у складі ОЗГ чи злочинних організацій (ЗО), це не одне і те саме. Так, згідно зі статистичними даними 2018 р. загалом, начебто, у складі ОЗГ вчинено 2 513 кримінальних правопорушень, що майже вдвічі більше ніж у два попередні роки: 2017 р. – 1 727, 2016 р. – 1 235. Про підозру в учиненні цих злочинів 2018 р. повідомлено 1 233 особам, із яких стосовно лише 219-ти обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Більше того, до суду надіслано всього 314 обвинувальних актів у провадженнях цієї категорії, що у цифровому виді більше, ніж 2016 р. – 166, у 2015 – 176, 2014 – 213, але майже вдвічі менше, аніж 2010 – 453 та 2005 – 561. По-перше, треба мати на увазі, що навіть ця кількість надісланих до суду обвинувальних актів цієї категорії становить усього 12,6 % від загальної кількості кримінальних

правопорушень, начебто вчинених у складі ОЗГ чи ЗО. По-друге, треба нагадати, що об'єктивним показником позитивної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з організованою злочинністю є не стільки кількість винесених підозр чи навіть надісланих до суду обвинувальних актів із такою кваліфікацією злочинів, а результати судового розгляду, де б за обвинувальними вироком суду підтвердився факт вчинення кримінального правопорушення саме у складі ОЗГ і ЗО. 2018 р. до суду правоохоронцями було надіслано 314 обвинувальних актів у провадженнях про злочини, вчинені організованими групами, щодо 2 294 осіб (ймовірно, тут враховані й особи, підозри яким вручені в минулі роки), та 32 провадження – про злочини, вчинені злочинними організаціями, щодо 354 осіб. Обвинувальні вироки судами постановлено в 137 провадженнях про злочини, вчинені ОЗГ (з них, – 54 вироки із затвердженням угоди про визнання винуватості) та 14 – про злочини, вчинені ЗО (з них 8 вироків – також із затвердженням угоди про визнання винуватості). Тобто з усіх 151 обвинувального вироку 62, тобто майже половина, винесені без проведення судового розслідування, а ними лише були затверджені угоди про визнання винуватості, тобто викладені в цих обвинувальних актах докази про вчинення обвинуваченими злочинів у складі ОЗГ та ЗО судом не перевірялися. На превеликий жаль, у цій інформації також не видно, у скількох провадженнях у суді не підтвердилася попередня кваліфікація злочину, у скількох із них суд не знайшов підтвердження вчинення злочину саме в організованих формах, – ОЗГ чи ЗО? Водночас судами виправдано 11 осіб із числа обвинувачених у злочинах, учинених в організованих формах. До того ж треба мати на увазі, що до цього числа винесених обвинувальних вироків можуть належати й ті, які надсилалися до судів у минулі роки, тобто раніше 2018 р. Окрім того, у 24 провадженнях про злочини, вчинені ОЗГ, й у 4 про злочини, вчинені ЗО, судами прийняті рішення про повернення таких обвинувальних актів прокурору для доопрацювання, але чи надсилалися вони повторно до суду, чи ні – невідомо [1].

Водночас зазначається, що 2018 р. злочинами цієї категорії завдано матеріальних збитків на

суму 518 млн грн, із яких у ході досудового розслідування відшкодовано лише 44,4 млн грн, тобто питома вага відшкодування у таких провадженнях становила лише 8,6% (у 2017 р. – 32,1%), що також свідчить аж ніяк не про позитивні результати діяльності правоохоронних органів по боротьбі з організованою злочинністю [1].

Слід зазначити, що організована злочинність давно вже вийшла за межі національних кордонів і використовує території та фінансові установи різних країн, уникаючи переслідування з боку правоохоронних органів і легалізуючи капітали, отримані злочинним шляхом. Члени організованих злочинних формувань розглядають кордони як засіб уникнення юрисдикції тих чи інших правоохоронних органів держави.

Тому, як зазначає В.Я. Тацій, контроль над організованою злочинністю став глобальним пріоритетом і частиною міжнародної політики Європейського Союзу. На такому рівні відбувається посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних органів країн – членів спільноти, утворюються спеціальні наднаціональні структури, завданням яких є боротьба з організованою злочинністю (Євроюст, Європол), встановлюються безпосередні контакти між ними та цими країнами [2, с. 3].

Щодо розуміння організованої злочинності, то сьогодні із цього приводу існує багато думок. Аналіз нормативно-правової бази, бачень науковців і фахівців із протидії організованій злочинності свідчить про те, що цьому негативному і водночас складному явищу як в Україні, так і за її межами немає однозначного визначення. Досить розгалужена палітра думок щодо різноманітності її виявів і форм існування ускладнює вироблення адміністративно-правового механізму протидії організованій злочинності.

Наприклад, І.А. Артеменко визначає організовану злочинність як відносно самостійне негативне соціальне явище, пов'язане з консолідацією криміногенного середовища в межах регіону, країни; з розподілом злочинної спілки на ієрархічні рівні з виділенням лідерів, які особисто не беруть участі у скоєнні конкретних злочинів, здійснюючи організаторські, управлінські й ідеологічні функції; із втягненням у злочинну діяльність посадових осіб (корумпованих); із монополізацією та розширюванням сфер протиправної діяльності; зі створенням системи протидії, спрямованої на нейтралізацію соціального контролю [3]. В.Л. Грохольський організовану злочинність визначає як найскладніше і найнебезпечніше антисуспільне явище, що не має державних кордонів і масштаби якого за сучасних умов

розвитку України становлять реальну загрозу державі та суспільству [4]. О.М. Джужа зазначає, що організована злочинність, мабуть, є найбільш складним, багатогранним і небезпечним явищем, яке посягає насамперед на політичну, економічну, соціальну, правову та моральну сфери суспільства [5]. Залежно від роду злочинів організована злочинність неоднаково поширилася у різних країнах. Вона виникла не випадково, оскільки тісно пов'язана з особливими соціально-економічними та навіть історичними чинниками.

Визначення організованої злочинної групи й організованої злочинної організації міститься у ст. 28 КК України [6]. Зокрема, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь кілька осіб (три і більше), котрі попередньо зорганізувалися у стале об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3). Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням кількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ч. 4).

На наш погляд, досить поверхове визначення організованої злочинності міститься в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [7], котре не відображає сутності й реальної суспільної небезпеки таких виявів. Зокрема, організовану злочинність розуміють як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань.

Ураховуючи таке звужене визначення, фахівці намагаються винайти нові форми та прийоми роботи у протистоянні організованій злочинності. Для цього необхідно на державному рівні чітко усвідомлювати всю небезпеку організованої злочинності, протидія якій нині здійснюється на досить низькому рівні.

Найбільшу загрозу нині становить організована злочинність, яка набуває окремих якостей транснаціональної, консолідує та поєднуючи організовані злочинні групи, злочинні організації та злочинні співтовариства, що збільшують кримінальні доходи та посилюють вплив на владу.

Водночас реформаційні процеси у правоохоронних органах призвели до зниження рівня професійності особового складу. Починаючи із 2014 р. досвідчені працівники підрозділів Міністерства внутрішніх справ (МВС) України по боротьбі з організованою злочинністю, хто добровільно, а хто примусово, звільнялися з ОВС, а 2015 р. ці підрозділи взагалі було ліквідовано. Нині протидія організованій злочинності переважно покладається на Департамент стратегічних розслідувань, Департамент кримінального розшуку, Департамент кіберполіції, Департамент протидії наркозлочинності та Департамент міграційної поліції. Очевидно, що співробітники перелічених підрозділів із цим завданням не зможуть впоратися. Як бачимо, ці підрозділи є різними, виконують різні, свої специфічні завдання, а протидія організованій злочинності для них має побічний характер. Отже, протидію організованій злочинності знову звели тільки до злочинів переважно по лінії кримінального розшуку, тобто загальнокримінальної злочинності. Про це свідчать статистичні дані Генеральної прокуратури України [8], де зазначається, що з кожним роком кількість сталих злочинних угруповань збільшується. Так, зокрема, за останні п'ять років (2014–2018 рр.) їх рекордну кількість зафіксовано 2018 р. Протягом 2014 р. викрито 166 сталих злочинних угруповань, із них 1 – злочинна організація (проти 185 у 2013, із них 7 – злочинних організацій). Практична більшість (139, або 83,7%) проваджень цієї категорії розслідувано слідчими підрозділами МВС, із них лише 3 (проти 6 торік) – спецпідрозділами. Органами прокуратури розслідувано кожне тринадцяте (12, або 7,2%) проваджень цієї категорії, органами безпеки (9, або 5,4%). Органами фінансових розслідувань Державної фіскальної служби розслідувано (6, або 3,6%) проваджень [9].

Упродовж 2015 р. викрито 135 сталих злочинних угруповань (проти 166, або –18,7%), із них 4 – злочинні організації (Вінницька, Донецька, Запорізька й Одеська області). Практична більшість (109, або 80,7%) проваджень цієї категорії розслідувано слідчими підрозділами МВС. Органами прокуратури та органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства по 8 (5,9%), органами безпеки розслідувано – 10 (7,4%) проваджень цієї категорії [9].

Упродовж 2016 р. викрито 136 сталих злочинних угруповань (проти 135, або + 0,7%), з них 3 злочинних організації (2015 р. – 4, або –25,0%). Попри стале число викритих у державі організованих груп і злочинних організацій, кількість розслідуваних підрозділами Національної полі-

ції кримінальних правопорушень цієї категорії зменшилася (95 проти 109, або 12,8%). Водночас удвічі більше таких кримінальних правопорушень розслідувано органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (16 проти 8), на третину органами безпеки (14 проти 10, або + 40,0%) та прокуратури (11 проти 8, або + 37,5%).

Упродовж 2017 р. виявлено 210 організованих груп, що більше як наполовину перевищує показник минулого року (136, або + 54,4%). Така тенденція спостерігається у більшості регіонів держави, за винятком Івано-Франківської (із 7 до 6), Одеської (із 12 до 10) та Чернівецької (із 5 до 4) областей, де зафіксовано спад цього показника [9].

Упродовж 2018 р. виявлено 288 організованих груп і злочинних організацій, що на третину перевищує показник 2017 р. (210, або + 7,1%). Така тенденція спостерігається у більшості регіонів держави, за винятком Луганської області, у якій зафіксовано спад цього показника, а у Вінницькій, Тернопільській і Хмельницькій областях показник залишається сталим [9].

Автором проаналізовано поширення організованої злочинності у розрізі за регіонами України протягом 2014–2018 рр.. Так, 2014 р. найбільше організованих груп виявлено в м. Києві (14), Одеській (12), Харківській (10) Донецькій (9), Луганській, Полтавській, Чернівецькій областях (по 8), найменше – у Київській і Херсонській (по 3) [9].

Кожна п'ята (32 проти 33 торік) із виявлених організованих груп – із корумпованими зв'язками (Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська (по 3), Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Львівська та Херсонська (по 2), із них 14 – діяли в органах влади й управління. Кожна сьома – з міжрегіональними зв'язками (24), кожна восьма – сформована на етнічній основі (19).

Упродовж 2015 р. найбільше організованих груп виявлено у Харківській (10), Донецькій області, місті Києві (по 10), Одеській (9), Львівській (8), Дніпропетровській (7), Закарпатській, Кіровоградській, Чернігівській (по 6), Запорізькій, Полтавській, Рівненській, Херсонській і Черкаській областях (по 5), найменше – у Вінницькій області (2).

Кожна одинадцята (11 проти 32, або – 65,6%) із виявлених організованих груп із корумпованими зв'язками (Львівська – 3, Волинська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Луганська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Черкаська – по 1), з них 4 (проти 14, або – 71,4%) діяли в органах влади й управління, 17 (проти 24, або – 29,2%) із міжрегіональними зв'язками (Львівська – 3,

Волинська, Запорізька та Харківська (по 2), Житомирська, Київська, Кіровоградська, Херсонська, Тернопільська, Черкаська, Чернігівська області та місто Київ (по 1), 4 (проти 10, або – 60%) із транснаціональними зв'язками (Запорізька, Івано-Франківська, Чернівецька області та місто Київ – по 1), 8 (проти 19, або – 57,9%) сформовані на етнічній основі (Вінницька, Волинська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька – по 1) [9].

Упродовж 2016 р. найбільше організованих груп виявлено у м. Києві (10), Донецькій, Одеській (по 12), Харківській, Львівській (по 8), Івано-Франківській (7), Житомирській, Кіровоградській (по 6), Вінницькій, Запорізькій, Київській, Полтавській, Сумській і Чернівецькій (по 5), Рівненській (4) [9].

Із загального числа виявлених організованих груп – 16 із корумпованими зв'язками (Одеська – 2, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Луганська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернівецька області – по 1), 21 – з міжрегіональними зв'язками (Харківська, Чернігівська – по 3, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська та Херсонська – по 2, Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Чернівецька області, Головне слідче управління Національної поліції України – по 1), 4 – з транснаціональними зв'язками (Волинська, Івано-Франківська, Миколаївська, Полтавська області), 6 – сформовані на етнічній основі (Вінницька, Одеська, Полтавська, Херсонська, Черкаська області та м. Київ).

Упродовж 2017 р. найбільше організованих груп виявлено у м. Києві (17 проти 10 у 2016 р.), Донецькій (14 проти 12 у 2016 р.), Львівській (13 проти 8 у 2016 р.), Дніпропетровській (10 проти 3 у 2016 р.), Луганській (10 проти 3 у 2016 р.), Полтавській (10 проти 5 у 2016 р.), Сумській (10 проти 5 у 2016 р.), Харківській (10 проти 8 у 2016 р.), Запорізькій (8 проти 5 у 2016 р.), Кіровоградській (8 проти 6 у 2016 р.), Черкаській (8 проти 3 у 2016 р.) областях. Також більше виявлено злочинних організацій (5 проти 3) у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях, м. Київ, Генеральній прокуратурі України (по 1).

Упродовж 2018 р. найбільше організованих груп і злочинних організацій виявлено у м. Києві (22 проти 17), Харківській (19 проти 10), Дніпропетровській (18 проти 10), Львівській (17 проти 13), Донецькій (16 проти 14), Запорізькій (14 проти 8), Сумській (13 проти 10), Київській (12 проти 7), Одеській (12 проти 10), Полтавській (12 проти 10),

Кіровоградській (10 проти 8), Волинській (9 проти 7), Івано-Франківській (9 проти 6), Луганській (9 проти 10), Рівненській (9 проти 7), Черкаській (9 проти 8) областях.

У ході досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії вилучено майна та готівки на суму 19,7 млн грн проти 2,2 млрд грн 2017 р. Накладено арешт на майно вартістю 229,7 млн грн.

Упродовж 2018 р., порівняно із 2014, кількість вчинених і виявлених кримінальних правопорушень, вчинених ОЗГ, збільшилася (288 у 2018 р. проти 166 у 2014 р.). На цьому тлі не можна оцінювати як показник ефективності роботи органів правопорядку кількість кримінальних проваджень, переданих до суду з обвинувальним актом, адже вона збільшилася майже пропорційно.

Щодо видів злочинів, учинених у складі ОЗГ, то найпоширенішими з них були злочини: у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (706 у 2018 р. та 269 у 2014 р.); проти власності (189 у 2018 р. проти 119 у 2014 р.); проти особи (113 у 2018 р. проти 67 у 2014 р.); у сфері незаконного обігу зброї (26 в 2018 р. проти 34 у 2014 р.).

Зауважимо, що з наведених чотирьох груп кримінальних правопорушень, які були вчинені у складі ОЗГ 2018 р., зменшилася кількість лише правопорушень у сфері незаконного обігу зброї. Такий факт може свідчити і про належну роботу з протидії цьому виду злочинності з боку органів правопорядку, але також і про латентність цього виду злочинності, яка є результатом неефективної роботи органів правопорядку.

Збільшення рівня злочинності щодо трьох наведених груп разом зі збільшенням викритих злочинних угруповань свідчить про неналежний рівень протидії організованій злочинності з боку кримінальної юстиції.

Щодо якісних показників злочинності, то наведені чотири групи злочинів свідчать про деморалізацію суспільства, втрату економічного підґрунтя існування пересічного громадянина, прагнення задовольнити свої примітивні потреби. Натомість відсутність серед наведених груп показника економічної злочинності може бути розтлумачено також неоднозначно: або ця злочинність перейшла в тінь, що може бути зумовлено означеними недоліками у процесі реформування системи органів правопорядку, або ж цей вид «білокомірцевої» злочинності нині не настільки «популярний», проте обидва варіанти свідчать не на користь оцінювання результатів реформування системи органів правопорядку.

Таким чином, наведені дані свідчать більше про неефективність реформування системи органів правопорядку України. Відповідно, очікувати ефективності у сфері протидії організованій злочинності з боку цих органів марно. Якщо надалі особливо ретельно не поставитися до гармонізації всіх новел реформування системи органів правопорядку із чинним законодавством, не усунути глобальні методологічні проблеми, то досягнення цілей реформування буде неможливим.

За даними Генеральної прокуратури України, висока зорганізованість, набуття транснаціональних зв'язків за умов певної інертності національного законодавства перетворює сучасну організовану злочинність на глобальну небезпеку для світу і міжнародного правопорядку та створює перешкоди для соціально-економічного прогресу людства. Аналіз результатів протидії зазначеному негативному явищу засвідчив суттєве зниження ефективності цієї діяльності органами, які ведуть боротьбу з ОЗУ, насамперед Національної поліції України, що не відповідає нагальним потребам сьогодення.

Однією з основних причин такого становища стала ліквідація (2015 р.) на законодавчому рівні спеціальних підрозділів МВС по боротьбі з організованою злочинністю, а саме Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України та відповідних управлінь у регіонах, які, на відміну від інших правоохоронних органів, були наділені спеціальним статусом, структурно відокремленими та мали особливий порядок призначення їх керівників. Їх функції нині покладено на кримінальну поліцію Національної поліції України, яку згідно зі ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою

злочинністю» від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ [7] віднесено до державних органів, котрі лише беруть участь у протидії організованій злочинності.

09 жовтня 2019 р. постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення територіального органу Національної поліції» № 867 утворено Департамент стратегічних розслідувань [10], до основних завдань якого віднесено протидію організованій злочинності та корупції, але його віднесено до блоку кримінальної поліції Національної поліції України, а отже, і до державних органів, котрі лише беруть участь у протидії організованій злочинності, що суттєво обмежує його правовий статус стосовно здійснення протидії організованій злочинності.

Таким чином, організована злочинність є найскладнішим і найнебезпечнішим антисуспільним явищем, яке не обмежується державними кордонами. Нині вона несе реальну загрозу державі та суспільству, що проявляється у вторгненні в політику, економіку, соціальну, безпекову, банківську, фінансово-кредитну, правоохоронну, приватизаційну, інвестиційну, природо-добувну та інші життєво важливі сфери держави, створюючи у них тіньові злочинні схеми; встановлення контролю над митними органами; втручання у розвиток ринкових відносин; блокування ефективних процесів проведення реформ у державі; організацію злочинної діяльності у таких напрямках, як: наркобізнес, проституція, азартні ігри, нелегальна торгівля зброєю, викрадення і контрабанда автотранспорту, незаконна міграція, торгівля людьми, трансплантація людських органів; зрощення з міжнародною злочинністю, створення міжнародних організованих транснаціональних злочинних організацій тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баганець О. Тенденції і протидія злочинності. Аналіз загального стану злочинності в Україні за 2018 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2017 pp.). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protidyia-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky-2/>.
2. Тацій В.Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття – проблема сьогодення. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 3–18.
3. Артеменко І.А. Державна політика протидії організованій злочинності та корупції в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 488–494.
4. Грохольський В.Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 425 с.
5. Джужа О.М. Профілактика злочинів: підручник. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/457-proflaktika-zlochinv-djuja-om.html>
6. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.
8. Лист Генеральної прокуратури України від 20 лютого 2019 р. № 21/5-143 вих.-19.
9. Доценко О.С. Протидія організованій злочинності в Україні: адміністративно-правовий механізм : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т.П., 2020. 460 с.
10. Про утворення територіального органу Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2019 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-%D0%BF>

УДК 351:347.132.15

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.7>

Потеряйко Сергій Петрович,

кандидат військових наук, доцент,

заступник начальника науково-організаційного відділу

Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: 0000-0002-3787-0929

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ДІЄВОСТІ СТРУКТУР ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРАХ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

METHODICAL APPROACH TO PREDICTION OF EFFECTIVENESS BY PUBLIC ADMINISTRATION BODIES' STRUCTURES IN STATE SECURITY AND CIVIL PROTECTION

У статті наведено методичний підхід до прогнозування дієвості організаційно-функціональних структур органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту. Визначено актуальне наукове завдання щодо удосконалення безпекових організаційно-функціональних структур і пошуку ефективних методів прогнозування їх функціонування. Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій із проблематики визначення методичних підходів щодо підвищення дієвості системи державного управління й організаційно-функціональних безпекових структур. Встановлено розбіжності у поглядах науковців щодо визначення найбільш ефективного методу прогнозування дієвості органів управління та сил сектору безпеки й оборони загалом і єдиної державної системи цивільного захисту зокрема.

Досягнуто мету статті – обґрунтування методичного підходу до прогнозування дієвості організаційно-функціональних структур органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту.

Розглянуто понятійно-категорійний апарат і можливість застосування експертних методів для прогнозування дієвості структур органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту. Встановлено, що методи експертних оцінок можливо використовувати для аналізу організаційно-функціональних структур і проблем, розвиток яких або повністю, або частково не піддається математичній формалізації, для яких складно розробити адекватну модель. Виокремлено та розкрито сутність двох методів, що найбільш часто використовують під час формування прогнозу: інтерв'ю й аналітичні експертні оцінки. Виявлено основні завдання формування прогнозу за допомогою колективу експертів, а саме: формування репрезентативної експертної групи, підготовку і проведення експертизи, статистичну обробку отриманих документів. Наведено математичні залежності щодо кількісної оцінки компетентності експертів, встановлення оптимальної чисельності групи експертів, розрахунку середнього значення прогнозованої величини, ранжування оцінок важливості, поданих експертами, виявлення ступеня узгодженості думок експертів, визначення рівня вагомості значень коефіцієнтів.

Сформульовано висновок, що методи експертних оцінок можливо використовувати для аналізу безпекових організаційно-функціональних структур і прогнозування результатів їх функціонування.

Ключові слова: державне управління, єдина державна система цивільного захисту, кризові явища, організаційно-функціональні структури, цивільний захист, методи експертних оцінок.

Methodical approach to prediction of organizational and functional structures of public administration bodies' effectiveness in state security and civil protection are presents in the article. Actual scientific task of improving of organizational and functional security structures and finding effective prediction's methods to their functioning are determined. Analysis of recent research and publications on issues of methodological approaches to improve the efficiency of public administration's systems and organizational and functional security structures was conducted. Differences among the most effective prediction's methods for the effectiveness of governing bodies and forces of the security and defense sector in general, and a Unified state system of civil protection, – in particular, determining by scientists was established.

The article's purpose is achieved – substantiation of the methodical approach to prediction of organizational and functional structures of public administration bodies' effectiveness in state security and civil protection.

The conceptual and categorical apparatus and the possibility of using expert methods for predicting effectiveness of governing bodies' structures in state security and civil protection are considered. Expert assessment method can be used to analyze organizational and functional structures and problems, the development of which is not amenable to mathematical formalization, for which it is difficult to develop an adequate model is established. Two most often used prediction's methods: interviews and analytical expert assessments are determined in this article. The main tasks of the prediction with the help

of a team of experts (expert assessments method) are determined. Tasks include the formation of a representative expert group, preparation and conduct of examination, statistical analysis of received documents. Mathematical dependences on quantitative assessment of experts' competence, establishing the optimal number of experts in groups, calculating the mean predicted value, ranking of expert assessments of importance, identifying the degree of experts' opinions consistency, determining the weight level of values of coefficients are given.

Expert assessment method can be used to analyze security's organizational and functional structures and predict the results of their functioning is formulated in conclusions.

Key words: public administration, Unified state system of civil protection, crisis phenomena, organizational and functional structures, civil protection, expert assessment method.

Постановка проблеми. Порушення балансу сил у нинішньому міжнародному безпековому середовищі, виникнення нових викликів і загроз потребують удосконалення механізмів реагування і взаємодії. Зростання масштабів і рівня загроз, зокрема міжнародного тероризму, екстремізму, кризових явищ і надзвичайних ситуацій, підтверджують недостатню ефективність міжнародних безпекових структур. Зазначені проблемні питання існують і в Україні. За останні роки населення потерпає від негативних наслідків надзвичайних ситуацій і кризових явищ, тому актуальним питанням залишається удосконалення безпекових організаційно-функціональних структур (далі – ОФС) і пошуку ефективних методів прогнозування їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим розвідкам щодо визначення методичних підходів із підвищення дієвості системи державного управління й організаційно-функціональних безпекових структур присвячено низку наукових досліджень.

П. Волянський висвітлив базові підходи до управління ризиками у процесі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Автор зазначає, що за ризик-орієнтованого підходу процес управління повинен включати такі етапи: ідентифікацію факторів ризику, оцінку ризику і власне процес управління ризиком. Ідентифікація факторів ризику передбачає виявлення всіх джерел небезпеки (загроз), подій, ініціюючих виникнення аварій або НС, опис об'єкта та засобів захисту, можливих сценаріїв перебігу подій і їх ранжування. Під оцінкою ризику вчений розуміє процес визначення ймовірності виникнення негативної події (аварії) протягом певного періоду та масштабності наслідків для здоров'я людей, майна та навколишнього природного середовища [1, с. 136].

С. Белай, В. Лісіцин провели аналіз структури методу кластеризації k-середніх, виявлення й усунення його недоліків і здійснення його модифікації, який дозволяє віднести подію до необхідної категорії соціально-економічного стану у регіоні та здійснити первинний прогноз ситуації [2, с. 212, 214].

Сучасний стан розроблення аналізу системних ризиків, підходи, принципи та методи прогнозування ризиків, пов'язаних із виникненням надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, які використовуються для їх своєчасного прогнозування виникнення і виявлення на стадії зародження, розглянули О.С. Задунай, С.І. Азаров. Авторами запропоновано інструментарій для здійснення аналізу й оцінювання прогнозованих параметрів антропогенних впливів [3, с. 13].

Г. Іванець запропонував алгоритм прогнозування НС природного характеру загалом, за видами та рівнями на основі статистичних даних їх моніторингу за деякий період спостереження, а також оцінки можливих завданих збитків внаслідок НС природного характеру [4, с. 179].

Функції та завдання прогнозування, види прогнозів, принципи аналізу, класифікації та моделювання об'єкта прогнозу розглянули С.А. Саркисян, В.І. Каспін та ін. Авторами висвітлено експертні та фактографічні методи прогнозування, дано їх порівняльний аналіз і схеми організації розробки прогнозів системах дискретної та безперервної дії. Зокрема, розкрито методи експертних оцінок у прогнозуванні [5, с. 149].

Н. Клименко сформулювала висновок, що нині не можна вважати ЄДСЦЗ остаточно сформованою та функціонуючою у повному обсязі на всій території України, тому реформування у цій сфері триватиме. Тож наукові дослідження залишатимуться актуальними і надалі [6, с. 100].

Отже, встановлено, що питанням прогнозування, зокрема виникнення НС, приділено достатньо уваги з боку вчених, однак нині єдиної думки щодо прогнозу дієвості ОФС органів управління та сил сектору безпеки й оборони загалом і ЄДСЦЗ зокрема не сформовано, тому зазначена проблема потребує більш детального наукового дослідження.

Метою статті є обґрунтування методичного підходу до прогнозування дієвості ОФС органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині створено надійну теоретичну базу для

класифікації методів прогнозування, де наведено основні поняття із зазначеної проблематики, що утворює логічну систему. Розглянемо деякі визначення щодо прогнозування. Прогноз – науково обгрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому і (або) про альтернативні шляхи та терміни їх здійснення. Прийом прогнозування – конкретна форма теоретичного або практичного підходу до розробки прогнозу, одна або кілька математичних або логічних операцій, спрямованих на отримання конкретного результату у процесі розробки прогнозу. Процедура – низка прийомів, які забезпечують виконання певної сукупності операцій. Метод – складний прийом, упорядкована сукупність простих прийомів, спрямованих на розробку прогнозу загалом. Методика – упорядкована сукупність прийомів, процедур, операцій, правил дослідження на основі одного або частіше певного поєднання кількох методів. Методологія прогнозування – сфера знання про методи, способи, системи прогнозування. Спосіб прогнозування – отримання й обробка інформації про майбутнє на основі однорідних методів розробки прогнозу. Система прогнозування – упорядкована сукупність методик, технічних засобів, призначена для прогнозування складних явищ або процесів [7, с. 20–22].

Погоджуємося із наведеними визначеннями та розглянемо можливість застосування експертних методів для прогнозування дієвості структур органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту.

Прогнозні експертні оцінки відображають індивідуальну думку фахівців щодо перспектив розвитку безпекових структур і засновані на мобілізації професійного досвіду й інтуїції фахівців у зазначеній сфері. Методи експертних оцінок можливо використовувати для аналізу ОФС і проблем, розвиток яких або повністю, або частково не піддається математичній формалізації, тобто для яких важко розробити адекватну модель. Методи експертної оцінки, що застосовуються у прогнозуванні, поділяють на індивідуальні та колективні. Індивідуальні експертні методи засновані на використанні думок експертів-фахівців, що мають знання та практичний досвід роботи у безпекових ОФС, незалежно один від одного. Найбільш часто використовують два методи формування прогнозу: інтерв'ю й аналітичні експертні оцінки. Метод інтерв'ю передбачає бесіду прогнозіста з експертом, у ході якої прогнозіст ставить перед експертом питання щодо перспектив розвитку прогнозованого об'єкта. Аналітичні експертні оцінки передбачають тривалу та ретельну самостійну роботу експерта над аналізом тенденцій,

оцінкою стану і шляхів розвитку безпекових ОФС. Цей метод дає можливість експерту використовувати всю необхідну інформацію про ОФС, що прогнозуються. Основними перевагами розглянутих методів є можливість максимального використання індивідуальних здібностей експертів [7, с. 155].

Методи колективних експертних оцінок ґрунтуються на принципах визначення колективної думки експертів про перспективи розвитку ОФС, що підлягає прогнозуванню. В основі застосування цих методів лежить гіпотеза про наявність у експертів вміння з достатнім ступенем вірогідності оцінити важливість і значення проблеми, яка досліджується, перспективність розвитку ОФС, часу настання тієї чи іншої події, доцільності вибору одного з альтернативних шляхів їх розвитку. Нині широко розповсюджені експертні методи, засновані на роботі групи експертів, котрі обговорюють проблематику з метою узгодження думок і вироблення єдиної думки. Цей метод має недолік, який полягає у тому, що група експертів у своїх судженнях керується переважно логікою компромісу. У свою чергу, за методом Дельфі замість колективного обговорення проблем проводиться індивідуальне опитування експертів у формі анкет для встановлення відносної важливості та термінів звершення гіпотетичних подій. Проводиться статистична обробка анкет і формується колективна думка групи, виявляються, узагальнюються аргументи на користь різних суджень. Фахівці-експерти переглядають оцінки та пояснюють причини своєї незгоди з колективним судженням. Ця процедура повторюється 3–4 рази. За результатами цієї роботи відбувається звуження діапазону оцінок. Основними завданнями у формуванні прогнозу за допомогою експертів є: формування репрезентативної експертної групи, підготовка і проведення експертизи, статистична обробка результатів. При формуванні групи експертів основними є питання визначення її якісного і кількісного складу. Для отримання якісного прогнозу до учасників експертизи висувається низка вимог, основними з яких є: високий рівень загальної ерудиції, глибокі спеціальні знання у сфері оцінювання безпекових ОФС, здатність до адекватного відображення тенденції їх розвитку, наявність дослідницького досвіду в безпековій сфері. Обробка даних дає можливість отримати кількісну оцінку компетентності потенційного експерта за такою формулою [7, с. 156–157]:

$$K = 0,5 \left(\frac{\sum_{j=3}^m v_j}{\sum_{j=1}^m v_{j_{\max}}} + \frac{\lambda}{P} \right) \quad (1)$$

де: v_j – вага градації, що перекреслена експертом за j -ю характеристикою в анкеті за балами;

v_{jmax} – максимальна вага (межа шкали) j -ї характеристики у балах;

m – загальна кількість характеристик компетентності в анкеті;

λ – вага клітинки, що перекреслена експертом у шкалі самооцінювання у балах;

p – межа шкали само оцінювання експерта у балах.

Встановити оптимальну чисельність групи експертів досить важко, однак нині розроблено формалізовані підходи до цього питання. Один із них заснований на встановленні максимальної та мінімальної меж чисельності групи. Виходять із двох умов: високої середньої компетентності груп експертів і стабілізації середньої оцінки прогнозованої характеристики.

Перша умова використовується для визначення максимальної чисельності групи експертів [7, с. 158]:

$$n_{max} : CK_{max} \leq \frac{\sum_{i=1}^n k_i}{n_{max}} \quad (2)$$

k_{max} – максимально можлива компетентність за шкалою компетентності, що використовується;

k_i – компетентність i -го експерта.

Ця умова передбачає, що, якщо є група експертів, компетентність яких максимальна, то середнє значення їх оцінок можна вважати «справжнім». Для визначення константи використовується практика голосування, тобто група вважається обраною, якщо за неї подано 2/3 голосів присутніх. Виходячи з цього, приймається, що $C = 2/3$. Таким чином, максимальна чисельність експертної групи встановлюється на підставі нерівності [7, с. 158]:

$$n_{max} \leq \frac{3 \sum_{i=1}^n K_i}{2k_{max}} \quad (3)$$

Далі визначається мінімальна чисельність експертної групи <<Eqn007.eps>>. Це здійснюється за допомогою використання умови стабілізації середньої оцінки прогнозованої характеристики, яке формулюється в такий спосіб: включення або виключення експерта із групи незначно впливає на середню оцінку прогнозованої величини [7, с. 158]:

$$\frac{B - B^*}{B_{max}} \leq \varepsilon \quad (4)$$

де: B – середня оцінка прогнозованої величини в балах, що визначена експертною групою;

B^* – середня оцінка, визначена експертною групою, з якої виключено (або в яку включено) одного експерта;

B_{max} – максимально можлива оцінка прогнозованої величини у прийнятій шкалі оцінок;

ε – задана величина зміни середньої помилки при включенні або виключенні експерта.

Величина середньої оцінки найбільш чутлива до оцінки експерта, що володіє найбільшою компетентністю в оцінюванні безпекових ОФС і поставив найбільший бал при $B \leq B_{max}$ і мінімальний – при $B \geq B_{max}/2$. Тому для перевірки виконання умови (4) пропонується виключити із групи одного експерта. Наведемо правило розрахунку мінімального числа експертів у групі залежно від заданої (допустимої) величини зміни середньої оцінки ε [7, с. 158]:

$$n_{min} = 0,5 \left(\frac{3}{\varepsilon} + 5 \right) \quad (5)$$

Таким чином, правила (3), (4) і (5) дають можливість отримати оціночні значення максимального та мінімального числа експертів у групі. Остаточна кількість експертної групи формується на підставі послідовного виключення малокомпетентних експертів, використовується умова $(K_{max} - K_i) \leq \eta$, де η величина, що визначає межі допустимого відхилення компетентності i -го експерта від максимальної. Одночасно можуть включатися у групу нові експерти. Чисельність групи встановлюється у межах $n_{min} \leq n \leq n_{max}$.

Крім описаних вище процедур, у методах колективних експертних оцінок використовується детальний статистичний аналіз експертних висновків, за результатами якого визначаються якісні характеристики групи експертів. Відповідно до цих характеристик у процесі проведення експертизи якісний і кількісний склад експертної групи може корегуватися. Підготовка до проведення експертного опитування включає розробку анкет, що містять набір питань щодо ОФС, діяльність якої підлягає прогнозуванню. Структурно-організаційний набір питань в анкеті має бути логічно пов'язаний із центральним завданням експертизи [7, с. 159].

Процедура проведення експертизи може бути різною, проте тут також можна виділити три основні етапи. На першому етапі експерти залучаються для уточнення формалізованої моделі ОФС, що прогнозується, формулювання питань в анкетах, уточнення складу групи. На другому етапі здійснюється безпосередня робота експертів над питаннями в анкетах. На третьому етапі після попередньої обробки результатів прогнозу експерти залучаються для консультацій щодо відсутньої інформації, необхідної для остаточного формування прогнозу. При статистичній обробці результатів експертних оцінок у вигляді кількісних даних, що містяться в анкетах, визначаються

статистичні оцінки прогнозованих характеристик і їх довірчі межі, статистичні оцінки погодженості думок експертів. Середнє значення прогнозованої величини визначається за формулою [7, с. 160]:

$$B = \sum_{i=1}^n B_i / n \quad (6)$$

де: B_i – значення прогнозованої величини, дане i -м експертом;
 n – число експертів у групі.

Крім того, визначається дисперсія за формулою [7, с. 160]:

$$D = [\sum_{i=1}^n (B_i - B)^2] / (n - 1) \quad (7)$$

та наближене значення довірчого інтервалу $j = t \sqrt{\frac{D}{n-1}}$, де t – параметр, який визначається за таблицями Ст'юдента для заданого рівня довірчої ймовірності та числа ступенів свободи $k = (n - 2)$.

Довірчі кордони для значення прогнозованої величини обчислюються за формулами: для верхньої межі $A_b = B + j$ для нижньої межі $A_n = B - j$.

Коефіцієнт варіації оцінок, поданих експертами, визначається за залежністю $v = \frac{\sigma}{B}$, де σ – середньоквадратичне відхилення.

Під час обробки результатів експертних оцінок за відносною важливістю напрямків середнє значення, дисперсія і коефіцієнт варіації обчислюються для кожного напрямку, що оцінюється. Крім того, обчислюється коефіцієнт конкордації, що визначає ступінь узгодженості думок експертів за важливістю кожного з напрямків, які оцінюються, і коефіцієнти парної рангової кореляції, що визначають ступінь узгодженості експертів. Для цього здійснюється ранжування оцінок важливості, поданих експертами. Кожна оцінка, подана i -м експертом, визначається числом натурального ряду таким чином, що число 1 присвоюється максимальній оцінці, а число n – мінімальній. Якщо всі оцінки різні, то відповідні числа натурального ряду є ранги оцінок i -го експерта. Якщо серед оцінок, даних i -м експертом, є однакові, то цим оцінками призначається однаковий ранг, рівний середній арифметичній відповідних чисел натурального ряду. Сума рангів S_j призначених експертами напрямку j ($j = 1, \dots, m; x$) – число напрямків, що досліджуються, визначається за формулою [7, с. 161]:

$$S_j = \sum_{i=1}^n R_{ij}, \quad (8)$$

де: R_{ij} – ранг оцінки, даної i -м експертом j -му напрямку. Середнє значення суми рангів оцінок за всіма напрямками дорівнює $\bar{S} = \sum_{j=1}^m S_j / m$. Відхилення суми рангів, отриманих j -м напрямком від середнього значення суми рангів, визначається $d_j = S_j - \bar{S}$. Тоді коефіцієнт конкордації, обчислений за сукупністю всіх напрямків, становить [7, с. 161]:

$$W = \frac{12 \sum_{j=1}^m d_j^2}{n^2(m^3 - m) - n \sum_{i=1}^n T_i} \quad (9)$$

Величина $T_i = \sum_{i=1}^n t_i^3 - t_i$ розраховується за наявності рівних рангів (n – кількість груп рівних рангів t_i – кількість рівних рангів у групі). Коефіцієнт конкордації приймає значення у межах від 0 до 1. $W=1$ означає повну узгодженість думок експертів, при $W=0$ – повну неузгодженість. Коефіцієнт конкордації показує ступінь узгодженості всієї експертної групи. Низьке значення цього коефіцієнта може бути отримано як за відсутності спільності думок всіх експертів, так і за наявності протилежних думок між підгрупами експертів, хоча всередині підгрупи узгодженість може бути високою. Для виявлення ступеня узгодженості думок експертів використовується коефіцієнт парної рангової кореляції [7, с. 162]:

$$\rho_{i,i+1} = \frac{\sum_{j=1}^m \psi_j^2}{\sigma(m^3 - m) - \frac{1}{12}(\pi - T_j - 1)} \quad (10)$$

де: ψ_j – різниця (за модулем) величин рангів оцінок j -го напрямку, визначених експертами і та $i + 1$, $\psi_j = |R_i - R_{i+1}|$.

Коефіцієнт парної рангової кореляції може мати значення від +1 до -1. Значення $\rho = 1$ відповідає повному узгодженню думок двох експертів. Значення $\rho = -1$ свідчить про те, що думка одного експерта протилежна думці іншого. Для визначення рівня значимості значень коефіцієнтів W та $\rho_{i,i+1}$ можливо використовувати критерій χ^2 . Для цього обчислюється величина [7, с. 162]:

$$\chi^2 = \frac{12 \sum_{j=1}^m \alpha_j^2}{m \cdot n(m+1) - \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^n T_i} \quad (11)$$

(число ступенів свободи $k = m - 1$) і за відповідними таблицями визначається рівень значимості отриманих значень.

Висновки. Визначено актуальне наукове завдання щодо удосконалення безпекових ОФС і пошуку ефективних методів прогнозування їх функціонування. Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій із проблематики визначення методичних підходів щодо підвищення дієвості системи державного управління й організаційно-функціональних безпекових структур. Встановлено, що нині єдиної думки у науковців щодо ефективності методів прогнозування дієвості ОФС органів управління та сил сектору безпеки й оборони загалом і ЄДСЦЗ зокрема не сформовано. Мету статті щодо обґрунтування методичного підходу до прогнозування дієвості

ОФС органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту досягнуто. Розглянуто понятійно-категорійний апарат і можливість застосування експертних методів для прогнозування дієвості структур органів державного управління у сферах державної безпеки та цивільного захисту. Встановлено, що методи експертних оцінок можливо використовувати для аналізу ОФС і проблем, розвиток яких або повністю, або частково не піддається математичній формалізації, тобто для яких важко розробити адекватну модель. Виокремлено два методи, що найбільш часто використовують під час формування прогнозу: інтерв'ю й аналітичні експертні оцінки, розкрито їх сутність. Виявлено основні завдання при формуванні прогнозу за допомогою колективу експертів, а саме: формування репрезентативної експертної групи, під-

готовка і проведення експертизи, статистична обробка отриманих документів. Наведено математичні залежності щодо кількісної оцінки компетентності експерта, встановлення оптимальної чисельності групи експертів, визначення середнього значення прогнозованої величини, ранжування оцінок важливості, поданих експертами, виявлення ступеня узгодженості думок експертів, визначення рівня значимості значень коефіцієнтів. Сформульовано висновок, що методи експертних оцінок можливо використовувати для аналізу ОФС і прогнозування результатів їх функціонування.

Подальший напрям наукових досліджень за зазначеною проблематикою вбачаємо у деталізації сутності програмних продуктів, інструментально-програмних комплексів, інтегрально-програмних середовищ щодо оцінювання ОФС ЄДСЦЗ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волянський П.Б. Методологічні підходи до управління ризиками в процесі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 13. С. 134–136.
2. Белай С., Лісіцин В. Використання модифікованого методу k-середніх кластерного аналізу в задачах державного управління з прогнозу кризових явищ соціально-економічного характеру. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 4. 2014. С. 211–214.
3. Задунай О.С., Азаров С.І. Прогнозування ризику виникнення надзвичайних ситуацій. *Новітні технології*. Вип. 1. 2018. С. 13–22.
4. Іванець Г.В. Алгоритм прогнозування надзвичайних ситуацій природного характеру в цілому, за видами та рівнями, можливих завданих збитків внаслідок них. *Системи обробки інформації*. Вип. 8 (145). 2016. С. 175–179.
5. Теория прогнозирования и принятия решений : учебное пособие / под ред. С.А. Саркисяна. Москва : «Высш. школа», 1977. 351 с.
6. Клименко Н.Г. Єдина державна система цивільного захисту: складові, завдання та режими функціонування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 95–100.
7. Бестужев-Лада И.В., Саркисян С.А., Мельникова Е.Н. и др. Рабочая книга по прогнозированию. Изд. «Мысль», 1982. 430 с.

РОЗДІЛ 4 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.8>

Аршава Ірина Федорівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної психології та патопсихології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID ID: 0000-0003-1672-4479

Монахович Дар'я Русланівна,

магістр психології,
асистент кафедри загальної психології та патопсихології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА САМОТНИХ МОЛОДИХ ОСІБ THE PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF YOUNG SINGLE PEOPLE

У статті наводяться результати емпіричного дослідження психологічних особливостей самотніх молодих осіб. Самотність у роботі розглядається як певний соціальний статус, аналогом якого в англійській мові є слово "single". Метою роботи є з'ясування психологічних характеристик, притаманних більшою мірою свідомо або вимушено самотнім молодим особам. Під «свідомо самотніми» ми розуміємо осіб, що наразі не зацікавлені у романтичних стосунках, а «вимушено самотніми» – осіб, що мають наміри мати романтичні взаємини.

Надається теоретичний огляд стану розробки феномена самотності у психології. Зазначено підходи, на основі яких проводиться вивчення цієї проблеми, зокрема акцентовано увагу на еволюційному та феміністичному напрямі. Зазначено низку психологічних станів, що супроводжують романтичну самотність, та наслідків, до яких остання може призвести.

Встановлено, що за показниками «іпохондрія», «депресія», «істерія», «психопатія», «паранояльність», «психастенія», «шизоїдність», «негативне сприйняття минулого», «сприйняття фаталістичного теперішнього» та «ригідність емоцій» наявні статистично значущі розбіжності між свідомо та несвідомо самотніми особами. Вищезазначені ознаки більшою мірою характерні особам, що мають намір вступити у романтичні взаємини. Одночасно доведено, що свідомо самотні особи мають вищий рівень психологічного благополуччя, самоприйняття та самооцінки, позитивно оцінюють відносини з іншими, відкриті до нового досвіду та прагнуть до саморозвитку.

Доведено, що особи, які не впевнені в бажанні вступити у романтичні стосунки, частіше виявляють небажання зближуватися з іншими на емоційній основі, ніж особи, що не мають перешкود у встановлені емоційних контактів з іншими, або не вміють правильно виявляти емоції у спілкуванні. Перші характеризуються як більш інтровертовані, тривожні, синзетивні, соціально дезадаптовані, підозрілі, емоційно відсторонені від інших та ригідні порівняно з останніми.

Ключові слова: самотність, добровільна самотність, вимушена самотність, романтичні стосунки, психологічні особливості, стигматизація, молоді люди.

The article represents the results of an empirical study of the psychological characteristics of young single people. Singleness is viewed as a certain social status in it. The purpose of this work is to clarify the psychological characteristics that are representative of involuntary and voluntary singlehood of young people. The study views the "voluntary singleness" as a lack of willingness to take on a romantic partner, as long as "involuntary singleness" is a conscious desire to have one.

The theoretical overview represents the current stay of study of singleness phenomenon in psychology. It displays the basic theoretical approach, that is used for resolving of problem. In particular the article draws to evolutionary and feminist approach. A number of psychological states that accompany romantic loneliness and the consequences of it are mentioned.

It is established the scales "hypochondriasis", "depression", "hysteria", "psychopathic deviate", "paranoia", "psychasthenia", "schizophrenia", "negative perception of the past", "perception of the fatalistic present" and "rigidity of emotions" have statistically significant differences between involuntary and involuntary single people. These features are more characteristic of people who intend to have a romantic relationship. At the same time, it has been proven that voluntary single people have a higher level of psychological well-being, self-acceptance and self-esteem. They evaluate their relationships with others are more positively, open to new experiences and strive for development more, then involuntary single ones.

It has been proven that individuals who show a reluctance to get close to others on an emotional basis are more insecure the desire to enter into a romantic relationship than people who do not have obstacles in establishing emotional contact with others. The first group is characterized as more introverted, anxious, synthetic, socially maladapted, suspicious, emotionally detached and rigid.

Key words: single, singlehood, singleness, romantic loneliness, voluntary singlehood, involuntary singlehood, romantic relationship, psychological characteristics, stigmatization, young adults.

Вступ. Проблема романтичних стосунків у психології почала активно досліджуватись у 70–80-ті ХХ століття, а теоретичні доробки почали з'являтися ще на початку минулого століття. Але суспільство змінюється, як і змінюються форми стосунків між людьми, погляди та переконання щодо них. І хоча як теоретичні, так і емпіричні результати досліджень ХХ століття залишаються актуальними, але наразі не враховують усіх особливостей сучасного соціуму. Наприклад, останніми роками у соціології поряд із традиційним шлюбом почали виокремлювати такі форми стосунків, як: самотність, одностатевий шлюб, свідомо бездітний шлюб та ін. [1]. Тобто самотність як феномен уже не розглядається як стан, що передує шлюбу або стосункам, а розглядається як окреме незалежне явище. Це пов'язано зі зростанням кількості самотніх людей та зміною поглядів щодо самотності у суспільстві. У зв'язку з вищезазначеним питання самотності досить активно почало розроблятися зарубіжними дослідниками у різних галузях науки останніх п'ять років.

Хоча історично в Україні досить високими є показники укладання шлюбів, але останні з кожним роком зменшуються, і все більше молодих людей вимушено або добровільно залишаються самотніми, що і зумовлює актуальність дослідження цього питання.

Натепер у межах психології можна виокремити два напрями поглядів щодо феномена самотності. Один з них – біологічний. На думку вчених, у межах цього підходу відсутність партнера – це стан, під час якого особа намагається збільшити так звану «собівартість» на шлюбному ринку [4; 7]. У цей час людина може зосередитися на досягненні професійного зростання та одержанні навичок залицяння, що у майбутньому сприятиме полегшенню знаходження та утримання привабливого партнера, а також дозволить збільшити перелік вимог до нього [7]. У межах еволюційного підходу зазначається, що самотність – природний стан для людини, а шлюб – це соціальний договір, який дозволяє двом сім'ям мати економічні та соціальні переваги. Останніми роками актуальність таких стосунків зникає, що спричиняє, своєю чергою, і відмову від останнього та повернення до «природних» короткотривалих стосунків [4].

Другий погляд щодо проблеми самотності – гуманістичний, який розглядає самотність як свідомий вибір людини [8–10]. Вчені, які поділяють гуманістично-феміністичний погляд, приділяють увагу питанню стигматизації та фрустрації стосовно носіїв такого статусу. Так, дослідниками

часто зазначається, що хоча вже не відбувається відкритого осуду самотніх людей, але соціальним стандартом у суспільстві все одно залишається наявність романтичного партнера [10]. Такий патерн сприяє виникненню у самотніх осіб низки різного роду психологічних змін. Наприклад, особа може вступати у стосунки лише заради зміни статусу, а романтичний партнер у таких взаєминах розглядається не як рівний суб'єкт стосунків, а як засіб задля здобуття нового соціального статусу [8; 10]. Одночасно з цим стигма самотності також призводить до зниження самооцінки самотніх осіб та пред'явлення певних вимог до майбутнього романтичного партнера [9].

Хоча питання самотності активно розробляється науковцями, але виникає прогалина щодо психологічної специфіки вимушено або добровільно самотніх молодих осіб. Отже, метою нашого емпіричного дослідження стало виявлення зв'язку психологічних особливостей самотніх молодих осіб з партнерськими взаєминами.

Для проведення емпіричного дослідження як психодіагностичні методи були вибрані такі як: авторський мікросоціологічний опитувальник; індивідуально-типологічний опитувальник Л.М. Собчик (1995); скорочений багатofакторний опитувальник дослідження особистості (СМОЛ) Джеймса Кінканнона (1968) в адаптації В.П. Зайцева (1981); методика «Шкала психологічного благополуччя» Керол Ріфф (версія Шевеленкової – Фесенко, 2005); методика «Способи стресдолаючої поведінки» Р. Лазаруса та С. Фолкман (1988) (в адаптації Т.Л. Крюкової, Є.В. Куфтяк та М.С. Замишляєвої, 2004); опитувальник часової перспективи (ЗТPI) Ф. Зімбардо (1997) в адаптації А. Сирцової, Е.Т. Соколової та О.В. Мітіної (2008); методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко (1996).

В емпіричному дослідженні взяли участь 57 осіб. Вибірку становили працівники ТОВ «Акцент» та студенти факультету економіки Дніпровського національного університету імені О. Гончара. Вік досліджуваних становить від 20 до 30 років.

Отримані результати були статистично оброблені у програмі SPSS Statistics 17 за допомогою U-критерія Манна-Уїтні з метою встановлення розбіжностей у вибірках, результати якого наведені у таблицях 1, 4 та 5.

Результати дослідження. На першому етапі дослідження вибірку було поділено за допомогою кластерного аналізу на основі критерію «бажання вступу у стосунки». Перший кластер включав респондентів, які не бажали вступати у стосунки

(N=23, жінок=15, чоловіків=8), другий – респондентів, які не були впевнені у бажанні вступити у відносини, та які скоріш хотіли б (N=30, жінок=19, чоловіків=11), третій кластер включав респондентів, які бажають вступити у стосунки (N=4, жінок=2, чоловіків=2). Для порівняння отриманих результатів за допомогою критерія U-Манна-Уїтні були вибрані перший та другий кластери.

Під час аналізу результатів статистично значущі відмінності було виявлено за показниками методики «Скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості» та «Шкала психологічного благополуччя», результати яких характеризували респондентів першої групи як більш психологічно благополучних осіб із високою самооцінкою та рівнем самоприйняття, відкритих до інших людей та нового досвіду, як осо-

бистостей, що мають більш чітку мету в житті та прагнуть до саморозвитку. На відміну від вимушено самотніх (2 кластер), свідомо самотні молоді особи виявляли більш низький рівень тривоги, були більш активними, скептичними, у складній ситуації віддавали перевагу аналізу та розробці системи дій задля її подолання, були постійними у своїх переконаннях та інтересах, мали більшу мисленнєву гнучкість, рішучість намірів та впевненість у своєму виборі.

Молоді особи, які прагнуть до стосунків, навпаки, характеризувалися незадовільними відносинами з іншими, низьким рівнем самооцінки та прийняття себе, вони меншою мірою відчували контроль над своїм життям та середовищем, не мали достатнього розуміння, чим планують займатися у житті та яку мету їм переслідувати. Для

Таблиця 1

Таблиця розбіжностей за показником бажання вступати у відносини за методиками «Скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості», «Шкала психологічного благополуччя», «Способи стрес-долаючої поведінки», «Опитувальник часової перспективи», методика «діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В.В. Бойко

Шкали за методиками		Середній ранг		Показник розбіжностей	Висновки
		1 група	2 група		
Скорочений багатофакторний опитувальник	Іпохондрія	22,80	30,22	0,079	p>0.05
	Депресія	18,67	33,38	0,001	p<0,01
	Істерія	20,83	31,73	0,010	p>0,01
	Психопатія	20,65	31,87	0,008	p<0,01
	Паранояльність	21,15	31,48	0,015	p>0,01
	Психастенія	20,72	31,82	0,009	p<0,01
	Шизоїдність	20,74	31,80	0,009	p<0,01
«Шкала психологічного благополуччя»	Психологічне благополуччя	36,11	20,02	0,000	p<0,01
	Позитивні відносини з іншими	32,87	22,50	0,015	p>0,01
	Управління середовищем	34,87	20,97	0,001	p<0,01
	Особистісний зріст	33,93	21,68	0,004	p<0,01
	Цілі в житті	32,61	22,70	0,020	p>0,01
	Самоприйняття	34,65	21,13	0,002	p<0,01
	Баланс афекту	18,04	33,87	0,000	p<0,01
	Осмиленість життя	34,07	21,58	0,004	p<0,01
Людина як відкрита система	34,70	21,10	0,001	p<0,01	
Планування розв'язання проблеми (копінг-стратегії)		32,52	22,77	0,022	p>0,01
Опитувальник часової перспективи	Фактор сприйняття негативного минулого	22,74	30,27	,078	p>0.05
	Фактор сприйняття фаталістичного теперішнього	22,96	30,10	,094	p>0.05
Методика Бойко	Неадекватний прояв емоції	31,13	23,83	,080	p>0.05
	Ригідність емоції	22,39	30,53	,051	p>0,01

останніх більш характерними були занепокоєність, тривожність, сенситивність, сором'язливість, труднощі у адаптації, лабільність інтересів та установок, ворожість, підозрілість, низький поріг фрустрації, психологічна напруженість та емоційна холодність у ставленні до інших людей. Усі ці показники детермінують один одного та призводять або до погіршення, або до поліпшення рівня психологічного благополуччя особи. На цьому етапі можна припустити, що вимушено самотні особи шукають у стосунках спосіб знаходження себе та засіб подолання психологічного напруження, тоді як свідомо самотні люди відчують себе самодостатніми. Тобто вступ у стосунки представниками першої групи розглядається як можливість підняти самооцінку та знайти психологічну підтримку.

На наступному етапі дослідження було проведено кластерний аналіз результатів вибірки на основі даних, отриманих за методикою діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко. Усього було виокремлено три кластери. Згідно з даними, наведеними у таблиці 2, перший кластер характеризується низьким сумарним балом за методикою В.В. Бойко (N=23; жінок=11; чоловіків=12); другий – високим показником за шкалою «небажання зближуватися з людьми на емоційній основі» (N=11; жінок=8; чоловіків=3); третій – високими показниками за шкалами

«невміння керувати емоціями» та «неадекватний прояв емоції» (N=23; жінок=17; чоловіків=6).

За даними, представленими в таблиці 3, середній показник бажання вступу у відносини серед респондентів першого та третього кластерів не відрізнявся, тоді як у другому він був більш високим. У другій групі домінували респонденти, які були не впевнені щодо бажання вступати у відносини, тоді як особи з першого та третього кластерів мали приблизно однакову кількість досліджуваних за категоріями бажання вступу у стосунки.

Під час аналізу результатів, що були отримані в результаті дослідження за показниками вибраних нами методик, представники першого та третього кластерів були досить наближені один до одного, тоді як результати представників другого кластеру суттєво відрізнялись від них. Надалі за допомогою критерія U-Манна-Уїтні було порівняно перші два кластери. У таблицях 4 та 5 наведені статистично значущі розбіжності між результатами у цих групах.

Згідно з отриманими результатами, статистично значущі розбіжності між групою респондентів без виражених емоційних «перешкод» у встановленні стосунків та досліджених, які уникають емоційних відносин, встановлені за шкалами всіх застосованих психологічних методик.

Так, за методикою «Індивідуально-типологічний опитувальник» для другого кластеру більшою

Таблиця 2

Середні бали за показниками методики «Діагностики «перешкод» у встановленні контактів» В.В. Бойко в групах досліджуваних

Шкала	1 кластер (N=23)	2 кластер (N=11)	3 кластер (N=23)
Невміння керувати емоціями	1,17	2,91	2,91
Неадекватний прояв емоції	1,83	2,36	2,96
Ригідність емоції	1,57	3,82	1,78
Домінування негативних емоцій	1,04	3,73	1,87
Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	1,61	3,73	2,13
Загальна оцінка	7,22	16,55	11,65

Таблиця 3

Розподіл респондентів у трьох кластерах, які виокремилися на 2 етапі роботи, за бажанням вступати у стосунки

Шкала	1 кластер (N=23)	2 кластер (N=11)	3 кластер (N=23)
Не хотіли б	6	1	6
Імовірно не хотіли б	3	2	5
Невпевнені	6	5	3
Імовірно хотіли б	7	2	7
Хотіли б	1	1	2
Середній показник бажання вступити у відносини	1,74	2,00	1,74

мірою характерні інтроверсія, сенситивність, тривожність, лабільність, конформність та залежність.

Статистично значущі відмінності за методикою «Скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості» було виявлено за шкалами «іпохондрія», «депресія», «істерія», «психопатія», «паранояльність», «психастенія», «шизоїдність» та «гіпоманія», які були притаманні більшою мірою представникам другої вибірки.

За всіма шкалами методики «Шкала психологічного благополуччя», окрім шкал «особистісний зріст», «цілі у житті» та «осмисленість життя», представники першої вибірки мали значущо вищі бали, ніж другої.

Для представників другого кластеру також більшою мірою характерне негативне сприйняття минулого, орієнтація на теперішнє, при цьому респонденти не відчують змоги впливати на останнє; для розв'язання проблеми вони користуються частіше, ніж респонденти першої вибірки, копінг-стратегіями «втеча» та «прийняття відповідальності».

Окремо хочемо зазначити показники, за якими було досягнуто максимальних значень у розбіжностях, а саме «тривожність», «компромісність», «паранояльність», «психастенія», «шизоїдність», «психологічне благополуччя», «баланс афекту», копінг-стратегії «втеча-уникнення» та «негативне сприйняття минулого». Як зазначалося раніше, ці риси є характерними для представників другої вибірки та характеризують її респондентів як

більш соціально дезадаптованих та психологічно пригнічених.

Отримані результати можна інтерпретувати, спираючись на теоретичні погляди соціальної психології, згідно з положеннями якої спілкування розглядається як один із основних видів діяльності людини. Психологічний стан та психологічні особливості особи детермінують успішність та задоволеність якістю спілкування, і навпаки, успіх у сфері відносин впливає на суб'єктивне відчуття благополуччя та особистісні риси. Від цього і з'являється невпевненість у необхідності романтичних стосунків за наявних проблем у сфері спілкування. Так, можна припустити, що досліджені, які не впевнені щодо свого бажання вступу у стосунки, більшою мірою, ніж інші, пригнічені у психологічному плані та переживають низку негативних психологічних станів, тоді як добровільно самотні респонденти з нашої вибірки, навпаки, є найбільшою мірою психологічно стабільними та найменшою мірою виявляють негативні риси.

Під час аналізу результатів проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що особи, які свідомо вибирають бути самотніми, виявляють більш високий рівень задоволеності життям, самоприйняття та автономності, більш значний рівень прагнення до самоактуалізації та лідерства, більш позитивно оцінюють стосунки з іншими, ніж вимушено самотні особи

Таблиця 4

Показники розбіжностей між двома групами респондентів, які було виокремлено на основі кластерного аналізу результатів методики «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В.В. Бойко

Шкали за методиками		Середній ранг		Показник розбіжностей	Висновки
		1 група	2 група		
«Індивідуально-типологічний опитувальник»	Інтроверсія	14,74	23,27	0,017	p>0,01
	Сенситивність	14,65	23,45	0,014	p>0,01
	Тривожність	13,39	26,09	0,000	p<0,01
	Лабільність	14,48	23,82	0,008	p<0,01
	Конформність	13,70	25,45	0,001	p<0,01
	Компромісність	13,13	26,64	0,000	p<0,01
	Залежність	14,13	24,55	0,004	p<0,01
Скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості	Іпохондрія	14,26	24,27	0,006	p<0,01
	Депресія	13,00	26,91	0,000	p<0,01
	Істерія	14,07	24,68	0,003	p<0,01
	Психопатія	15,20	22,32	0,049	p>0,01
	Паранояльність	12,52	27,91	0,000	p<0,01
	Психастенія	12,52	27,91	0,000	p<0,01
	Шизоїдність	12,70	27,55	0,000	p<0,01
Гіпоманія	13,78	25,27	0,001	p<0,01	

Показники розбіжностей між двома групами респондентів, які було виокремлено на основі кластерного аналізу результатів методики «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» В.В. Бойко (продовження)

Шкали за методиками		Середній ранг		Показник розбіжностей	Висновки
		1 гру-па	2 гру-па		
Шкала психологічного благополуччя	Психологічне благополуччя	21,63	8,86	0,000	p<0,01
	Позитивні відносини з іншими	21,35	9,45	0,001	p<0,01
	Автономія	20,46	11,32	0,012	p>0,01
	Управління середовищем	21,83	8,45	0,000	p<0,01
	Самоприйняття	21,00	10,18	0,003	p<0,01
	Баланс афекту	13,02	26,86	0,000	p<0,01
	Осмисленість життя	19,78	12,73	0,053	p>0,01
копінг-стратегії	Прийняття відповідальності	14,70	23,36	0,017	p>0,01
	Втеча-уникнення	13,04	26,82	0,000	p<0,01
Опитувальник часової перспективи	Фактор сприйняття негативного минулого	13,33	26,23	0,000	p<0,01
	Фактор сприйняття гедоністичного теперішнього	14,89	22,95	0,027	p>0,01
	Фактор сприйняття фаталістичного теперішнього	14,20	24,41	0,005	p<0,01
Методика Бойко	Невміння керувати емоціями	13,50	25,86	0,000	p<0,01
	Ригідність емоції	12,67	27,59	0,000	p<0,01
	Домінування негативних емоцій	12,33	28,32	0,000	p<0,01
	Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	12,48	28,00	0,000	p<0,01
	Загальна оцінка	12,00	29,00	0,000	p<0,01

або особи, які не впевнені у бажанні вступати у стосунки. Одночасно спостерігаються дві тенденції серед респондентів, які хотіли би вступити

у стосунки, – це уникнення стосунків через невміння спілкуватися або намагання за рахунок стосунків відчувати себе психологічно більш комфортно.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамова С.Б. Сознательное одиночество: социальная проблема или альтернативная модель брачно-семейных отношений? *Социология в XXI веке: традиции и инновации в методологии и методике социологических исследований*. Уральский федеральный университет, 2017. С. 822–832.
2. Аршава І.Ф., Монахович Д.Р. Психологічні особливості самотніх молодих осіб. *Modern scientific researches*, 2020. № 14(3). С. 96–101.
3. Аршава І.Ф., Монахович Д.Р. Психологічні особливості переживання статусу самотності молодими людьми. *Особистість, сім'я, суспільство: питання педагогіки та психології* : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. С. 8–11.
4. Apostolou M. Singles' Reasons for Being Single: Empirical Evidence From an Evolutionary Perspective. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00746> (дата звернення: 17.03.2021).
5. Benato R., Milestone K., Meyer A. Gender and Popular Culture. *Feminism & Psychology*. 2013. Vol. 23(2). P. 262–264.
6. Budgeon S. The 'problem' with single women: Choice, accountability and social change. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2016. Vol. 33, Issue 3. P. 401–418.
7. Buss D.M. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*. 1989. No. 12 (1). P. 1–49.
8. DePaulo B.M. Singles in society and in science. *Psychological Inquiry*. 2005. No. 16 (2/3). P. 57–83.
9. Farrell D. What's Wrong with Being Single: Lowered Relational Value Bias Toward Single People : a thesis submitted to the faculty of the graduate school in candidacy for the degree of master of arts, program in applied social psychology. Chicago, 2018. 46 p.
10. Slonim G. By choice or by circumstance? Stereotypes of and feelings about single people. *Studia Psychologica*. 2015. No. 57. P. 35–48.

УДК 159.9.019.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.9>

Асланян Тетяна Сергіївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри прикладної психології

Донбаського державного педагогічного університету

ORCID ID: 0000-0003-1805-6953

Няч Тетяна Анатоліївна,

психолог

КНП «Центральна міська клінічна лікарня» Дружківської міської ради

ORCID ID: 0000-0003-1805-6953

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧИХ І БАТЬКІВСЬКИХ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF FEATURES OF CHILDREN'S AND PARENTS' PROTECTIVE MECHANISMS

У статті наведено аналіз психологічної літератури до визначення поняття психологічного захисту, представлено різні наукові підходи до вивчення захисних механізмів, особливу увагу приділено розумінню захисних механізмів із погляду психоаналітичної школи та школи гештальттерапії. Надано опис загальноприйнятих механізмів захисту, які використовуються особистістю. Проаналізовано позитивні та негативні наслідки захисних механізмів дорослих і дітей. Висвітлено основні ознаки механізмів психологічного захисту: імпульсивність, спотворення реальності, відсутність усвідомлення суб'єктом захисних форм поведінки. Підкреслено, що захисні механізми у дітей мають оберігачий характер і підтримують нормальний психологічний статус особистості. Названо основні причини виникнення захисних механізмів у дітей: реакції занепокоєння та фізичний дискомфорт, страх розлуки та самотійності, страх смерті, страх підпорядкування, страх зміни. Обґрунтовано актуальність і сформульовано мету дослідження. Наведено процедуру проведення діагностичного етапу дослідження, описано вибірку, а також психологічний інструментарій. Представлено результати емпіричного дослідження захисних механізмів дітей і їхніх батьків. Виокремлено домінуючі стратегії психологічного захисту у двох вибірках. Розкрито зміст домінуючих захисних механізмів дітей і їхніх батьків. Перевірено наявність достовірних відмінностей між показниками захисних механізмів дітей різного віку. Порівняно результати нашого дослідження із загальноприйнятими уявленнями щодо головних механізмів психологічного захисту у дітей і дорослих. Зроблено основний висновок дослідження, сформульовано можливі перспективи подальших наукових розробок.

Ключові слова: захисний механізм, імпульсивність, спотворення реальності, проекція, інтроєкція, дефлексія, конфлюєнція, ретрофлексія, витиснення, заміщення, подавлення, регресія, компенсація, заперечення, сублимація, інтелектуалізація, реактивне утворення.

The description of the generally accepted mechanisms of protection which are used by the person is given. The positive and negative consequences for the protective mechanisms of adults and children are analyzed. The main features of the mechanisms of psychological protection are highlighted: impulsiveness, distortion of reality, lack of awareness of the subject of protective forms of behavior. It is emphasized that the protective mechanisms in children are protective and maintain the normal psychological status of the individual. The main causes of protective mechanisms in children are named: anxiety reactions to physical discomfort, fear of separation and independence, fear of death, fear of submission, fear of change. The relevance of this study is substantiated and the purpose of the study is formulated. The procedure for conducting the diagnostic stage of the study is described, the sample is described, as well as the psychological tools. The results of an empirical study of the protective mechanisms of children and their parents are presented. The dominant strategies of psychological protection in two samples are singled out. The content of the dominant protective mechanisms of children and their parents is revealed. The presence of significant differences between the indicators of protective mechanisms of children of different ages was checked. The results of our study are compared with generally accepted ideas about the main mechanisms of psychological protection in children and adults. The main conclusion of the research is made, possible prospects of further scientific developments are formulated.

Key words: protective mechanism, impulsivity, distortion of reality; projection, introjection, deflection, confluence, retroflexion, displacement, substitution, suppression, regression, compensation, negation, sublimation, intellectualization, reactive formation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Нині дослідження захисних механізмів особистості стає особливо актуальним. Сучасний світ навколо нас постійно ускладнюється і тому, щоб бути адекватним навколишньому світу, а також для збереження власної психологічної безпеки та рівноваги ми несвідомо намагаємося захиститися за допомогою певних механізмів нашої психіки, які традиційно називають захисними. Вони виникають і розвиваються вже з раннього дитинства упродовж усього життя і мають як позитивну, так і негативну сторони. Позитивна зберігає наш поверхневий спокій, негативна руйнує нашу особистість ізсередини, у нашому несвідомому, що згодом може серйозно зіпсувати життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми та на які спирається автор. Розробка теоретичних і практичних аспектів проблеми психологічних захисних механізмів відображена у працях українських (І. Антоненко, Т. Горобець, Є. Карпенко, М. Кононова, В. Логвиненко, Л. Процик, Ю. Приходько, Т. Яценко та ін.) і зарубіжних вчених (Ж. Бержере, Е. Берн, Х. Келлерман, Х. Конте, Ж. Лапланш, Р. Плутчік, Ж.-Б. Понталіс, А. Фрейд, З. Фрейд та ін.).

Терміни «психологічний захист», «захисні механізми» були введені у психологічний тезаурус З. Фрейдом у його статті «Нейропсихологія захисту» у 1894 р. і були використані для опису боротьби «Его» (свідомості) з болісними або нездійсненними думками й афектами [15].

Захисним механізмом називається специфічна зміна змісту свідомості, що виникає у ситуації внутрішнього конфлікту. Послаблюючи цей конфлікт, захист регулює поведінку людини, підвищуючи його пристосовуваність і врівноважуючи психіку. Цей процес відбувається зазвичай у рамках несвідомлюваної діяльності психіки за допомогою цілої низки механізмів психологічного захисту, одні з яких діють на рівні сприйняття (наприклад, витіснення), інші – на рівні трансформації (спотворення) інформації (наприклад, раціоналізація).

Захист не є «вбудованою» від народження особистісною структурою. У процесі соціалізації захисні механізми виникають, змінюються, перебудовуються під соціальним впливом.

Функції психологічних захистів, з одного боку, можна розглядати як позитивні, оскільки вони оберігають особистість від негативних переживань, сприйняття психотравмуючої інформації, усувають тривогу і допомагають зберегти у ситуа-

ції конфлікту самоповагу. З іншого – вони можуть оцінюватися і як негативні.

Основні ознаки механізмів психологічного захисту:

- 1) імпульсивність (механізми психологічного захисту не залежать від волі);
- 2) спотворення реальності;
- 3) відсутність усвідомлення суб'єктом захисних форм поведінки.

Захисні механізми можуть бути ефективними або неефективними (залежно від того, чи вдається людині впоратися з енергією несвідомого без патологічних симптомів). Вони можуть мати різноманітні форми від інтелектуальних до емоційних, від яскраво виражених до прихованих і добре замаскованих [16].

Основними механізмами психологічного захисту, які розглядаються у психоаналізі, є подавлення, заперечення, витіснення, заміщення, проєкція, ідентифікація, інтелектуалізація, реактивне утворення, регресія та сублимація.

У гештальттерапії захисними механізмами називаються невротичні процеси, спрямовані на переривання контакту із зовнішнім середовищем, універсальним способом взаємодії людини з яким є переживання [7; 8; 12].

На думку гештальттерапевтів, будь який захисний механізм проходить стадії розвитку: адаптивна – будь-який захисний механізм виникає у цілях кращого пристосування, адаптації до середовища, таким чином будь-який механізм захисту є (або колись був) для людини необхідним і доцільним; невротична – захисний механізм перестає бути адаптивним внаслідок зміни зовнішніх умов, і внаслідок цього механізм захисту стає механізмом порушення саморегуляції.

Ф. Перлз називає п'ять способів переривання контакту або захисних механізмів: інтроєкцію, проєкцію, дефлексію, рефлексію, конфлюєнцію [8].

Інтроєкція – класичний механізм, який полягає у «готовності повністю проковтнути» ідеї та принципи іншого, без їх «переварювання» і самостійно опрацювання та засвоєння (наприклад, поняття «Ти повинен», «Не слід публічно виражати почуття»). Із часом інтроєкти та свої переконання складно розділити. Навіть коли інтроєкція успішна, тобто між нею і життям є згода, людина втрачає власний вибір, тобто функція вибору не працює. Такий захисний механізм з'являється у ранньому дитинстві та пов'язаний із процесами виховання і навчання. Так він забезпечує соціалізацію особистості. Інтроєкція – у глибинній психології – психічний процес, який протиставляється проєкції, заміщення зовнішніх об'єктів їх внутрішніми

образами, що грають важливу роль у формуванні над-Я, совісті та ін. У психоаналізі інтроєкції відповідає механізм ідентифікації [7; 8].

Проекція – форма опору, яка полягає у приписуванні іншому того, що стосується нас самих («У вас роздратований і сердитий вигляд»). На відміну від психоаналізу, у гештальттерапії проекція може відбуватися не тільки на інших людей, а й на предмети та навіть частини тіла. Так наприклад, людина каже, що не прийшла на роботу, тому що у неї болить голова (тобто відбувається передача відповідальності за власну поведінку частині тіла). Спочатку проекція виникає як допоміжний механізм пізнання світу, саме механізм проекції лежить в основі впізнавання, класифікації, тобто дозволяє на базі наявних знань пізнавати світ [12].

Дефлексія (термін запропонований Ірвіном і Маріам Польстерами) – полягає в униканні контакту (стосунків) за допомогою переживань у ментальну зону (інтелектуалізація) або у приховану агресивність (гумор та іронія). Ідеться також про втечу від «тут і тепер»: у спогади, проекти, абстрактні міркування і т. д. Дефлексія – це процес відходу від прямого контакту із собою, тобто від своїх власних глибоких переживань, та або від контактів із оточенням. Це часто буває результатом недовіри, відсутності безпеки та страху болю, пережитими у минулому. Дефлексія виражається в ритуальності, балакучості, умовності поведінки [7; 10].

За своїм проявом дефлексія має схожість із низкою захисних механізмів психоаналізу, таких як інтелектуалізація, близька до неї раціоналізація і фантазування. Ці форми захисту можна віднести до когнітивних або пізнавальних. Вони беруть участь у нашому інтелектуальному житті за допомогою операцій аналізу, синтезу, узагальнення й уяви. Всі ці захисти розвиваються на основі первинного, який формується раніше за інші захисні механізми ізоляції та виражається у відмові від взаємодії та встановлення будь-яких відносин із оточуючими людьми. Від ізоляції бере початок і уникнення – схожий на неї за своїми проявами захист, в основі якого лежать побоювання та страхи. Якщо ізоляція розуміється як відмова від взаємодії, інтелектуалізація – як відхід у світ абстракцій, а фантазування – вихід у світ уяви, то уникнення розуміється як фізичний відхід від ситуації, потенційно загрозливої для душевного благополуччя.

Ретрофлексія полягає у поверненні проти самого себе мобілізованої енергії або виражається у тому, щоб зробити для себе те, що нам би хотілося зробити для нас інші. Ретрофлексія у теорії гештальта – невротичний процес, за якого люди

стають одночасно і суб'єктом, і об'єктом своїх вчинків. Розщеплюючи себе, вони є «мішенню» власних дій. Емоції, реакції, дії, призначені іншим людям, змінюють напрям і звертаються до суб'єкта. Наприклад, людина б'є себе кулаком по коліну, коли гнівається, або гладить по волоссю, коли хочеться прийняття та ласки. Ретрофлексія виникає тоді, коли з якихось причин людина не може відреагувати накопичені у неї емоції назовні. Наприклад, дитина, котру образили батьки, не може проявити свій гнів, вона змушена придушити його, однак енергія гніву не зникає, а тільки змінює свою спрямованість, перетворюючись в аутоагресію, а потім і в почуття провини. Вищою формою ретрофлексії є самогубство, коли людина вбиває себе, замість того, щоб помститися людям, які змусили її страждати. Вважається, що багато психосоматичних хвороб стають результатом ретрофлексії [7].

Конфлюенція (злиття) – зменшення інтенсивності self, розмивання границь, злиття людини з навколишнім середовищем, ситуація, коли свої думки, бажання не відрізняються від чужих. Внаслідок цих способів знеособлення людина відмовляється від свого справжнього «Я». Цей механізм виникає у дитини та її матері як необхідний елемент адаптації та фізичного виживання дитини. Мати перебуває у здоровому злитті (конфлюенції) зі своїм немовлям, але дитина дванадцяти років (і старше), нездатна до самостійної, не залежної від матері поведінки, перебуває у стані патологічної конфлюенції з матір'ю. Патологічне злиття має також серйозні соціальні наслідки. У злитті людина вимагає подібності та відмовляється терпіти які б то не було різниці. Ми часто бачимо це у батьків, котрі вважають дітей продовженням себе. Такі батьки відмовляються визнавати, що діти не можуть не відрізнятись від них хоча б у якихось відношеннях [8].

Також такий механізм захисту спостерігається у дуже близьких людей, які «не мислять життя один без одного», розуміють іншого без слів, тонко відчувають настрій і внутрішній стан партнера. Механізм конфлюенції має схожість із ідентифікацією та проекцією, за яких також відбувається порушення меж індивіда.

Перший систематичний опис захисних механізмів у дітей зробила Анна Фрейд. Вона підкреслила: захисні механізми у дітей мають оберігаючий характер і підтримують нормальний психологічний статус особистості, запобігаючи їй дезорганізації. У дитини кожен захисний механізм спочатку формується для оволодіння конкретними інстинктивними мотивами та пов'язаний із певною

фазою індивідуального розвитку. Побудником їх формування виступають різноманітні типи тривоги, що виникають в онтогенезі, типові для дітей. До них належать реакції занепокоєння на фізичний дискомфорт, страх розлуки та самотійності (самотності, темряви, замкнутих просторів), страх смерті (нападу, захворювання, смерті батьків, казкових персонажів, стихії та ін.), страх підпорядкування (бути покараним, бути присоромленим), страх зміни [4]. Зазвичай дитячі психологічні механізми захисту трохи відрізняються від дорослих і мають свої яскраві зовнішні прояви [6].

Розглянемо найбільш поширені захисні механізми, які використовують у психоаналізі.

Заперечення – механізм психологічного захисту, який проявляється в ігноруванні потенційно тривожної інформації, ухилення від неї. Це як бар'єр, розташований прямо на вході сприйманої системи. Заперечення часто є реакцією на зовнішню небезпеку. Ця форма заперечення виникає у віці двох років, коли активно формується мова. У цьому сенсі брехливість маленьких дітей нерідко має суто захисну функцію. Стимул для запуску заперечення може бути не тільки зовнішнім, а й внутрішнім, коли людина намагається про щось не думати, відігнати думки про неприємне.

Заперечення може дозволити людині з випередженням відгородитися від травмуючих подій. Механізм заперечення є нормальним джерелом психічного розвитку дитини тільки у тому разі, якщо не порушується реальність.

Витіснення – крайня форма заперечення. Механізм цього найбільш небезпечного психологічного захисту може сформуватися вже до трирічного віку. Витіснення пов'язано з забуванням істинного, але неприйняттого для людини мотиву вчинку. Забувається не сама подія (дія, переживання, ситуація), а тільки його причина, першооснова. Забувши справжній мотив, людина замінює його на помилковий, приховуючи справжній від себе і від оточуючих. Помилки пригадування як наслідок витіснення виникають через внутрішній протест, що змінює хід думок. Крім того, витісненими можуть бути не тільки конкретні події або особи, а й почуття. Типовим для дітей є витіснення страху смерті. У цьому разі у дитини зберігається свідомість того, що він боїться, що страх є. Водночас справжня причина страху маскується. Наприклад, замість страху смерті з'являється страх «ведмедя» або «вовка», які можуть «напасти і голову відкусити» [5; 6].

Мелані Кляйн ще у 1919 р. на засіданні Будапештського психологічного суспільства показала, що витіснення як захисний механізм знижує

якість дослідницької діяльності дитини, не звільняючи енергетичного потенціалу для сублімації, тобто перекладу енергії на соціально схвалену діяльність, у т. ч. інтелектуальну [8].

Подавлення – захист, що виявляється у забуванні, блокуванні неприємної, небажаної інформації при її перекладі зі сприйняття у пам'яті та після виведення з пам'яті у свідомість. Особливість подавлення полягає в тому, що зміст пережитої інформації забувається, а її емоційні, рухові, вегетативні та психосоматичні прояви можуть зберігатися, проявлятися в нав'язливих рухах і станах, помилках, описах, застереженнях. Ці симптоми у символічній формі відображають зв'язок між реальною поведінкою і подавляємою інформацією.

Компенсація – це механізм, за допомогою якого дитина прагне заповнити слабкість і невдалість в одній сфері успіхами в іншій. Можна вважати, що компенсація – це відволікання від основної проблеми за допомогою перемикання на інші успіхи.

Регресія – це захист за рахунок повернення почуттів і дій до тієї стадії психічного розвитку особистості, у якій ці дії були успішними, а почуття переживалися як задоволення, переведення поведінки в ранні, незрілі, дитячі форми. У цьому разі часто можна спостерігати егоїстичну і безвідповідальну поведінку, коли допустимі і капризи, й істерики. Сублімація сприяє соціалізації завдяки накопиченню соціально прийнятного досвіду. Тому цей механізм захисту розвивається у дітей досить пізно [11].

Формулювання мети статті (постановка завдання): висвітлення результатів емпіричного дослідження захисних психологічних механізмів дорослих і їхніх дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження проводилося у м. Слов'янськ і м. Костянтинівка Донецької області, в експерименті взяли участь 23 дорослих віком від 28 до 42 років і їхні діти віком від 6 до 10 років (18 осіб). Для реалізації поставленої мети було використано методики: «Тест-опитувальник механізмів психологічного захисту (Life Style Index)», розроблений Р. Плутчик спільно з Г. Келлерманом і Х.Р. Контом, адаптований у дисертаційному дослідженні Л.Р. Гребенникової, та «Методика дослідження захисних механізмів дітей» Є. Чумакової. Експериментальна частина роботи проводилася одночасно у двох напрямках: обстеження дітей; обстеження батьків. Діти та їхні батьки розглядалися загалом, без розподілу за статевою та віковою ознаками.

У дослідженні не виявлено достовірних відмінностей між показниками захисних механізмів дітей різного віку (у діапазоні від 6 до 10 років). Це дозволило аналізувати особливості функціонування та формування психологічного захисту дітей загалом.

Таблиця 1

**Середні значення показників
МПЗ дітей і їхніх батьків**

МПЗ	МПЗ дітей (серед. арифметич.)	МПЗ дорослих у серед. арифм.
Заперечення	4,3	7,5
Подавлення	3	4,6
Регресія	0,9	8,2
Компенсація	3,8	5,3
Проекція	2,9	8,0
Заміщення	1	6,3
Інтелектуалізація	2,5	5,7
Реактивне утворення	2,6	4,2

Слід звернути увагу на те, що у проведеному дослідженні у дитячій групі не виявилось таких механізмів захисту, які взагалі не використовувалися б дітьми.

Прийнято вважати, що найбільш характерними для дітей способами захисту є заперечення, проекція, регресія, подавлення [13], що було підтверджено внаслідок проведеного дослідження захисних механізмів дітей, оскільки домінуючі позиції серед дитячих МПЗ, за результатами дослідження, зайняли заперечення, проекція та подавлення.

Крім того, компенсація, яка вважається дорослою формою захисту, є домінуючою у системі психологічного захисту дітей (3,8). Поведінковими індикаторами захисної компенсації є орієнтація дитини на подолання труднощів за допомогою самостійних зусиль, у т. ч. у ситуаціях, коли будь-ким висловлюється сумнів у її здібностях, а також потреба відповідати стандартам «дорослої» поведінки. Таким чином, вікові особливості дітей досліджуваного періоду розвитку містять всі умови для інтенсивного використання захисту за типом компенсації. Прояву компенсаторних форм захисної поведінки сприяє готовність до змагання, яка з'являється у 4–5 років. Вихователі часто використовують як метод стимуляції дитини до будь-якої діяльності прийом спонукання до змагання або прийом виклику, чим мимоволі сприяють розвитку захисту за типом компенсації. Дуже важливо, що одним із провідних чинників вираженості у дітей цього типу захисту є чутли-

вість дітей до вимог дорослих і прагнення відповідати їхнім стандартам.

Лідером серед дитячих захисних механізмів виявилось заперечення (4,3). Протягом декількох років дитяче Я може позбавлятися від небажаних фактів, заперечуючи їх і зберігаючи при цьому непорушеною здатність до перевірки реальності. Дитина повністю використовує цю можливість, не замикаючись при цьому у сфері ідей і фантазії, оскільки вона не тільки мислить, але і діє. Заперечення реальності, без сумніву, також є одним із багатьох мотивів, що лежать в основі дитячої гри загалом і виконання ролі зокрема.

Використання механізму проекції також вельми природно для «Я» маленьких дітей у ранньому періоді розвитку. Вони використовують його як спосіб заперечення своїх власних дій і бажань, коли ті стають небезпечними, і для покладання відповідальності за них на якусь зовнішню силу. «Чужа дитина», тварина, навіть неживі предмети можуть бути використані дитячим «Я» для того, щоб позбутися від своїх власних недоліків. Для нього природно постійно позбавлятися таким чином від заборонених імпульсів і бажань, повністю покладаючи їх на інших людей.

Інші механізми, за винятком регресії та заміщення, у дитячому віці так само досить виражені, але їх ранг за гіпотетичною ієрархічною шкалою трохи нижчий, ніж у перерахованих МПЗ. Механізм регресії, який у теорії висувається на перші позиції, використовуються дітьми набагато рідше.

Останні два місця в таблиці рангів займають механізми регресії та заміщення. На противагу захисту за типом компенсації, поведінкові прояви цих механізмів якраз суперечать очікуванням дорослих. Наприклад, МПЗ регресії передбачає плаксивість, надмірну прив'язаність до дорослих, перекручування слів на манер малюка. Така поведінка не вітається не тільки дорослими, але й однолітками. Зроблені у ході дослідження спостереження дозволяють стверджувати, що до захисної регресії систематично вдаються ті діти, мотиваційна сфера яких зазнає інфантильного розвитку. Діти, чий соціальні потреби відповідають віку, звертаються до регресії як до способу захисту набагато рідше.

Механізм заміщення є аутсайдером в обговорюваному списку. Схильність відіграватися на слабкому, характерна для цього МПЗ, несе в собі зазвичай агресивні дії (відкрито або нишком). Більшість дорослих висувають досить жорсткі вимоги до регулювання дітьми своїх агресивних поривів і навчають дітей управляти ними. Забігаючи наперед, відзначимо, що до меха-

нізму заміщення звертаються частіше ті діти, батьки яких характеризуються низькою вимогливістю до них.

Поведінка дитини, як відомо, більш гнучка і податлива, ніж поведінка дорослого. Цей факт дає підставу вважати, що і дитяча захисна система є гнучкою і має пристосувальний характер, припускаючи підстроювання дитини не тільки до своїх переживань, але і до вимог соціуму, насамперед безпосередніх вихователів.

У системі дорослого психологічного захисту домінують регресія, проекція, заперечення і заміщення, хоча регресія, проекція і заперечення вважаються механізмами, найбільш характерними для дитячої захисту.

Регресія – захист від тривоги, для якої характерний відхід у більш ранній період життя, що веде до безтурботності, безпосередності, уразливості. Специфіка регресивних захисних механізмів полягає у переважанні пасивної позиції та свідчить про невпевненість у прийнятті власних рішень.

Проекція ґрунтується на тому, що особистість несвідомо приписує іншим людям якості, притаманні їй самій і які вона не хоче мати, не хоче усвідомлювати, а ті негативні емоції, що попрямували би проти себе, тепер направляються на інших, і суб'єкту вдається таким шляхом зберегти високий рівень самоповаги. За рахунок цього у нього майже повністю блокується усвідомлення своєї провини, оскільки відповідальність за свої вчинки переноситься на оточуючих. Саме цей захисний механізм викликає почуття самотності, ізоляваності, заздрості й агресивності. Проекція, звільняючи тимчасово від негативних переживань, робить людину або надмірно підозрілою, або дуже безтурботною. Проекція тісно пов'язана з іншими захисними реакціями, оскільки спочатку деякий матеріал людина витісняє, заперечує і тільки після цього починає чітко помічати його в інших людях.

Заперечення характеризується тим, що увага блокується на стадії сприйняття шляхом зміни сприйняття зовнішнього середовища. Здатність «Я» заперечувати реальність, абсолютно не сумісна з іншою його функцією, високо ним оцінюваною, – його здатністю впізнавати об'єкти та критично перевіряти їх реальність. У ранньому

дитинстві ця несумісність ще не робить негативного впливу, але у дорослому житті вона дозволяє найбільше опанувати деяку частину дискомфорту або досягти ілюзорного полегшення від будь-якого незначного невдоволення, і задоволення інстинктивного імпульсу через фантазію вже не зовсім нешкідливе. Водночас навіть у дорослому житті мрії все ще можуть грати свою роль, іноді розширюючи межі занадто вузькою реальності, а іноді повністю звертаючи реальну ситуацію [15].

Заміщення – це захист за допомогою перенесення реакції з «недоступного» об'єкта на інший об'єкт – «доступний», або заміни неприйнятної дії на прийнятне. За рахунок такого перенесення відбувається розрядка напруги, створеної незадоволеною потребою. Заміщення дуже часто дає можливість дорослим впоратися із гнівом, який не може бути виражений прямо і безкарно. Воно має дві різні форми: заміщення об'єкта та заміщення потреби. У першому випадку зняття напруги здійснюється шляхом переносу агресії з більш сильного або значимого об'єкта (який є джерелом гніву) на більш слабкий і доступний об'єкт або на самого себе. Іноді в деяких сім'ях таким об'єктом стають діти. В інших випадках у дорослих проявляється схильність до занять фізичною працею, а так само перегляду змагань або заняття бойовими видами спорту, переваги літератури та фільмів зі сценами насильства, прихильність до діяльності, пов'язаної з ризиком.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Суттєвих відмінностей у прояві психологічного захисту дітей і дорослих у ході дослідження не виявлено. У числі найбільш популярних МПЗ дорослих, як і дітей, є проекція і заперечення. Основна відмінність полягає в тому, що механізм регресії, найменш виражений у психологічному захисті дітей, є домінуючим у дорослих. Так само показники захисних механізмів дорослих є вищими порівняно з дітьми, що говорить про більшу інтенсивність їх прояву. Представлена картина свідчить як про більшу розвиненість психологічного захисту у зрілої особистості, так і про більшу уразливість дитячої особистості щодо власної неадекватної захисної поведінки. Перспективи подальших розробок бачимо у дослідженні впливу захисних батьківських механізмів на організацію ними взаємодії з дитиною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баркан А.И. Практическая психология для родителей. Москва : АСТ – ПРЕСС, 1999. 270 с.
2. Гончарук Н., Онуфрієва Л. Особливості формування психологічних захисних механізмів у ситуаціях спілкування в дітей підліткового віку. URL: https://www.researchgate.net/publication/326828690_OSOBLIVOSTI_FORMUVANNA_PSIHOLOGICNIH_ZAHISNIH_MECHANIZMIV_U_SITUACIAH_SPILKUVANNA_V_DITEJ_PIDLITKOVOGO_VIKU.

3. Горобець Т.В. Соціально-перцептивні викривлення – епіфеномен психологічних захистів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2008. 392 с.
4. Загальна психологія : навчальний посібник / під ред. С.Д. Максименка. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.
5. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. Санкт-Петербург, 2000. 73 с.
6. Кон И.С. Ребенок и общество. Москва : Наука, 1988. 270 с.
7. Перлз Ф. Гештальт-подход. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 41 с.
8. Перлз Ф., Гудман, Хефферлин. Практикум по ГТ. Москва, 2000. 75 с.
9. Плутчик Р., Келлерман Г., Конт Х.Р. Тест-опросник механизмов психологической защиты (Life Style Index) / адаптация Л.Р. Гребенникова (Инструкция по применению). Москва, 1996. 18 с.
10. Примак Ю.В. Дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки в нуклеарній сім'ї. URL: file:///C:/Users/Dell/Downloads/VchdpuPH_2015_126_28.p
11. Рубенштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 579 с.
12. Серж Гінгер. Гештальт: мистецтво контакту. Новий оптимістичний підхід до людських стосунків / за ред. О. Фільца ; пер. з франц. Львів : ВНТЛ-Класика, 2005. 160 с.
13. Скиннер Р., Клииз Д. Семья и как в ней уцелеть / пер. з англ. Москва : Независимая фирма «Класс», 1995. 272 с.
14. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
15. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы / пер. з англ. Москва : Педагогика, 1993. 144 с.
16. Фрейд З. Вступление в психоанализ: Лекции / авт. очерка про Фрейда Ф.В. Бассин и М.Г. Ярошевский. Москва : Наука. 1989. 456 с.

УДК 37.015.3:377.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.10>

Василевська Олена Іванівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID ID: 0000-0002-1758-5610

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ПРАЦІВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ФАХУ

EMOTIONAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF MENTAL HEALTH IN SOCIONOMIC EMPLOYEES

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної психологічної науки – емоційній компетентності. Представлено узагальнені результати теоретичного вивчення емоційної компетентності, які ґрунтуються на дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Проаналізовано підходи до визначення емоційної компетентності. Розглянуто визначення та структуру емоційної компетентності особистості, її складові частини, а саме уміння усвідомлювати й оцінювати себе; управляти собою; мотивувати себе; розуміти людей, їх емоції, почуття, приймати оточуючих у їх індивідуальності; будувати взаємовідносини з людьми. Обґрунтовано соціальну значущість цього феномену. Проаналізовано чинники, які впливають на розвиток емоційної компетентності: генетичні, соціальні. Визначено співвідношення понять «емоційний інтелект», «емоційна компетентність». Розглянуто визначення психічного здоров'я як стану психосоматичного і психологічного благополуччя, який ґрунтується на відчутті сили й цінності власного «Я» людини, її здатності досягати узгодженості із самою собою та іншими на основі доцільної, з огляду на умови навколишньої дійсності, регуляції поведінки й діяльності, характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки. Визначено рівні психічного здоров'я: екзистенціальний, інтерперсональний, психосексуальний, когнітивний, поведінковий, психофізіологічний. Проаналізовані наслідки зневажливого ставлення особистості до емоційної сфери: зростання кількості розладів афективного спектру, депресивних, тривожних, психосоматичних, харчової поведінки, збільшення кількості важких душевних станів, тривожно-депресивних розладів. Розглянуто результати теоретичного аналізу проблеми дослідження емоційної компетентності як показника психічного здоров'я працівників соціономічного фаху. Встановлено, що високий рівень емоційної компетентності є передумовою психічного здоров'я й успіху у професійній діяльності спеціалістів соціономічного фаху. З метою подальших наукових доробок із визначеної проблематики обґрунтовано необхідність проведення емпіричного дослідження.

Ключові слова: емоції, емоційний інтелект, емоційна компетентність, психічне здоров'я, психоемоційні, психосоматичні розлади, спеціалісти соціономічного фаху.

The article is devoted to the topical problem of modern psychological science – emotional competence. There are presented generalized results of theoretical study of emotional competence, which are based on researches of domestic and foreign scientists. In the article was analyzed approaches to the definition of emotional competence. There are considered the definition and structure of emotional competence of a person, its components. Namely: the ability to realize and evaluate yourself; manage yourself; motivate yourself; understand people, their emotions, feelings, accept others in their individuality; build relationships with people. There are analyzed factors influencing the development of emotional competence: genetic, social. In the article was substantiated the social significance of this phenomenon. There are determined the correlation of the concepts “emotional intelligence”, “emotional competence”. In the article was considered the definition of mental health as a state of psychosomatic and psychological well-being, which is based on a sense of strength and value of one's own “I”, its ability to achieve harmony with itself and others on the basis of appropriate, given environmental conditions, regulation of behavior and activity, is characterized by the absence of painful mental manifestations and provides adequate regulation of behavior to the conditions of the surrounding reality. There are determined levels of mental health: existential, interpersonal, psychosexual, cognitive, behavioral, psychophysiological. Was analyzed the consequences of a person's contemptuous attitude to the emotional sphere: an increase in the number of disorders of the affective spectrum, depressive, anxiety, psychosomatic, eating behavior, an increase in the number of severe mental states, anxiety and depressive disorders. There are considered the results of the theoretical analysis of the problem of research of emotional competence as an indicator of mental health of employees of the social specialty. It has been established that a high level of emotional competence is a prerequisite for mental health and success in the professional activities of socioeconomic specialists. For the purpose of further scientific achievements on the identified issues, is substantiated the need for empirical research.

Key words: emotions, emotional intelligence, emotional competence, mental health, psycho-emotional, psychosomatic disorders, specialists in socioeconomic specialization.

Вступ. У сучасному мінливому, непередбачуваному світі виникають суперечності між вимогами суспільства до кваліфікаційних компетентностей фахівців соціономічного напрямку та можливостями людини, яка щодня опиняється перед новими викликами особистісного, професійного життя, складнощами у розумінні емоцій як власних, так і оточуючих. Особливого значення набувають вміння, пов'язані з розвинутою емоційною сферою, у професіях, у яких передбачено постійне інтенсивне спілкування, що може привести до емоційного вигорання, невротичних проявів. Вирішення проблем психічного здоров'я працівників соціономічного фаху потребує систематичної роботи, пов'язаної з розвитком емоційної компетентності, а це дозволить уникнути психоемоційних і психосоматичних розладів, зберегти психічне здоров'я особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні аспекти дослідження емоційної компетентності відображені у працях закордонних науковців К. Саарні, П. Селовей, Жд. Майера, Х. Гарднера, Д. Гоулмана та ін. Проблема емоційної компетентності як необхідної складової частини ефективної професійної діяльності фахівців соціономічного напрямку розглянута зарубіжними й українськими психологами І. Андреевою, Н. Белоцерковець, Г. Березюк, В. Борисенко, Л. Бурковою, Д. Люсіним, В. Зарицькою, І. Орловою, Г. Юсуповою та ін. Науковці наголошують на значущості емоційної компетентності у конструктивній міжособистісній взаємодії, створенні сприятливого психологічного клімату в колективі як детермінанті та показнику збереження психічного благополуччя особистості.

Формулювання цілей статті. Дослідити емоційну компетентність як складову частину психічного здоров'я у працівників соціономічного фаху.

Виклад основного матеріалу. Вивчення заявленої теми потребує розгляду компетентісного підходу, який спирається на положення, що кожний вид професійної діяльності вимагає певних компетенцій.

Н. Голуб розглядає компетенцію як знання й уміння у певній сфері людської діяльності та дає визначення компетентності, підкреслюючи, що це компетенції у поєднанні з досвідом їх ефективного використання, що і є результатом набуття компетентності, складної інтегративної властивості особистості (системний прояв знань, умінь, здібностей), формування якої відбувається під час професійної підготовки особистості та становлять основу професійної діяльності.

Л. Буркова називає соціономічними професії, що мають предметом праці соціальні відносини

на різних рівнях соціальної взаємодії. Фахівці цього напрямку у своїй професійній діяльності співпрацюють із людьми, а це потребує постійних емоційних реакцій, конструктивного спілкування. Отже, емоційна компетентність є домінуючим компонентом професійної компетентності соціономічних професій [3; 7].

Спираючись на вищезазначене, зробимо висновок, що емоційна компетентність може бути розглянута як психологічний феномен, який відображає емоційну зрілість індивіда й узагальнює емоційні, інтелектуальні та регулятивні складові частини психіки, залучені до процесу досягнення професійних та особистісних цілей [7; 13].

Існують протилежні погляди науковців на виникнення цього психологічного феномену: поява емоційної компетентності має генетичну природу (К. Скайе), на формування емоційної компетентності впливає соціум (Н. Белоцерковець). Деякі дослідники вважають, не відкидаючи генетичні чинники, що головна роль належить все ж таки соціальному оточенню.

Як зазначає Ф. Іскандерова, емоційна компетентність складається з таких умінь: уміння усвідомлювати й оцінювати себе (сильні, слабкі сторони, почуття, причини, які спровокували їх виникнення, наслідки поведінки); уміння управляти собою (установками, поведінкою, емоціями, бути гнучким, конструктивно справлятися зі стресовими, конфліктними ситуаціями); уміння мотивувати себе (ставити чіткі цілі, що забезпечать напрями руху, мати позитивний настрій, бачити цікаве у навколишньому житті, роботі); уміння розуміти людей, їх емоції, почуття, приймати оточуючих у їх індивідуальності; уміння будувати взаємовідносини з людьми (вміти домовлятися, поважати оточуючих, довіряти їм). Таким чином, розвинута емоційна компетентність дозволяє особистості бути цілісною у своєму емоційному житті.

Дослідники наголошують на тому, що емоційна компетентність ґрунтується на адекватній інтегральній оцінці взаємодії з навколишнім середовищем, яка дозволяє особистості оптимально координувати свої емоції та цілеспрямовану поведінку.

Науковці пропонують чотири компоненти емоційної компетентності, які об'єднали шістнадцять здібностей: саморегуляцію емоцій, розпізнавання і регулювання емоцій інших людей, емпатію, рефлексію [2; 13]. Розглянемо компоненти емоційної компетентності більш детально.

Перший компонент – саморегуляція емоцій, яка пов'язана зі здатністю людини регулювати власні емоції та базується на вмінні розпізнавати власні

емоції, визначати причини, що спровокували їх появу, давати оцінку власному емоційному стану.

Слід зазначити, що саморегуляція емоцій є складовою частиною розвитку емоційної компетентності. Фахівці, котрі мають високий рівень самоконтролю емоцій, різняться емоційною стійкістю, активні у соціальній взаємодії, мають низький рівень конфліктності, тривожності. На думку науковців, емоційна саморегуляція має тісний взаємозв'язок із рефлексивним відчуженням негативного смислу та включення дії у більш широкий смисловий контекст, тобто не просто вольове зусилля, а потреба у людини з'ясувати для себе сенс життя. Така тенденція дозволяє особистості конструктивно вибудовувати професійні відносини, уникати руйнівного впливу професійних стресів, професійного вигорання, долати роздратованість, невротичні прояви.

Дослідники [1; 2; 13] підкреслюють, що саморегуляція емоцій потребує дотримання таких правил, як: спокійна реакція на явища, партнера по спілкуванню (емоційна витримка); раціоналізація емоцій; підтримка адекватної самооцінки як основи конструктивної поведінки.

Розглянемо другий компонент емоційної компетентності – розпізнавання і регулювання емоцій оточуючих, який дозволяє встановлювати контакт із людьми, а саме, сприймання, диференціація емоцій на невербальному рівні, тобто вміння ідентифікувати емоції за мімікою, голосом, пантомікою і регулювати їх прояв у контексті ситуації. Як свідчить практика, у роботі з людьми найбільш точним, успішним є розпізнавання депресії, апатії, тривожності.

Третій компонент емоційної компетентності – емпатія, що характеризується вмінням проникати у світ переживань інших, співчувати і співпереживати їм, не тільки розуміти мотиви поведінки тих, хто поряд, а й відгукуватися на емоції оточуючих.

К. Роджерс наголошував на тому, що перебувати у стані емпатії – це ніби увійти в особистісний світ іншої людини, бути постійно чутливим до переживань того, з ким спілкуєшся [10]. Слід зазначити, що емпатія у відносинах сприяє зниженню напруги у спілкуванні, дозволяє покращити соціально-психологічний клімат закладу, організації, підвищити ефективність професійної діяльності.

Проаналізуємо четвертий компонент емоційної компетентності – рефлексію емоцій. Дослідники визначають рефлексію емоцій як вміння розпізнавати, усвідомлювати та розуміти людиною свої емоції та причини їх появи як у сучасному моменті, так і в минулому, визначати мотиви їх прояву. Вибудовувати причинно-наслідкові лан-

цюжки – які емоції можуть бути викликані тією або іншою життєвою ситуацією і передбачати наслідки своїх емоцій, регулюючи їх силу прояву.

Психологиня І. Орлова підкреслює важливість для емоційної компетентності працівника соціономічного напряму рефлексивної культури, котра характеризується готовністю і здатністю особистості творчо осмислювати та долати проблемно-конфліктні ситуації; уміння конструктивно адаптуватися у нових міжособистісних відносинах; ставити і розв'язувати нестандартні практичні завдання.

Складові частини емоційної компетентності були об'єднані у функціональні блоки: поведінковий, до якого входить саморегуляція та регуляція відносин; когнітивний, що містить рефлексію, емпатію; інтраперсональний, який містить саморегуляцію та рефлексію; інтерперсональний, до котрого входить рефлексія й емпатія [13].

Проте І. Андрєєва та інші дослідники підкреслюють, що емоційна компетентність – структурний елемент емоційного інтелекту.

Проблему емоційного інтелекту вивчали зарубіжні та вітчизняні науковці (І. Андрєєва, Х. Гарднер, Д. Гоулман, Д. Люсін).

Праці американського психолога Д. Гоулмана зробили величезний внесок у вивчення феномену емоційного інтелекту [5]. Дослідник підкреслював, що особистість, котра має високий рівень емоційної компетентності, не лише здатна використовувати емоційний інтелект, але й володіє вмінням швидкої адаптації, прогностичними здібностями, бажанням наполегливо працювати й удосконалювати свої можливості. Це здатність усвідомлювати свої почуття й управляти ними, а також розуміти і визнавати почуття оточуючих.

Дослідження Н. Гаранян, А. Холмогорової [12] свідчать про те, що зневажливе ставлення до емоційної сфери може привести до появи проблем у психічному здоров'ї особистості, а саме зростання кількості розладів афективного спектру (депресивних, тривожних, психосоматичних, харчової поведінки). Науковці вважають, що однією із причин виникнення цих захворювань є накопичення пригнічених, невідредагованих емоцій.

У суспільстві збільшується кількість важких душевних станів, тривожно-депресивних розладів. Кількість емоційних вибухів і конфліктів постійно зростає, що пов'язано з відсутністю своєчасного, конструктивного відреагування емоцій. Дедалі психологи мають справу із клієнтами, котрі незадоволені собою, власним життям і водночас ігнорують емоції, пов'язані з потребами, бажаннями, мотивами, що, у свою чергу, підштовхує до помилок

у життєвих виборах, які спровоковані орієнтиром на зовнішні норми і вимоги, за повного небажання дослухатися до власних інтересів, схильностей, переживань. Непередбачуваний сучасний світ заглиблює людей у самотність, відсутність відкритих, щирих почуттів стає перешкодою для побудови справжніх, теплих відносин.

Психологині Н. Гаранян, А. Холмогорова [11] аналізують вплив на появу проблем з емоційною сферою не тільки сімейного виховання, досвіду, який отримала доросла людина у батьківській і пра-батьківській родині, а і національні особливості, зокрема східних країн, Японії, які суттєво програмують особливості емоційної сфери людини. Дослідження дають нам можливість розглянути соціальні чинники, що перешкоджають не тільки розвитку емоційної компетентності, а і водночас провокують проблеми психічного здоров'я.

У вітчизняній психології психічне здоров'я розглядається як один із аспектів здоров'я загалом, зі станом психосоматичного і психологічного благополуччя, який ґрунтується на відчутті сили й цінності власного «Я» людини, її здатності досягати узгодженості із самою собою та іншими на основі доцільної, з огляду на умови навколишньої дійсності, регуляції поведінки й діяльності, характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки, діяльності [9].

Відома дослідниця, психоаналітик Ненсі Мак-Вільямс запропонувала складові частини психічного й емоційного здоров'я: здатність любити, працювати, грати, безпечні відносини, автономію, сталість себе як об'єкта, здатність відновлюватися після стресу (сила Еґо), реалістичну і надійну самооцінку, систему ціннісних орієнтацій, здатність виносити напругу емоцій, рефлексію, металізацію, широку варіативність захисних механізмів, баланс між тим, що я люблю для себе і для свого оточення, почуття вітальності, прийняття того, що ми не можемо змінити.

Отже, психічне здоров'я є відносно усталеною характеристикою, котра забезпечує активність поведінки людини, високий рівень адаптованості та самодостатності у навколишньому природному і соціальному середовищі.

Ми спираємося на думку науковців, які розглядають психічне здоров'я як баланс різних психічних якостей і процесів (баланс між умінням віддати і взяти від іншого, любові до себе і любові до оточуючих та ін.). У випадку балансу афекту й інтелекту йдеться про поєднання вільного вираження почуттів і здатність усвідомлювати їх і керу-

вати ними [11; 12], що безпосередньо пов'язано з емоційною компетентністю особистості.

К. Роджерс також розглядав психічне здоров'я в аспекті природного, особистісного розвитку. Науковець вводить поняття конгруентності, що характеризує здатність особистості діяти широко, відкрито. На думку К. Роджерса, людина відновлює психічне здоров'я, повертаючи собі частини свого Я, які відкидалися раніше, й асимілюючи негативні аспекти життєвого досвіду [10].

У психологічній моделі психічного здоров'я, запропонованій Г. Малейчуком [8], розглядається гармонійне поєднання індивідуалізації та соціалізації, що потребує розвиненої емоційної компетентності.

Сучасна психологія акцентує увагу на багатовісності психічного здоров'я. Зарубіжні дослідники Р. Мей і К. Шнайдер пропонують структуру психічного здоров'я, побудовану на виокремленні рівнів за поділом людського існування на окремі модули – біологічний, соціальний, особистісно-духовний або екзистенціальний. З огляду на це визначаються такі рівні: екзистенціальний, інтерперсональний, психосексуальний, когнітивний, поведінковий, психофізіологічний. Українська психологиня І. Галецька розглядає двофакторну структуру психічного здоров'я: структурно-процесуальне психічне здоров'я і психологічне здоров'я. Структурно-процесуальне психічне здоров'я стосується психічної діяльності, характеристик процесів і властивостей когнітивної й емоційно-вольової сфер. Психологічне здоров'я є втіленням соціального, емоційного та духовного благополуччя [4].

Отже, психічне здоров'я – психологічний феномен зі складною структурною побудовою, котра передбачає взаємодію всіх її компонентів, що забезпечують стале адаптивне функціонування особистості на вітальному, соціальному й екзистенціальному рівнях життєдіяльності та безпосередньо пов'язаний із емоційною сферою.

Науковець А. Гуггенбуль-Крейг, досліджуючи несвідомі деструкції представників «допоміжних» професій, зазначав, що вирішення цієї проблеми знаходиться у символічному просторі: йдеться про архетип «пораненого цілителя». На нашу думку, до так званих «допоміжних» професій можемо віднести професії соціономічного напрямку.

Наприклад, опрацювання особистісних проблем учителями є важливим елементом їхньої професійної придатності, інакше можливі проєкції неусвідомлених внутрішніх складнощів, деструктивних емоційних реакцій на учнівську аудиторію. До того ж неконструктивна поведінка дорослого може слугувати взірцем для наслідування,

провокувати агресію, негативні емоційні прояви учнів як компенсаторний механізм після пережитого приниження з боку вчителя, що надалі може розвинути незрілі емоційні реакції, проблеми в особистісній сфері [6].

Висновки. Емоційна компетентність розглядається як інтегральна властивість особистості, яка забезпечує адаптивну функцію, дозволяє людині розпізнавати свої власні емоції й емоції оточуючих, прогнозувати їх наслідки, що сприяє вибору адекватних стратегій психологічного подолання. Професії соціономічного фаху характеризуються тісними соціальними відносинами у процесі здійснення. Емоційна компетентність необхідна для

ефективного виконання професійної діяльності фахівця соціономічного напрямку, збереження та підтримки психічного здоров'я, є однією з умов запобігання професійного стресу, емоційного вигорання, створює умови для конструктивного вирішення конфліктів, що пов'язано з умінням «підійматися над ситуацією», дає можливість стабілізувати емоційний стан, взаємодіяти з оточуючими у складних професійних і особистісних ситуаціях, уникаючи негативних переживань, суперечностей, невизначеності. Наші подальші наукові пошуки пов'язані з емпіричними дослідженнями розвитку емоційної компетентності у фахівців соціономічного напрямку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреева И.Н. Развитие эмоциональной компетентности педагогов. *Психология образования сегодня: теория и практика: материалы Международной науч.-прак. конф.* / под ред. С.И. Коптевой, А.П. Лобанова, Н.В. Дроздовой. Минск, 2003. С. 166–168.
2. Борисенко В.М. Програма «Формування емоційної компетентності у майбутніх фахівців соціономічного напрямку». Запоріжжя : КПУ, 2018. 104 с.
3. Буркова Л.В. Показники та критерії оцінювання рівня професійних компетентностей у майбутніх спеціалістів соціономічних професій. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 16.
4. Галецька І. Психологічне здоров'я. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів : Вид. центр ЛГУ ім. І. Франка, 2006. 338 с.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва : АСТ МОСКВА ; Владимир : ВКТ, 2009. 478 с.
6. Гуггенбюль-Крейг А. Власть архетипа в психотерапии и медицине. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1997. 117 с.
7. Зарицька В.В., Борисенко В.М. Емоційна компетентність як детермінантна складова професійного становлення фахівців соціономічного напрямку. *Психологічні науки. Молодий вчений*. № 4, 2017. С. 241–245. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/archive/44/>.
8. Малейчук Г.И. Особенности феноменологического подхода к оценке психического здоровья. *Вестник Брэскага ўніверсітэта. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія*. 2011. № 1. С. 150–157.
9. Психологічний довідник учителя : в 4 кн. / за ред. В. Андрієвської. Київ : Главник. Кн. 3. 2005. 96 с.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1994. 480 с.
11. Холмогорова А.Б. Эмоции и психическое здоровье. *Вестник реабилитационной и коррекционной работы*. 1996. № 1. С. 7–14.
12. Холмогорова А.Б. Биопсихосоциальная модель как методологическая основа изучения психических расстройств. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2002. № 3. С. 97–102.
13. Юсупова Г.В. Состав и измерение эмоциональной компетентности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Казань, 2006. 20 с.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.11>

Гальцова Світлана Василівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології

Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID ID: 0000-0003-4698-6058

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ SOFT SKILLS ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS OF SOFT SKILLS OF PEDAGOGUES IN THE POSTGRADUATE TEACHER EDUCATION SYSTEM

У статті розглядається комплекс професійних навичок – «soft skills», представлено контент-аналіз дефініції «soft skills». Подано результати дослідження інших авторів, орієнтоване на виявлення розуміння «soft skills» в академічній спільноті. Отримані результати підтверджують гіпотезу авторів про «точкові» включення «soft skills» у навчальні програми та майже повну відсутність практик їх формування. Відповідно до отриманих даних автором проведено додаткове дослідження у змішаних групах підвищення кваліфікації викладачів інформатики, фізики, математики й астрономії, інституту післядипломної педагогічної освіти за допомогою методики-індикатора «Soft Skills», запропонованою О.Г. Глазуною, Т.В. Волошиною, В.І. Корольчук, що складається із 5 груп навичок-індикаторів. Слухачі курсів підвищення кваліфікації (педагоги) досліджуваної групи мають невисокий загальний показник розвитку «soft skills». Найнижчими є дані по навичках особистісної ефективності, навичках комунікації й управлінські навички. Особливо низькими у вказаних групах навичок виявилися індикатори креативності, проведення переговорів вміння сформулювати систему комунікації у команді. Запропоновано адаптувати програму з розвитку навичок ефективної комунікації та конструктивного вирішення конфліктів Громадської організації «Центр психологічного розвитку “Разом”». Програма складається із семи тренінгів і може бути використана для слухачів (педагогів) курсів підвищення кваліфікації інституту післядипломної освіти. До програми тренінгів рекомендовано включити теми і завдання щодо групової динаміки, комунікації, лідерства та керівництва у групах, колективах, team building, тайм-менеджменту, емоційної компетентності, залучення до обговорення й аналізу педагогічних ситуацій із використанням технологій «мікрофон», «мозковий штурм», «брейн-ринг», feedback, відповідна організація робочого простору, що дає змогу встановлювати зоровий контакт, взаємодіяти, комунікувати з використанням методу проєктів і міні-проєктів, із залученням IT-технологій (на базі сервісу SharePoint, Microsoft Office 365, хмарного сервісу GitHub, хмарного сервісу Jira тощо).

Ключові слова: «soft skills», «hard skills», ринок праці, конкурентоздатність, навички-індикатори, програма розвитку навичок.

This article examines the set of professional talents known as “soft skills” and provides a content analysis of the term’s definition. The results of other authors’ research focused on identifying the understanding of “soft skills” in the academic community are presented. The outcomes confirm the authors’ hypothesis concerning “point” inclusion of “soft skills” in curricula and the almost complete absence of the practices of their formation. According to the data obtained, the author conducted an additional study in mixed groups of professional development courses for teachers of computer science, physics, mathematics, and astronomy of the Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education using the “Soft skills” methodology-indicator proposed by O. Hlazunova, T. Voloshyna and V. Korolchuk, consisting of 5 groups of skills-indicators. The trainees of the refresher courses (pedagogues) of the study group have a low overall index of “soft skills” development. Personal effectiveness, communication, and managerial abilities received the lowest scores. In these skill groups, indicators of creativity, negotiation, and the ability to form a system of communication in the team were notably low. The NGO «Center for Psychological Development “Together” suggested adapting the program for the development of effective communication skills and constructive conflict resolution. The program consists of seven pieces of training and can be used for listeners (pedagogues) of refresher courses of the institute of postgraduate pedagogical education. In the training program, it is recommended to include themes and tasks for group dynamics, communication, leadership and management in groups, teams, team building, time management, emotional competence, involving in discussion and analysis of pedagogical situations, using technology microphone”, “brainstorming”, “brain ring”, the appropriate organization of the working space, which allows eye contact, interaction, communication, feedback, using the method of projects and mini-projects, involving IT technologies (based on SharePoint service, Microsoft Office 365, GitHub cloud service, Jira cloud service, etc.).

Key words: “soft skills”, “hard skills”, labor market, competitiveness, skills-indicators, skills development program.

Постановка проблеми. В українському суспільстві між психолого-педагогічними науками, освітніми стандартами вищої школи та практичною діяльністю в галузі освіти склалися досить суперечливі відносини. Так, через свою консервативність освітянська практика відстає від сучасних наукових досягнень, особливо тих, що зумовлюють розвиток нових інформаційних технологій. Для того, щоб впевнено почуватися у сучасному освітньому середовищі, педагог має постійно вдосконалювати набуті й отримувати нові навички, постійно займатися особистісним і професійним саморозвитком.

Перед вищою педагогічною освітою, зокрема у сфері підвищення кваліфікації педагогів, постає проблема пошуку та застосування ефективних способів взаємодії суб'єктів освітнього процесу: вибір продуктивних технологій навчання, створення парадигмальних підходів до професійної освіти, управління педагогічним процесом. Останні дослідження ринку праці говорять про те, що посилюється інтерес до «soft skills». Більшість роботодавців вважають їх так само важливими, як і професійні знання та вміння. Вважається, що професійні вміння та навички застарівають, а «soft skills» є актуальними завжди, але традиційні методи та форми організації роботи у закладах вищої освіти (ЗВО) не сприяють розвитку цих навичок, тому ця тема потребує додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція «soft skills» за останні 20 років стала невід'ємною складовою частиною світового ринку праці у різних сферах економіки та суспільства. У багатьох контекстах «soft skills» прирівнюються або використовуються як повні синоніми таких понять, як «employability skills» (навички для працевлаштування), «people skills» (навички спілкування з людьми), «non-professional skills» (непрофесійні навички), в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – «key skills» (основні навички), а останнім часом – «skills for social progress» (навички для соціального розвитку), також ці навички описуються в документах ОЕСР як «навички XXI-го століття», у Міжнародній організації охорони здоров'я – «life skills» (життєві навички). Різні підходи до трактування цього поняття і його класифікацій викликані контекстним підходом дослідників.

Вивченням проблеми «hard skills» (твердих навичок) і «soft skills» (гнучких навичок) у різний час займалися О.Ф. Абашкіна, О.О. Біляковська, Е.А. Гайдученко, О.Г. Глазунова, Т.В. Волошина, А.В. Марушев, Н.В. Жадько, М.А. Чуркіна,

Д.Т. Іванов, О.С. Казачінер, А.Н. Мірошніченко, С.А. Наход, А.М. Новиков, О.Л. Чуланова, Ю.В. Портланд та ін.

Зокрема, О.Г. Глазуною, Т.В. Волошиною, В.І. Корольчук для формування та розвитку «soft skills» у майбутніх ІТ-фахівців розроблена модель, яка включає цільовий, концептуальний, процесуальний, змістово-методичний, технологічний і діагностичний компоненти [1, с. 98].

Дослідники А.І. Івоніна, О.Л. Чуланова, Ю.М. Давлетшина, досліджуючи роль «soft-skills» і «hard skills» у професійному і кар'єрному розвитку співробітників, пропонують поняття «soft skills» розглянути як «м'які компетенції», посиляючись на прогнози аналітиків World Economic Forum, котрі означили десять ключових компетенцій, затребувані у 2020 р. Згідно із прогнозом найбільш значимою компетенцією буде вміння вирішувати складні завдання. Другою за значимістю компетенцією є критичне мислення, а третьою – креативність. Після названих компетенцій ідуть компетенції управління людьми, навички координації та взаємодії, емоційний інтелект, судження і прийняття рішень, клієнтоорієнтованість, вміння вести переговори і когнітивна гнучкість [2, с. 4].

У дослідженнях О.О. Біляковської, Т.М. Смагіної на підставі аналізу праць науковців виокремлено такі структурні компоненти комплексу «soft skills» майбутніх вчителів: соціально-комунікативний, емоційний, когнітивний, прогностичний, управлінський, акмеологічний, інноваційний. Автор зазначає, що на сучасному етапі розбудови інноваційної освіти актуалізується нагальна потреба у якісній підготовці майбутніх вчителів – компетентних фахівців, здатних знаходити рішення у будь-яких професійних і життєвих ситуаціях, озброєних не лише комплексом «hard skills», а й «soft skills» [3, с. 180; 4, с. 25].

Мета статті – пошук умов і шляхів удосконалення розвитку «soft skills» педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нинішньому етапі розвитку суспільства особистість має багато можливостей щодо реалізації у різних сферах діяльності, але пропоновані можливості одночасно ставлять перед особистістю нові вимоги щодо саморозвитку. Можливість встановлювати контакти з оточуючими, підтримувати дружні стосунки, вирішувати життєві питання різного характеру неможлива без комунікації. На формування особистості впливають такі чинники, як діяльність, пізнання і спілкування. Останній із них є найважливішим, оскільки саме завдяки спілкуванню відбувається обмін інформацією між

учасниками, сприймання людьми один одного, а також процеси згуртування у колективі, симпатія, конфлікти тощо. Саме завдяки спілкуванню формуються міжособистісні стосунки, які є основою соціального життя суспільства, а також сприяють формуванню спільності настроїв і поглядів, взаєморозумінню й узгодженості дій [5].

Зміна природи економіки та суспільства за умов переходу до інформаційної стадії розвитку сучасної цивілізації призвело до трансформації ринку праці та нових вимог до робочої сили, які на додаток до професійних компетенцій включають цілий комплекс надпрофесійних навичок, що отримали назву «soft skills». Як наслідок, у країнах із ринковою економікою активно проводяться освітні реформи, які передбачають включення «soft skills» як значущих орієнтирів у програми підготовки бакалаврів і магістрів та у післядипломній освіті. У сучасному освітньому середовищі ставиться завдання розробки адекватної новим реаліям освітньої політики. Головний тренд у сучасній освіті – це зміна людей, котрі працюють вчителями, та зміна ролей, які вони виконують в суспільстві.

У 2009 р. Організацією європейського співробітництва та розвитку (ОЄСР), що об'єднала найрозвиненіші країни світу, був підготовлений робочий звіт «Навики та компетенції ХХ століття для учнів нового тисячоліття у країнах ОЄСР». Країни-члени Європейського Союзу прийняли цілу низку документів, які дозволяють вводити уніфіковану класифікацію «м'яких навичок» для Єдиного європейського економічного простору. У 2018 р. був введений Євropаспорт навичок (Europass of skills) 26 мовами країн-членів ЄС. У всіх країнах Євросоюзу та Єдиного європейського економічного простору були відкриті центри, які обслуговують програму євropаспортів, де важливим документом стала Загальна європейська класифікація кваліфікацій (The European Qualifications Framework). Для функціонування нової політики та її інститутів у 2017 р. була розроблена офіційно прийнята класифікація та пояснення до неї, що отримала назву «Європейські навички, компетенції, кваліфікація та види занять» (ESCO) та включає в себе 1 384, на вимогу ринку праці (Довідник ESCO, 2017). Подібні тенденції в освітній і кадровій політиці мають місце у Північній Америці, Австралії, а також у країнах, що розвиваються (наприклад, у Китаї, Малайзії). Багато найбільших дослідницьких центрів США вивчали феномен «м'яких навичок», у т. ч. Інститут майбутнього (Institute for the Future) підготував спільно з Університетом Фенікса у 2011 р. на

основі методологій форсайту прогноз розвитку затребуваних навичок на ринку праці (IFTF, 2011) [6, с. 351].

Протягом останніх 10 років у різних країнах світу приймаються міжнародні та державні програми, націлені на впровадження «soft skills» у навчальні плани університетів та інших ступенів професійної освіти. Такі політичні кроки відображають вимоги національних ринків праці, які у ХХІ ст. зазнають радикальних змін під впливом інформаційних процесів в економіці та суспільстві. Інформаційне середовище з її надмірністю інформації, укороченим циклом створення й оновлення знань та інформаційних технологій привела до значних прогалин у навичках і компетенціях випускників університетів, які дедалі частіше мають справу із проблемами і при працевлаштуванні, й у процесі професійної діяльності як невідповідні вимогам ринку [7, с. 580].

Дослідники розглядають визначення поняття «soft skills» через призму свого сприйняття і сфери наукових інтересів, однак практично всі визначення частково пов'язані між собою, і деякі з них тісно переплітаються один з одним. Розглянемо, як трактують «м'які навички» різні автори (Таблиця 1) [2, с. 5].

Заслуговує на увагу визначення поняття «soft skills» дослідниці С.А. Наход, яка зазначає, що «soft skills» є комплексом неспеціалізованих надпрофесійних «гнучких компетентностей», які впливають на успішне виконання професійних обов'язків фахівців будь-якого профілю, зокрема спеціалістів соціономічних професій. Заслуговує на увагу поділ автором комплексу «soft skills» на соціально-комунікативний, прогностичний, інноваційний та акмеологічний компоненти. У структурі соціально-фасилітативного компоненту важливе значення має емоційний інтелект (розуміння своїх емоцій та емоцій інших) і соціальна фасилітативність (здатність впливати на інших людей на вербальному, невербальному, паралінгвістичному рівні). Прогностичний компонент у професійній діяльності педагогів характеризується ціннісним цілепокладанням – дослідженням тенденцій, перетворень, перспектив розвитку суб'єктів і об'єктів діяльності, результатом якого є прогноз. Інноваційний компонент – потенційна можливість відтворювати і творчо змінювати напрямки і результати праці, стаючи новаторською особистістю [9, с. 132].

Для розуміння ступеня поточної інтеграції «soft skills» в освітнє середовище автори Л.К. Раїцька та Є.В. Тихонова провели дослідження, орієнтоване на виявлення уявлень про «soft skills»

в академічній спільноті (студентському та викладацькому середовищі). Емпіричне дослідження включало в себе теоретичний і дослідницький етапи, що передбачали відповідно аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних авторів з метою формування предметного поля досліджуваної проблематики і зіставлення класифікацій «soft skills» для конструювання їх універсальної класифікації, використуваної далі для розробки анкет і проведення опитування, а також анкетування викладачів і студентів. Отримані результати (універсальне визначення та класифікація «soft skills» виявлені уявлення студентів і викладачів про «soft skills», а також, на їхню думку, найбільш ефективні академічні дисципліни і методи навчання для розвитку «soft skills» у студентів) підтверджують гіпотезу авторів про «точкові» включення «soft skills» у навчальні програми та майже повну відсутність практик їх формування. Акмеологічний компонент у структурі «soft skills» спирається на ініціативність, інтенсивну включеність у діяльність, психологічну витривалість, пластичність, володіння прийомами саморегуляції, феноменологічну зрілість особистості, орієнтацію на саморозвиток, самореалізацію [6, с. 353].

Нами було проведено дослідження у змішаних групах підвищення кваліфікації викладачів інформатики, фізики, математики й астрономії за допо-

могою методики-індикатора «Soft skills», запропонованою О.Г. Глазуною, Т.В. Волошиною, В.І. Корольчук, що складається із 5 груп навичок-індикаторів. Перша група – навички комунікації, друга – навички особистої ефективності, третя – управлінські навички, четверта – стратегічні навички, п'ята – навички управління інформацією [1, с. 99].

Як показують результати, слухачі курсів підвищення кваліфікації (педагоги) досліджуваної групи мають невисокий загальний показник розвитку «soft skills» (59,0%). Найнижчими є результати по навичках особистісної ефективності, навичках комунікації й управлінські навички (по 50,0%). Особливо низькими у вказаних групах навичок виявилися індикатори креативності (41,3%), проведення переговорів (47,5%), вміння сформувати систему комунікації у команді (43,0%). Також невисокі показники мають індикатори управління часом (57,4%), стресостійкість (56,3%), проведення презентацій (63,5%), розв'язання конфліктних ситуацій (59,0%), вміння переконувати (61,2%), вміння мотивувати (68,3%), формальне і неформальне керівництво (70,0%), вміння працювати за умов ризику (65,7%), прийняття стратегічних рішень (63,4%). Отримані результати свідчать про низький рівень: 1) вміння креативно взаємодіяти в команді (швидко й ефек-

Таблиця 1

Контент-аналіз дефініції «soft skills»

Д. Татаурщикова	«Soft skills» – це уніфіковані навички й особисті якості, що підвищують ефективність роботи і взаємодії з іншими людьми. До цих навичок належать: управління особистим розвитком, вміння надати першу допомогу, вміння грамотно управляти своїм часом, вміння переконувати, навик ведення переговорів, лідерство тощо. Soft skills – соціологічний термін, який стосується емоційного інтелекту людини, своєрідний набір особистих характеристик, які так чи інакше пов'язані з ефективною взаємодією з іншими людьми [27].
О. Сосницька	«Soft skills» – комунікативні й управлінські таланти. До них належать уміння переконувати, лідувати, управляти, робити презентації, знаходити потрібний підхід до людей, здатність вирішувати конфліктні ситуації, ораторське мистецтво – загалом ті якості і навички, які можна було б назвати загальнолюдськими, а не ті, що притаманні людям певної професії [26].
В. Шипілов	«Soft skills» – соціально-психологічні навички: комунікативні, лідерські, командні, публічні та ін., які можуть стати в нагоді у більшості життєвих ситуацій, пов'язані з тим, яким чином люди взаємодіють між собою [35].
Є. Гайдученко, А. Марушев	«Soft skills» – це навички, які допомагають швидко знаходити спільну мову з оточуючими, утримувати зв'язки, успішно доносити свої ідеї – бути хорошим комунікатором і лідером. Поняття «soft skills» пов'язано з тим, яким чином люди взаємодіють між собою, ці навички рівною мірою необхідні як для повсякденного життя, так і для роботи [7].
В. Давидова	«Soft skills» – розглядаються як набуті навички, що отримала людина через додаткову освіту і свій особистий життєвий досвід і які вона використовує для свого подальшого розвитку у професійній діяльності [9].
О. Чуланова	«Soft skills» – соціально-трудова характеристика сукупності знань, умінь, навиків і мотиваційних характеристик працівника у сфері взаємодії між людьми, уміння грамотно управляти своїм часом, уміння переконувати, веденні перемовин, лідерства, емоційний інтелект, що володіє енергетичною ефективністю, необхідними для успішного виконання робіт і відповідними вимогами стратегічним цілям організації, це характеристика потенційної якості, що дозволяє описати практично всі елементи готовності до ефективної роботи в заданій ситуації на робочому місці у трудовому колективі [29].

Примітка: розроблено А.І. Івоніною, О.І. Чулановою, Ю.М. Давлетшиною

тивно знаходити неочевидні успішні рішення для вирішення проблем, викликів і завдань); 2) вміння вести переговори, знання алгоритму уникнення помилок; 3) володіння ІТ-технологіями (використання відповідних хмарних сервісів); 4) вміння правильно розставляти пріоритети у завданнях у рамках обмеженого часу, раціонально розраховувати власний час; 5) здатність зберігати цілісне емоційне ставлення до себе та свого колективу; 6) здатність аналізувати та розв'язувати конфліктні ситуації з огляду на позиції й інтереси колективу; 7) готовність приймати стратегічні рішення.

У 2018 р. громадською організацією «Центр психологічного розвитку “Разом”» у співпраці з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи та громадською організацією «Südost Europa Kultur e.V.» міста Берлін за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини на базі трьох закладів освіти м. Харкова, а саме: Харківського державного соціально-економічного коледжу; житлово-комунального коледжу ХНУМГ імені А.М. Бекетова м. Харкова; Харківського коледжу Державного університету телекомунікацій, реалізовано проєкт із розвитку навичок ефективної комунікації та конструктивного вирішення конфліктів. Розроблена програма розвитку навичок ефективної комунікації та конструктивного вирішення конфліктів в учнів, студентів закладів фахової передвищої освіти складається із семи тренінгів. Тренінг 1. Емоційна складова частина нашого життя. Ознайомлення з базовими емоціями, а також з емоціями сорому, провини та почуттям відповідальності. Тренінг 2. Усвідомлення своїх потреб для розуміння себе та інших. Тренінг 3. Виникнення конфлікту та його причин. Знаходження конструктивних шляхів вирішення конфліктів. Тренінг 4. Миротворчі підходи до вирішення конфлікту (медіація, фасилітація діалогу, відновні кола) Тренінг 5. Опанування методів ефективної комунікації, таких як техніки активного слухання та Я-повідомлення. Тренінг 6. Кроки ефективного спілкування за методикою М. Розенберга. Опанування технік ресурсування. Тренінг 7. Командоутворення. Формування командного духу [10, с. 17].

Використовуючи практику створення програми розвитку навичок ефективної комунікації

та конструктивного вирішення конфліктів громадською організацією «Центр психологічного розвитку “Разом”» м. Харкова, у тренінгову програму підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти мають бути включені теми і практичні завдання щодо розвитку «soft skills»: перетворення освітнього простору на coworking (співробітництво), теми групової динаміки (характеристики груп, фактори, що впливають на групову згуртованість, стилі розв'язання конфліктів, особливості прийняття групових рішень), комунікації (стратегії ведення конструктивної бесіди, переговорів, типи презентацій і вимоги до них, невербальні комунікації при проведенні презентацій), лідерства та керівництва у групах, колективах, командоутворення (team building), тайм-менеджмент, емоційна компетентність, залучення до обговорення й аналізу педагогічних ситуацій, із використанням технологій «мікрофон», «мозковий штурм», «брейн-ринг», відповідна організація робочого простору, що дає змогу встановлювати зоровий контакт, взаємодіяти, комунікувати, простору для дискусій, пошук зворотнього зв'язку (feedback), з використанням методу проєктів і міні-проєктів із залученням ІТ-технологій (на базі сервісу SharePoint, хмарних сервісів GitHub, Jira тощо).

Висновки. Отже, останні дослідження ринку праці говорять про те, що інтерес до «soft skills» посилюється. Результати дослідження у змішаних групах підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти свідчать про невисокий загальний показник розвитку «soft skills». Автором запропоновано розробити програму розвитку навичок ефективної комунікації та конструктивного вирішення конфліктів, яка включатиме тренінги співробітництва, групової динаміки, лідерства та керівництва, тайм-менеджмент, емоційної компетентності, аналізу педагогічних ситуацій, пошуку зворотнього зв'язку із залученням ІТ-технологій.

Перспективою подальших наукових пошуків може, на нашу думку, стати розроблення якісного діагностичного інструментарію, який застосовуватиметься у післядипломній освіті з метою вимірювання рівня сформованості та розвитку «hard skills» і «soft skills» компетентного вчителя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Глазунова О.Г., Волошина Т.В., Корольчук В.І. Розвиток «soft skills» у майбутніх фахівців з інформаційних технологій: методи, засоби, індикатори оцінювання. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Вип. спецвип.. С. 93–106.
2. Ивонина А.И., Чуланова О.Л., Давлетшина Ю.М. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft-skills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников. *Науковедение*. Т. 9, № 1. 2017. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf>.

3. Біляковська О.О. «Soft skills» як необхідна складова якісної професійної підготовки майбутнього вчителя. *Prace naukowe Akademii im. J. Długoszawa Częstochowie. Rocznik polsko-ukrainski. Częstochowa*. 2018. Т. XX. S. 175–186.
4. Смагіна Т.М. Зміщення акцентів з hard skills на soft skills в підвищенні професійної компетентності педагогів у системі післядипломної освіти. *Розвиток професійної компетентності педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти регіону* : збірник матеріалів конференції / за ред. О.В. Пастовенського. Житомир, 2017. С. 21–28.
5. Павленко Т.В. Основні психологічні підходи визначення поняття «комунікація». *Актуальні проблеми психології*. Т. IX, Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія. Вип. 9, 2016. С. 368–376.
6. Раицкая Л.К., Тихонова Е.В. *Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика*. 2018. Т. 15. № 3. С. 350–363.
7. Grzesiak J. «Mentoring» i «coaching misja» kompetentnego i odpowiedzialnego nauczyciela nauczycieli. *Ewaluacja i innowacje w edukacji. Kompetencje i odpowiedzialność nauczyciela* / red. J. Grzesiak, Kalisz-Konin, 2010. S. 577–585.
8. Кожушкіна Т.Л. Міжособистісна взаємодія як складова частина «soft skills» студентів педагогічного коледжу. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5*. Вип. 63. 2018. С. 77–81.
9. Наход С.А. Значущість «Soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 131–135.
10. Ткачук І.І., Сосновенко Н.В. Розвиток «М'які навички» у студентів коледжів. *Професійна освіта*. 2019. № 3 (84). С. 16–18.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.12>

Джаббарова Лілія Володимирівна,

кандидат психологічних наук,

викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0003-0815-6897

Шукалова Ольга Сергіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0002-5127-3987

Даніліч-Скакун Алла Анатоліївна,

викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0003-1167-605X

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ НАРЦИСИЧНОГО РОЗЛАДУ ОСОБИСТОСТІ

PECULIARITIES OF MODERN PSYCHOTHERAPY OF NARCISSICAL PERSONALITY DISORDER

У статті розглядається проблема особливостей сучасної психотерапії нарцисичного розладу особистості. Наголошується на недостатності досліджень із цієї проблематики за важливості й актуальності теми. Проведений огляд сучасних наукових поглядів на нарцисичний розлад особистості, особливості його формування та специфіку його психотерапії. Розглянуто походження терміна «нарцисизму», проаналізоване поняття «здорового нарцисизму». Розглянуті критерії нарцисичного розладу особистості за DSM 5. Приділена увага характеристиці типології патологічного нарцисизму: грандіозному та вразливому типу. Проаналізована специфіка та важливість діагностики нарцисичного розладу особистості. Наголошено на клінічному інтерв'ю як найбільш ефективному методі для психотерапевтичної практики. Розглянуті ступені вираженості нарцисичного розладу: легка форма – людина має деякі специфічні проблеми та децю дезадаптована; помірний ступінь – проблемних сфер виникає більше, наявні виражені симптоми нарцисичної депресії; тяжка форма – постійні конфлікти, агресивні імпульси й аутоагресія, спроби самогубства. Наголошується на тому, що у процесі психотерапії нарцисичного розладу важливо приділяти увагу та працювати зі скуптніми розладами. Чим агресивнішим є клієнт, тим важчим є нарцисичний розлад особистості.

Встановлено, що психотерапевтичні методи лікування нарцисичного розладу розроблені в рамках двох основних напрямів: психоаналітичного / психодинамічного та когнітивно-поведінкового. Зростає підтримка психотерапевтів інтегрованого підходу до лікування цього розладу особистості з визнанням того, що різні методи можуть використовуватися синергетично та поетапно. Здебільшого психотерапія є індивідуальною, але групова може бути ефективною в подоланні складнощів, пов'язаних із соромом, залежністю, самодостатністю, заздрістю. Важливо враховувати специфіку, за якої може порушуватися групова робота.

Ключові слова: психотерапія, нарцисизм, нарцисичний розлад особистості, особистість, нарцисична травма, здоровий нарцисизм, патологічний нарцисизм, грандіозний нарцисизм, прихований нарцисизм, психодинамічна психотерапія, когнітивно-поведінкова психотерапія.

The article considers the problem of features of modern psychotherapy of narcissistic personality disorder. Emphasis is placed on the lack of research on this issue with the importance and relevance of the topic. A review of modern scientific views on narcissistic personality disorder, features of its formation and the specifics of its psychotherapy. The origin of the term narcissism is considered. The concept of "healthy narcissism" is analyzed. The criteria of narcissistic personality disorder according to DSM 5 are considered. Attention is paid to the characteristics of the typology of pathological narcissism: grandiose and vulnerable type. The specifics and importance of diagnosing narcissistic personality disorder are analyzed. Emphasis is placed on clinical interview as the most effective method for psychotherapeutic practice. The degrees of severity of narcissistic

disorder are considered: mild form – a person has some specific problems and is somewhat maladapted; moderate – there are more problem areas and there are pronounced symptoms of narcissistic depression; severe form – constant conflicts, aggressive impulses and self-aggression, suicide attempts. It is emphasized that in the process of psychotherapy of narcissistic disorder it is important to pay attention and work with concomitant disorders. It was found that the more aggressive the client, the more severe the narcissistic personality disorder.

It is established that psychotherapeutic methods of treatment of narcissistic disorder are developed within the framework of two main directions: psychoanalytic / psychodynamic and cognitive-behavioral. At the same time, the support of psychotherapists for an integrated approach to the treatment of this personality disorder is growing, with the recognition that different methods can be used synergistically and in stages. For the most part, psychotherapy is individual, but group – can be effective in overcoming the difficulties associated with shame, addiction, self-sufficiency, envy, and it is important to take into account the specifics of which group work may be disrupted.

Key words: *psychotherapy, narcissism, narcissistic personality disorder, personality, narcissistic trauma, healthy narcissism, pathological narcissism, grandiose narcissism, hidden narcissism, psychodynamic psychotherapy, cognitive-behavioral.*

Дедалі частіше психологи та психотерапевти наголошують на тому, що на початку ХХ ст. домінуючою проблематикою, з якою вони працювали, була істерія. У середині ХХ ст. Р. Мей називав світ шизоїдним. Сучасні психотерапевти говорять що у ХХІ ст. нарцисизм набуває характеру епідемії [3]. Отже, нарцисизм – одна з актуальних і найбільш складних проблем сучасної психотерапевтичної практики. Парома Мітра та Дімі Флуйо зазначають, що нарцисичний розлад особистості розповсюджений у сучасному суспільстві, однак підкреслюють, що досліджень щодо цього розладу недостатньо [10], тому діагностика й особливості надання психологічної допомоги стає дедалі актуальнішою у процесі підготовки майбутніх психологів.

Проблематикою нарцисизму займалися К. Абрахам, Е. Калітєвська, О. Кернберг, Х. Кохут, Н. Мак-Вільямс, Дж. Рив'єр, О. Соколова, З. Фройд, Х. Хензелер, Д. Хломова та ін.

У науковий обіг термін «нарцисизм» ввів англійський учений Х. Елліс, котрий описував одну із форм поведінки, охарактеризовану подібно до давньогрецького міфу [1, с. 25]. З. Фройд використовував термін «нарцисизм» для визначення процесів лібідо, що спрямовані на власне Я, а не на інші сексуальні об'єкти. Сьогодні маємо велику кількість інформації, присвяченої проблемі нарцисизму, але не маємо єдиної теорії.

Для більш правильного розуміння цього феномену необхідно розібратися в типології нарцисизму. У психології можна зустріти термін здорового нарцисизму. На думку С. Соколова, нарцисизм є універсальною і навіть необхідною складовою частиною здорової особистості. Це те, що зберігає цілісність Я, стабільність і забезпечує позитивно-емоційне ставлення до себе [4]. Водночас надмірний нарцисизм впливає негативно на саму особистість, стосунки з іншими і на життя загалом [8], ідеться вже про розлад особистості як про стійку характеристику поведінки людини,

особливість самосвідомості та міжособистісних стосунків.

Відповідно до DSM 5 нарцисичний розлад особистості включає щонайменше п'ять проявів, таких як:

- грандіозне почуття власної значущості (перебільшення досягнень, талантів тощо);
- зайнятість фантазіями про успіх, силу, владу, блиск, красу, інтелект чи ідеальну любов;
- віра у власну унікальність та особливість, що супроводжується потребою у спілкуванні лише з «особливими, високого рівня» людьми;
- потреба у надмірному захопленні;
- необгрунтоване очікування сприятливого ставлення;
- експлуатація та використання інших для досягнення власних цілей;
- відсутність емпатії та бажання ототожнюватися з потребами інших;
- заздрість іншим або переконання, що інші заздрять самій особистості;
- демонстрація зарозумілої, гордовитої поведінки та ставлення.

Важливо зазначити: симптоми повинні були проявитися у ранньому дорослому віці [10].

Діагностика нарцисичного розладу особистості вимагає оцінки довгострокових закономірностей функціонування. Потрібно бути обережним, щоб не робити поспішних висновків. Ретельна оцінка різних аспектів життя людини та розуміння розвитку дитини у дитинстві можуть допомогти в оцінці та діагностиці зазначеного розладу.

Для діагностики розладів особистості часто використовують структуроване клінічне інтерв'ю Отто Кернберга. Це напівструктуроване діагностичне інтерв'ю з питаннями, зосередженими на організації особистості, психологічних захисних механізмах, предметних стосунках і навичках подолання. У практиці клінічне інтерв'ю є найбільш цінним, воно фокусується на міжособистісних стосунках,

оскільки особи з нарцисичним розладом часто конфліктують з іншими, особливо з авторитетними особами. Є інструменти, що можуть вимірювати тяжкість нарцисичного розладу особистості, нарцисичний опис особистості тощо, але їх більше використовують для наукових досліджень [10].

Нарцисичний розлад особистості може мати різний ступінь вираження. За легкої форми людина не сильно дезадаптована, у деяких формах соціального життя має специфічні проблеми. За помірного ступеня вираження проблемних сфер виникає більше і наявні виражені симптоми, так звана нарцисична депресія, викликана нестачею позитивного зворотного зв'язку внаслідок невизнання власних заслуг. За тяжкої форми нарцисичного розладу спостерігається порушення поведінки: постійні конфлікти, агресивні імпульси й аутоагресія, спроби самогубства [5].

Сьогодні загальновизнаною є диференціація як мінімум двох підтипів або фенотипічних проявів патологічного нарцисизму: грандіозний або явний і прихований, або вразливий нарцисизм [6]. Для грандіозного нарцисизму характерні: горділивість, домінування, впевненість, агресивність, заздрість, відсутність емпатії та ін. Часто люди із грандіозним нарцисизмом можуть проявляти підвищений настрій і більше енергії, коли їх збуджує нова ідея, яка спочатку може вказувати на маніакальність. Люди із прихованим (вразливим) нарцисизмом занадто чутливі, невпевнені у собі, тривожні, відчувають сором і неадекватність, демонструють жертвність тощо. Такі особистості можуть мати виразні риси дистимії, депресії й ангедонії [10], однак пишність і потреба у захопленні були би помітними, незважаючи на афективні симптоми, що відрізняло б його від серйозного депресивного розладу.

Описані вище характеристики демонструються особистістю ззовні й можуть помітно відрізнятися від її внутрішнього суб'єктивного досвіду, де грандіозність може приховувати безсилля, сором, неадекватність. Може, навпаки, проявлятися скромність, скритність, жертвність і приховуватися потаємне почуття важливості. Крім того, здорове нарцисичне функціонування може існувати з патологічним нарцисизмом і варіюватися залежно від контексту та міжособистісних стосунків. Тим не менш як люди із грандіозністю, так і люди із прихованим нарцисизмом мають спільну заклопотаність задоволеністю своїх власних потреб за рахунок інших. Паталогічний нарцисизм визначається хрупкістю саморегуляції, самооцінки, волі, що супроводжується емоційною дизрегуляцією та самозахисною реактивністю [5].

Агресія вказує на тяжкість розладу особистості, тобто чим більше особистість «агресує», тим розлад особистості вважається більш важким. Отто Кернберг описував випадки, які співвідносять агресію з тяжкістю розладів особистості [10].

Нарцисизм є більшою мірою психологічним феноменом, генетичний і біологічний компоненти у його формуванні є мінімальними. Хоча є деякі дослідження, що припускають генетичну схильність до нарцисичного розладу [10]. Такі риси, як агресія, знижена толерантність до дистресу та дисфункціональна регуляція афекту помітні в осіб із цим розладом [11].

Більшість дослідників схиляються до того, що формування нарцисизму починається з «нарцисичної травми», якої завдають дитині батьки, котрі не цікавляться внутрішнім світом дитини, її переживаннями. Такі батьки вдаються до маніпуляції соромом за недосконалість дитини. Типовою є ситуація, що призводить до нарцисичного розладу – виховання за типом «нарцисичного розширення», коли формується так звана «золота дитина». Це коли сім'я дає зрозуміти, що дитина стає важливою внаслідок виконання певної функції, або вимагає, щоб вона була іншою, ніж є, тоді справжні почуття і бажання дитини придушуються через страх відкидання. Внаслідок чого, як зазначає Д. Віннікот, розвивається компенсаторне Я, захист якого потребує величезних зусиль. Поступово дитина перестає чути власні почуття й орієнтується лише на зовнішню оцінку, що породжує крайні форми ставлень до себе: «Я-всемогутній», «Я-нікчемний». Навколишньому світу демонструється «Я-грандіозне», а реальне «Я-нікчемне» характеризується почуттям сорому, страху, заздрості, депривації, яке приховується від інших і спричиняє нестерпні переживання. Надалі нарцисичній особистості постійно здається, що викривить її небездоганність, а це викликає тривогу та нестерпне почуття провини, тож вона використовує проекцію, спрямовує його на оточення. Такий стан є невротичним і надзвичайно тривожним, тому що самооцінкою керують інші [7].

Часто нарцисичний розлад особистості має супутні афективні розлади, тому у процесі психотерапії важливо приділяти їм суттєву увагу. Прогноз психотерапії залежить від наявності супутніх порушень і рівня функціонування клієнта. Агресія часто безпосередньо пов'язана з тяжкістю розладу, чим агресивнішим виглядає клієнт, тим важчими є розлади особистості [10].

Важливо те, що люди з нарцисичним розладом рідко звертаються до психотерапії. Це пов'язано

із тим, що такі особистості можуть не помічати, не піклуватися про наслідки свого нарцисизму для інших, однак психотерапевт може допомогти людям із таким розладом зрозуміти шкідливий вплив нарцисизму, в т. ч. і для них самих.

У психотерапії нарцисичного та супутніх розладів важливо обговорювати специфіку цих розладів із самим клієнтом. Необхідно зазначити, що члени сім'ї також потребують освіти щодо розладів особистості, їх поведінки й ускладнень.

Психотерапевтичні методи лікування нарцисичного розладу розроблені у рамках двох основних напрямів: психоаналітичного / психодинамічного та когнітивно-поведінкового. Зростає підтримка психотерапевтів інтегрованого підходу до лікування цього розладу особистості з визнанням того, що різні методи можуть використовуватись синергетично та поетапно. Здебільшого лікування є індивідуальною психотерапією, тим не менш, групова терапія може бути ефективною у подоланні складностей, пов'язаних із соромом, залежністю, самодостатністю, заздрістю, хоча не слід забувати, що люди з високим ступенем нарцисизму можуть домінувати, конкурувати із психотерапевтом за лідерство у групі, порушувати групову роботу.

Найбільш відомою психодинамічною психотерапією, спеціально розробленою для лікування нарцисичного розладу, є психотерапія, орієнтована на перенос, розроблена Кернбергом. Вона заснована на принципах психоаналітичних об'єктних стосунків, а її методика спрямована на активне вивчення грандіозності, заздрощів, агресії, захистів клієнта. Інтерпретації спрямовані на розкриття негативного переносу, на виклик патологічного грандіозного захисту та дослідження його чутливості до сорому та приниження. Контрперенос психотерапевта використовується для розуміння проєкцій клієнтом аспектів Я, які не приймаються. Слід наголосити, що для нарцисичних особистостей застосовується меншою мірою інтерпретаційна, а більш підтримуюча психотерапія [9].

Х. Кохут визначає, що у психотерапії для розуміння нарцисичного клієнта психотерапевт повинен зайняти емпатійно-інтроспективну позицію спостерігача. Завдяки цій позиції психотерапевт може зрозуміти складний внутрішній світ і внутрішній суб'єктивний досвід клієнта. Як наслідок, клієнт має змогу вільно спілкуватися, а психотерапевт розуміє, що є витісненим або тим, що заперечується особистістю. Хайнц Кохут наголошує: нарцисичний розлад є наслідком недоліку батьківського співчуття під час розвитку. Через відсутність відповідного емпатійного зворотного зв'язку у кри-

тичні періоди розвитку у дитини не формується здатність керувати власною самооцінкою, і саме це є причиною уже дорослої людини коливань між ірраціональною переоцінкою себе та почуттям неповноцінності. Більш того, доросла людина орієнтується на інших задля регуляції власної самооцінки та почуття цінності, по суті, людина шукає той зворотній зв'язок, що так і не був отриманий у дитинстві. У психотерапії виникають захисні механізми як захист від можливості повторного переживання в дитинстві. Всі ці захисні механізми примітивні, характерні для дитячого віку: заперечення, проєкція, спотворення. Х. Кохут говорить, що у психотерапії необхідно дозволити клієнту увімкнути функції, яких недостатньо, які є необхідними, у свою внутрішню психічну структуру. Кохут називає цей процес трансмутацією інтерналізації. У такому розумінні психіка клієнта з нарцисичним розладом знаходиться у стадії розробки, а психотерапія – це час будови. Для досягнення цілі терапевт не просто намагається уявити, які почуття й емоції викликає певна подія, а швидше відчуті те, що відчував пацієнт у конкретній ситуації. Емпатія вважається одним із засобів, що сприяє довготривалим змінам у терапії [2]. Хоча нарцисизм важко піддається лікуванню, із часом можна досягти прогресу. Як зазначає Masterson, функціонування клієнтів і їхня адаптація до реального світу може покращитися за рахунок отримання деякого контролю над їх захистами та подолання травми у минулому. Вони можуть навчитися керувати власним гнівом, імпульсивністю, люттям. Нарцисів можна навчити емпатії, використовуючи власну уяву, як зазначають Nepper, Hart & Sedikides. Нарциси, які є волонтерами, благодійниками, котрі отримують соціальне схвалення, можуть підвищувати власну самооцінку та навчитися співпереживати й бути менш егоїстичними, допомагати іншим без власної вигоди [7].

У рамках когнітивно-поведінкового підходу з нарцисичними розладами застосовуються схема-орієнтована терапія, діалектично-поведінкова психотерапія, метакогнітивна міжособистісна психотерапія. В основу цих напрямів покладена ідея Бека, когнітивні методи, такі як когнітивний рефреймінг, вирішення проблем і зміна дисфункціональних думок у взаємозв'язку з методами зміни поведінки, таких як імпульсивний контроль, зниження грандіозності, підтримка зорового контакту. Все це сприяє закріпленню терапевтичного альянсу та позитивного ставлення до психотерапії [9].

Схема-орієнтована психотерапія, розроблена Джефрі Янгом, є інтегративною психотерапією, яка розширює стратегії когнітивно-поведінкової

психотерапії, включає елементи об'єктних відносин, психодинамічної та гештальт-терапевтичної моделей. Ця психотерапія спрямована на подолання ранніх дизадаптивних схем, що стосуються стосунків із собою та іншими та на просування більш здорового, дорослого функціонування. Психотерапевт використовує процес «перевищення», заохочує клієнта краще регулювати нарцисичні коливання емоційної реактивності та розвивати емпатію, досягнення емоційної близькості з іншими [7].

Психотерапія, орієнтована на роз'яснення, є інтегративною формою психотерапії, заснованою на гуманістичних і міжособистісних концепціях, що ґрунтуються на особливих, чуйних терапевтичних стосунках. Sachse та інші пропонують використовувати компліментарні й орієнтовані на мотив терапевтичні стосунки. Основна робоча фаза включає в себе дослідження пацієнтом актуальних переживань і побудови відповідного особистісного значення з метою розширення та поглиблення сфери саморозуміння. Така психотерапія сприяє усвідомленню клієнта щодо центральних функцій, які лежать в основі його міжособистісних маневрів. Після міжособистісних маневрів основне завдання психотерапевта

полягає в тому, щоб прояснити, довести до усвідомлення комплекс припущень, емоцій і мотивів, які лежать в основі клінічної картини клієнта [7], де йдеться про тендітне відчуття себе разом зі сприйняттям себе як нікчемного з почуттям сорому. Психотерапія сприяє певним емоційним трансформаціям, пов'язаним із соромом і негативною самооцінкою.

Отже, психотерапія може допомогти людям, котрі мають нарцисичний розлад, покращити якість свого життя, зробити його повноцінним і підвищити рівень психологічного благополуччя особистості. У процесі психотерапії людина з нарцисичним розладом здатна змінюватися, однак ці зміни будуть повільними та потребуватимуть значних зусиль як із боку клієнта, так із боку психотерапевта. Мало людей, що страждають на нарцисичний розлад, звертаються по допомогу до психотерапевтів. Більшість із них, звернувшись, навіть не усвідомлюють, що мають нарцисичний розлад і проблеми, пов'язані з цим. Взагалі психотерапія нарцисичного розладу особистості – це тривалий, повільний і достатньо складний процес. Клієнт часто припиняє психотерапію, коли починає відчувати полегшення, що не сприяє ефективному лікуванню розладу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гладка Н.В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 11 (198) Ч. II. С. 25–30.
2. Кохут Х. Анализ самости: систематический подход к лечению нарциссических нарушений личности. Москва : Когито-Центр, 2003. 308 с.
3. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. Москва : Независимая фирма «Класс», 1998. 592 с.
4. Соколов С. Ценностные корреляты нарциссических проявлений личности : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Новосибирский государственный педагогический университет. Хабаровск, 2009. 236 с.
5. Bamelis, L.L., Evers, S.M., Spinhoven, P., & Arntz, A. Results of a multicenter randomized controlled trial of the clinical effectiveness of schema therapy for personality. *American Journal of Psychiatry*. 2014. № 171 (3). P. 305–322.
6. Cain, N.M., Pincus, A.L., & Ansell, E.B. Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*. 2008. № 28. P. 638–656.
7. Caligor, E., Levy, K.N., & Yeomans, F.E. Narcissistic personality disorder: Diagnostic and clinical challenges. *American Journal of Psychiatry*. 2015. № 172 (5). P. 415–422.
8. Cooper A. Morrisson A. *Narcissism Essential Papers on Narcissism*, New York & London. 1986. 491 p.
9. Kramer, U., Pascual-Leone, A., Rohde, K.B., & Sachse, R. The role of shame and self-compassion in psychotherapy for narcissistic personality disorder: An exploratory study. *Clinical Psychology & Psychotherapy*. 2018. № 25 (2). P. 272–282.
10. Mitra P., Fluyau D. Narcissistic Personality Disorder. In: StatPearls. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL). 2020. P. 317–325.
11. Weinberg E. Mentalization, affect regulation, and development of the self. Panel report. *J Am Psychoanal Assoc*. 2006. № 54 (1). P. 251–270.

УДК 159.9:378

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.13>

Сахарова Катерина Олександрівна,
доктор філософії, магістр психології,
викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-3838-5730

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PSYCHOLOGICAL SERVICE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті розглянуто напрями розвитку психологічної служби у закладах освіти в Україні. Розглянуто нормативно-правові засади створення, функціонування та розвитку психологічної служби у системі освіти. Підкреслено, що сьогодення передбачає перезавантаження української освіти з оновленням наявного алгоритму професійної діяльності та переглядом методології роботи з учнями, батьками, вчителями; зміну акцентів та пріоритетів з процесу на результат із використанням ефективних методів практичної психології та соціальної педагогіки/роботи. Саме психологічна служба покликана навчити, як жити в злагоді із самим собою та з іншими і як вступати у відносини зі світом, щоб життя приносило задоволення. Тому першочерговим завданням працівників психологічної служби є пошук дієвих засобів і методів профілактичної, корекційної, просвітницької та розвиткової роботи. У зв'язку з цим суттєво підвищується роль та значення професійної діяльності працівників психологічної служби у системі освіти (практичних психологів, соціальних педагогів та методистів).

Аналіз та оцінка наявних організаційних моделей психологічних служб у закладах вищої освіти України, зокрема, на прикладі м. Дніпро, дозволяють констатувати наявність позитивного досвіду, виокремити існуючі проблеми та визначити перспективи подальшого розвитку.

Показано, що психологічна служба ЗВО – це інтегрована система, яка повинна об'єднувати у собі основні структурні складники: психологічну діагностику (індивідуальну і групову), консультування, психологічну профілактику, пропаганду психологічних знань, соціально-психологічну адаптацію студентів у навчально-професійній діяльності, підвищення рівня їх духовного розвитку та психологічної культури, тренінгові заняття, семінари, конференції тощо.

Автор підтримує думку, що метою діяльності психологічної служби у ЗВО є: психологічна допомога здобувачу вищої освіти на різних етапах його професійного становлення, психологічний супровід у вирішенні нормативних та ненормативних криз; психопрофілактика хімічної, ігрової, віртуальної залежностей; психологічна допомога викладацькому складу та психологічний супровід творчої діяльності науковця, активізація наукового потенціалу; надання практичних навичок майбутньої професійної діяльності студентам-психологам через їх активне залучення до співпраці зі спеціалістами та викладачами, які входять до психологічної служби ЗВО.

Автор акцентує увагу на допомозі викладачам у роботі зі здобувачами вищої освіти з особливими потребами та штаті працівників психологічної служби.

Проведене дослідження дозволило визначити етапи інституціоналізації та перспективи розвитку психологічної служби закладів освіти, зокрема ЗВО України у сучасних умовах їх реформування; підкреслити необхідність розвитку психологічної служби ЗВО як інструменту якісних змін у системі вищої освіти, підвищення її студентоцентричності.

Ключові слова: психологічна служба, психологічний супровід, заклади освіти, психологічна культура.

The article considers the directions of development of psychological services in educational institutions in Ukraine. The normative-legal bases of creation, functioning and development of psychological service in the system of education are considered. It is emphasized that the present provides for the reset of Ukrainian education with the update of the existing algorithm of professional activity and revision of the methodology of work with students, parents, teachers; changing the emphasis and priorities from the process to the result using effective methods of practical psychology and social pedagogy / work. It is the psychological service that is designed to teach how to live in harmony with oneself and with others, and how to enter into relationships with the world so that life brings pleasure. Therefore, the primary task of employees of the psychological service is to find effective means and methods of preventive, corrective, educational and developmental work. In this regard, the role and importance of professional activities of psychological workers in the education system (practical psychologists, social educators and methodologists) is significantly increasing.

Analysis and evaluation of existing organizational models of psychological services in higher education institutions of Ukraine, in particular, on the example of Dnipro, allow to state the presence of positive experience, highlight existing problems and identify prospects for further development.

It is shown that the psychological service of free education is an integrated system that should combine the main structural components: psychological diagnosis (individual and group), counseling, psychological prevention, promotion of psychological knowledge, socio-psychological adaptation of students in educational and professional activities, raising the level of their spiritual development and psychological culture, training sessions, seminars, conferences, etc.

The author supports the opinion that the purpose of the psychological service in the Free Economic Zone is: psychological assistance to the applicant at higher stages of his professional development, psychological support in resolving normative and non-normative crises; psychoprophylaxis of chemical, game, virtual addictions; psychological assistance to the teaching staff and psychological support of the creative activity of the scientist, activation of the scientific potential; providing practical skills of future professional activity to students-psychologists through their active involvement in cooperation with specialists and teachers who are part of the psychological service of the Free Economic Zone.

The author focuses on helping teachers work with students with special needs and the staff of the psychological service.

The study allowed to determine the stages of institutionalization and prospects for the development of the psychological service of educational institutions, in particular the free economic education of Ukraine in the current conditions of their reform; to emphasize the need to develop the psychological service of free education as a tool for qualitative changes in the system of higher education, increasing its student-centeredness.

Key words: *psychological service, psychological support, educational institutions, psychological culture.*

Актуальність дослідження. Основою реформи системи вищої освіти у сучасній Україні є усвідомлення того, що саме у закладах вищої освіти сконцентровано інтелектуальний, творчий потенціал нації. Це потребує модернізації функціонування психологічної служби закладів вищої освіти. Наказом Міністерства освіти та науки України від 22 травня 2018 р. № 509, відповідно до статті 76 Закону України «Про освіту», Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, з метою організації діяльності психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу у системі освіти України затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України [1], у якому зазначено, що метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Актуальність обговорення цієї проблеми зумовлена тим, що Україна переживає складну соціально-політичну ситуацію.

Тривають бойові дії в Донецькій і Луганській областях. Останнім часом увага світу прикута до масового поширення гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом COVID-19.

Більше року заклади освіти працюють у новій реальності, надають знання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. На жаль, більшість закладів освіти України не були готові до такого розвитку подій. Через це введення практики дистанційного навчання створило нові виклики, ситуація виявилася стресовою для всіх учасників освітнього процесу.

Сьогодні передбачає перезавантаження української освіти з оновленням наявного алгоритму професійної діяльності та переглядом методології роботи з учнями, батьками, вчителями; зміну акцентів та пріоритетів з процесу на результат із використанням ефективних методів практичної психології та соціальної педагогіки/роботи. Саме психологічна служба покликана навчити, як жити у злагоді із самим собою та з іншими, як вступати у стосунки зі світом, щоб життя приносило задоволення. Тому першочерговим завданням працівників психологічної служби є пошук дієвих засобів і методів профілактичної, корекційної, просвітницької та розв'язкової роботи. У зв'язку з цим суттєво підвищується роль та значення професійної діяльності працівників психологічної служби у системі освіти (практичних психологів, соціальних педагогів та методистів) [2].

Проблеми формування та розвитку психологічної служби у системі освіти були предметом наукових досліджень таких учених, як: М. Гасюк, О. Гринів [3], І. Горшунова, С. Шкарлет [4], І. Загурська [5], О. Єфіменко [6], В. Панок [7], А. Фурман, Т. Надвигна [8] та ін.

Мета дослідження – обґрунтувати напрями розвитку психологічної служби в умовах освітнього закладу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо етапи інституціоналізації психологічної служби у системі освіти. У 1993 р. було розроблено і прийнято перше положення про психологічну службу системи освіти. 7 липня 1998 р. спільним наказом Міністерства освіти України та Академії педагогічних наук України створено Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як головну організацію психологічної служби, що здійснює методичне керівництво всією психологічною службою системи

освіти. 23 квітня 2004 р. уперше в історії Української держави Колегія Міністерства освіти і науки України розглянула питання про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти. Колегія схвалила «Стратегію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.». Відтоді 23 квітня вважається Днем практичного психолога. У квітні 2008 р. засідання Колегії Міністерства освіти і науки схвалило Концепцію розвитку психологічної служби системи освіти на період до 2012 р. У 2009 р. була прийнята нова редакція Положення про психологічну службу системи освіти України [9].

2017 р. став роком реформування психологічної служби системи освіти. На початку року наказом МОН України затверджено нову структуру державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», до складу якої увійшов новоутворений структурний підрозділ – відділ психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи. Основним завданням відділу стало здійснення організаційної та координаційної діяльності психологічної служби. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи залишив за собою науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби.

У серпні 2017 р. наказом МОН України затверджено план заходів щодо розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2020 року. Відповідно до наказу створені робочі групи з розробки нового положення про психологічну службу та професійного інструментарію фахівців психологічної служби, які мають бути затверджені до кінця 2018 р.

Згідно з новою редакцією Закону України «Про освіту», який набув чинності у вересні 2017 р., діяльність психологічної служби регламентується статтею 76 «Психологічна служба та соціально-педагогічний патронаж у системі освіти» [10].

Нині психологічна служба інтенсивно розвивається. У районах і містах створюються центри психологічної служби, відбуваються інтеграційні процеси із системою психолого-медико-педагогічних консультацій, створюються психологічні служби у закладах вищої освіти.

Аналіз та оцінка наявних організаційних моделей психологічних служб у закладах вищої освіти України, зокрема, на прикладі м. Дніпро, дозволяють констатувати наявність позитивного досвіду, виокремити існуючі проблеми та визначити перспективи подальшого розвитку [3].

Так, психологічна служба Дніпровського національного університету ім. О. Гончара була створена на базі Центру гуманітарних проблем освіти

університету за наказом ректора № 1037 від 26 червня 1992 р. відповідно до статті 21 Закону України «Про освіту» № 1060-XI від 23.05.91, введеного в дію постановою Верховної Ради України № 1144-XI від 04.06.91.

Зміна підпорядкованості Психологічної служби, а саме передача із Центру гуманітарних проблем освіти до складу факультету психології та спеціальної освіти відбулася за наказом ректора № 789 від 30 жовтня 2007 р. Але вона залишається університетською структурою і надає психологічні послуги всім студентам та працівникам ДНУ ім. О. Гончара.

Психологічна служба ДНУ ім. О. Гончара у своїй діяльності керується Конституцією України (254 к/96-ВР), законами України «Про освіту» (1060-12), «Про вищу освіту» (2984-14), Наказом Міністерства освіти і науки № 2148 від 30.12.09 «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації», Типовим Положенням про психологічну службу ВНЗ III–IV рівнів акредитації та Положенням про психологічну службу ДНУ ім. О. Гончара від 11.05.2011 року, Етичним кодексом практичного психолога [11]. У структурі служби працює 4 особи.

Соціально-психологічна служба НТУ «Дніпровська політехніка», створена в 2008 році, працює на підставі відповідного положення та статуту університету. Соціально-психологічна служба НТУ «Дніпровська політехніка» є структурним підрозділом кафедри філософії і педагогіки та підпорядковується ректору університету [12]. Підкреслимо, що в цьому ЗВО працює 1 психолог за загальної кількості здобувачів вищої освіти 6972 осіб.

Сучасна психологічна служба ЗВО – це кардинально нова служба. Нова психологічна служба ЗВО – це інтегрована система, яка повинна об'єднувати у собі основні структурні складники: психологічну діагностику (індивідуальну і групову), консультування, психологічну профілактику, пропаганду психологічних знань, соціально-психологічну адаптацію студентів у навчально-професійній діяльності, підвищення рівня їхнього духовного розвитку та психологічної культури, тренінгові заняття, семінари, конференції тощо [4].

Особливо нагальною постає проблема створення психологічних служб у технічних ЗВО, особливо в тих, де немає кафедри психології. Проте у студентів цих закладів такі ж самі проблеми, як і у студентів гуманітарного профілю.

Більше того, можливо, саме в технічних ВНЗ психологічна служба найпотрібніша, оскільки якщо студент-гуманітарій в умовах її відсутності може звернутися за консультацією до психолога-викладача, то студенти технічних ЗВО цього позбавлені.

Проте заклади вищої освіти технічного профілю м. Дніпро ігнорують цю вимогу часу. У Дніпровському національному університеті залізничного транспорту, Українському державному хіміко-технологічному університеті, Придніпровській державній академії будівництва та архітектури, Національній металургійній академії України, навіть Придніпровській державній академії фізичної культури і спорту психологічної служби немає.

У Дніпровському державному медичному університеті психологічної служби немає, натомість є лабораторія психофізіологічного розвантаження [13].

В Університеті митної справи та фінансів (Академії митної служби України) протягом 1999–2017 р. діяла психологічна служба, яка спочатку була реорганізована у Центр моніторингу, а у 2019 р. ліквідована.

В Університеті імені Альфреда Нобеля психологічної служби немає, натомість силами випускників створено психологічний клуб [14].

Проте в місті є і позитивний досвід. У Дніпровському гуманітарному університеті на факультеті права та психології створено «Психологічний центр», основною метою діяльності якого є проведення психологічних тренінгів, гуртків та консультацій для студентів, майстер-класів з підготовки фахівців-психологів, круглих столів з актуальних проблем психології тощо. Психологічний центр ДГУ плідно співпрацює з Центром формування та розвитку особистості м. Дніпро в межах договору про сумісну діяльність за такими напрямками, як: організація навчально-виробничої практики для студентів; робота гуртків; вдосконалення навчально-методичних програм; проведення конференцій, семінарів, тренінгів. Результатом сумісної діяльності є науково обґрунтована програма творчого розвитку дітей 1–13 років «Світлячок», за якою працюють 6 дитячих центрів нашого міста [15].

Ми підтримуємо думку, що метою діяльності психологічної служби у ЗВО є: психологічна допомога здобувачу вищої освіти на різних етапах його професійного становлення, психологічний супровід у вирішенні нормативних та ненормативних криз; психопрофілактика хімічної, ігрової, віртуальної залежностей; психологічна допомога викладацькому складу та психологічний супровід творчої діяльності науковця, активізація наукового потенціалу; надання практичних навичок

з майбутньої професійної діяльності студентам-психологам через їх активне залучення до співпраці зі спеціалістами та викладачами, які входять до психологічної служби ЗВО [3; 16].

Також вважаємо за необхідне звернути увагу на допомогу викладачам у роботі зі здобувачами вищої освіти з особливими потребами. Окрім того, важливим аспектом діяльності психологічної служби повинна стати співпраця з керівниками навчально-виховного процесу (кураторами груп, деканами факультетів) [7].

Особливу увагу необхідно приділити штату працівників психологічної служби. В освітніх закладах психологічна служба складається зазвичай з однієї людини – практичного психолога, адже нормативи щодо кількості учнів такі [6] (табл.)

Таблиця

Нормативне навантаження психолога залежно від кількості учнів

Практичний психолог		У школах сіл та селищ:
	0,25	у разі кількості до 99 учнів
	0,5	у разі кількості 100 і більше учнів
	0,75	у разі кількості 200 і більше учнів
	1	у разі кількості 300 учнів
		у школах міст:
	0,5	у разі кількості до 499 учнів
	0,75	у разі кількості 500 і більше учнів
	1	у разі кількості 700 учнів

Складено за [17]

Зрозуміло, що якщо на 6000 здобувачів вищої освіти працює лише 1 психолог, заробітна плата якого не досягає розміру прожиткового мінімуму, то зрозуміло, що організувати роботу за декларованими напрямками й у потрібних напрямках буде неможливо – демотивована людина не в змозі мотивувати та надихати інших, а тому психологічна служба матиме декоративний характер.

Для вирішення цього питання пропонуємо залучати до практичної роботи кращих студентів старших курсів психологічного факультету. Для цього починаючи з 3-го курсу потрібно проводити професійну орієнтацію студентів з метою поглиблення професіоналізму студентів, набуття ними практичних навичок. Отже, професійна практика кращих студентів (певна кількість годин) може проходити у психологічній службі. Це забезпечить надання практичних навичок майбутньої професійної діяльності студентам-психологам через їх активне залучення до співпраці зі спеціалістами та викладачами, які входять до психологічної служби ЗВО,

та одночасно створить додаткові ресурси психологічній службі. Окрім того, до психологічної служби можна залучити аспірантів та кращих студентів-випускників на волонтерських засадах. Викладачі, які мають досвід практичної роботи, зможуть працювати у психологічній службі, і за можливості цю діяльність враховуватимуть до їхнього робочого навантаження.

Реальні можливості психологічної служби ЗВО досить значні і можуть вважатися інноваційними в модернізації системи вищої освіти України, а реалізація їх має відбуватися в контексті історичних, державних, соціальних завдань та актуальних проблем професійної вищої освіти [4].

Насправді, саме психологи сприяють розвитку навичок стресостійкості як дітей, так і дорослих. Вони сприяють підвищенню рівня психологічної компетентності педагогів, батьків учнів або ж осіб, які піклуються про дітей. Звісно, діагностику психологи теж проводять, але вона є тим орієнтиром, який допомагає покращити ефективність психологічної підтримки, сприяє підвищенню якості освіти [6].

«Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, соціальної політики, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також комунальними закладами соціального захисту дітей, підтримки сімей, дітей та молоді, фахівцями із соціальної роботи об'єднаних територіальних громад, громадськими організаціями» – сказано в Положенні про психологічну службу освіти [1]. Саме міжвідомчі зв'язки допомагають у ситуаціях, коли потрібна допомога фахівців інших служб. Так, це можуть бути ситуації, коли дитина постраждала від домашнього насильства. Або ж це може бути співпраця, метою якої є підвищення рівня психологічної компетентності батьків.

Значну роль відіграє співпраця з громадськими та міжнародними організаціями. Так, саме завдяки такій роботі було підвищено ефективність психологічної підтримки в освітніх закладах в Україні, які розташовані вздовж лінії розмежування.

Звісно, в роботі психологічної служби освіти існують проблеми. Здебільшого вони тотожні проблемам системи освіти, адже є її складовою частиною. Саме тому доцільно, розглядаючи освітнє середовище, бачити серед складників і психологічну службу.

Підтримуємо думку [3], що психологічна служба ВО мала б функціонувати на чотирьох рівнях: науковому, на якому вивчала б закономірності психічного розвитку та життєдіяльності особистості для розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань в умовах сучасного ЗВО через координацію науково-дослідних і практичних досліджень за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби ЗВО, апробацію результатів цих досліджень через публікацію у наукових виданнях та доповідях на наукових конференціях; упровадження досягнень психологічної науки та передового досвіду служби; методичному, де відбувалося б забезпечення якісної діяльності психологічної служби; надання методичної, інформаційної підтримки практичним психологам; участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів служби, їх професійному зростанні, кадровому забезпеченні служби, сертифікації фахівців; організації діяльності методичних об'єднань практичних психологів; прикладному, на якому здійснювався би психологічний супровід процесу навчання і виховання сучасного здобувача освіти; професійної і педагогічної, і наукової діяльності викладацького складу ЗВО; життєвого шляху людини на всіх ключових етапах та надання необхідної психологічної допомоги за потреби; практичному, на якому забезпечувала би безпосередню роботу, професійне вдосконалення психологів у навчальних закладах.

Висновки. Проведене дослідження дозволило визначити етапи інституціоналізації та перспективи розвитку психологічної служби закладів освіти, зокрема ЗВО України у сучасних умовах їх реформування; підкреслити необхідність розвитку психологічної служби ЗВО як інструменту якісних змін у системі вищої освіти, підвищення її студентоцентричності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ МОН України від 22 травня 2018 р. № 509. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psihologichnu-sluzhbu-u-sistemi-osviti-ukrayini>.
2. Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 27.07.2020 № 22.1/10-495. URL: <https://imzo.gov.ua/2020/07/27/lyst-imzo-vid-27-07-2020-22-1-0-1495-pro-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-na-2020-2021-n-r/>.
3. Гасюк М.Б., Гринів О.М. Модель психологічної служби вищого навчального закладу. *Психологічні перспективи*. Випуск 20.2012. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Psis_2013_2_9.pdf.

4. Шкарлет С.М., Горшунова І.В. Інноваційний розвиток освітнього простору у вищих навчальних закладах. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. URL: <https://economic-vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=270>.
5. Психологічна служба в системі освіти: курс лекцій. / Укладач: І.С. Загурська. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 166 с.
6. Єфименко О. Психологічна служба як чинник якості освітнього процесу. URL: <http://education-ua.org/tu/blogs/tema-1/1367-psikhologichna-sluzhba-yak-chinnik-yakosti-osvitnogo-protsesu>.
7. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби : навчально-методичний посібник у 2 т. / за ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. Київ : Ніка-Центр, 2005.
8. Фурман А., Надвигна Т. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*, S. 1., No. 2(52), p. 80–104, Aug. 2017. URL: <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/655/655> (дата звернення: 05.06.2021).
9. Кайріс О.Д. Сучасний стан і тенденції розвитку психологічної служби ВНЗ в Україні і за кордоном. URL: https://www.psyh.kiev.ua/Кайріс_О.Д._Сучасний_стан_і_тенденції_розвитку_психологічної_служби_ВНЗ_в_Україні_і_за_кордоном.
10. Психологічна служба у системі освіти. URL: <http://psyua.com.ua/index.php?lang=ua&page=unmc>.
11. Психологічна служба Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара. URL: <http://www.dnu.dp.ua/view/socpsih>.
12. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». URL: <https://www.nmu.org.ua/>.
13. Дніпровський державний медичний університет. Організаційна структура. URL: <https://www.dmu.edu.ua/ua/about/orhanizatsiina-struktura>.
14. Психологічний клуб. Університет імені Альфреда Нобеля. URL: <https://duan.edu.ua/component/search/?searchword=all&Itemid=502>.
15. Дніпровський гуманітарний університет. URL: <https://dgu.edu.ua/pro-universitet/zagalna-dovidka/>.
16. Євдокимова І.А. Соціально-психологічна служба університету: соціологічний аналіз ставлення та потреб потенційних споживачів. URL: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/2_2011/4_3_1.pdf.
17. Наказ МОН України від 03.07.2017 № 948 «Про внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України і Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України». URL: <https://imzo.gov.ua/2017/07/03/nakaz-mon-ukrajiny-vid-03-07-2017-948-zarejestrovano-v-ministerstvi-yustytsiji-ukrajiny-28-lypnja-2017-roku-za-930-30798-pro-vmesennya-zmin-deyakyh-nakaziv-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrajiny/>.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.14>

Ситник Сергій Іванович,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри клінічної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної психології та психотерапії»
ORCID ID: 0000-0001-6764-3076

Полшкова Світлана Геннадіївна,

доктор медичних наук,
професор кафедри клінічної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної психології та психотерапії»
ORCID ID: 0000-0001-6433-9677

Трофімова Дар'я Олександрівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології
ТОВ «Київський інститут сучасної психології та психотерапії»
ORCID ID: 0000-0002-7628-1860

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСІБ З АНДРОГІННИМ ТИПОМ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (ЗА С. БЕМ)

EMOTIONAL INTELLIGENCE FEATURES OF PEOPLE WITH ANDROGYNOUS TYPE OF GENDER IDENTITY (ACCORDING TO S. BEM)

У статті представлено результати дослідження особливостей емоційного інтелекту осіб з андрогінною гендерною ідентичністю. Було вивчено феномен андрогінності у зв'язку з емоційним інтелектом у науковій літературі. У статті висувається твердження, що андрогінний тип гендерної ідентичності дозволяє особистості за рахунок поєднання високої фемінності і маскулінності проявляти велику адаптивність, гнучкість і креативність у поведінці. За рахунок теоретичного аналізу було встановлено, що емоційний інтелект є важливою інтегральною характеристикою особистості, яка реалізується в її здібностях розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісних відносинах, регулювати емоції таким чином, щоб сприяти за допомогою позитивних емоцій успішній когнітивній пізнавальній діяльності та долати негативні емоції, які заважають спілкуванню чи загрожують досягненню індивідуального успіху.

Досліджуючи гендерні особливості, було встановлено, що жінки краще розуміють емоції, ніж чоловіки; чоловіки пояснюють свої почуття частіше зовнішніми причинами, а жінки більшою мірою внутрішніми; вираження емоцій у осіб чоловічої та жіночої статі зумовлені так само і вихованням.

У емпіричному дослідженні взяли участь 37 осіб. Було використано методику «Емоційного інтелекту» Н. Холла та «Статеворольовий опитувальник» Сандри Бем. Результати дослідження вказують на те, що інтегральний показник розвитку емоційного інтелекту пов'язаний з маскулінністю, а фемінність має негативний кореляційний зв'язок з таким показником емоційного інтелекту, як управління своїми емоціями. Було встановлено, що у осіб з андрогінною гендерною ідентичністю показник маскулінності має зв'язок із самомотивацією, з управлінням емоціями інших та з емпатією. Було виявлено, що жінки з андрогінною гендерною ідентичністю більш варіативні у виборі психологічної статі порівняно з чоловіками андрогінної гендерної ідентичності.

Ключові слова: емоційний інтелект, гендерна ідентичність, андрогінність, маскулінність, фемінність.

The article presents the study results of the emotional intelligence features of people with androgynous gender identity. The phenomenon of androgyny in relation to emotional intelligence has been studied in the scientific literature. The article argues that the androgynous type of gender identity allows individuals to show great adaptability, flexibility and creativity in behaviour due to a combination of high femininity and masculinity. Due to theoretical analysis it was found that emotional intelligence is an important integral characteristic of the individual, that is realized in its ability to understand emotions, summarize their content, to distinguish the emotional subtext in interpersonal relationships, to regulate emotions in such way as to promote positive cognitive activity with the help of positive emotions and to overcome negative emotions that interfere with communication or threaten the achievement of individual success.

By studying gender issues, it was found that women understand emotions better than men; men explain their feelings more often by external causes, when women do the same to a greater extent by internal ones; the expression of emotions in males and females is also depends on upbringing.

The empirical study involved 37 people. N. Hall's "Emotional Intelligence" method and Sandra Bem's "Sex Role Questionnaire" were used. The results of the study indicate that an integral indicator of the development of emotional intelligence is associated with masculinity, and femininity has a negative correlation with such an indicator of emotional intelligence as "managing their emotions". It was found that in individuals with androgynous gender identity, masculinity is associated with self-motivation, emotion management, and empathy. It was found that women with androgynous gender identity are more variable in the choice of psychological sex compared to men with androgynous gender identity.

Key words: *emotional intelligence, gender identity, androgyny, masculinity, femininity.*

Актуальність дослідження. Сучасна проблема гендеру досить актуальна в умовах розвитку суспільства, яке диктує свободу соціального волевиявлення, вибору власної лінії поведінки в подружньому житті, сімейному вихованні дітей та творенні особистого щастя. В умовах сучасного суспільства активно проявляється тенденція, в рамках якої відбувається уніфікація маскулінних і фемінних цінностей і ослаблення впливу традиційних гендерних стереотипів, що засновані на патріархальній картині світу, а отже, змінюються і стандарти поведінки представників статі в напрямі андрогінності. У зв'язку з цим зрушенням постає питання встановлення особливостей емоційного інтелекту в особистостях з андрогінним типом гендерної ідентичності.

Мета дослідження – дослідити особливості емоційного інтелекту у осіб з андрогінною гендерною ідентичністю.

Для досягнення поставленої мети дослідження були визначені такі завдання:

- визначити рівень розвитку емоційного інтелекту в осіб з андрогінною гендерною ідентичністю;
- визначити відмінність у прояві емоційного інтелекту у чоловіків та жінок з андрогінною гендерною ідентичністю;
- виявити значущі взаємозв'язки між компонентами емоційного інтелекту та андрогінною гендерною ідентичністю осіб.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: теорії емоційного інтелекту і їх концептуальні моделі (Д. Люсін, Дж. Майер, Joseph Newman, І. Андрєєва, П. Саловей, Д. Карузо, D. Goleman, R. Bar-On, Г. Гарднер, К. Петридіса та Е. Фернхема, Манфред Ка Де Врі); дослідження вітчизняних учених: вивчення функцій емоційного інтелекту – Е. Носенко, Н. Коврига; розвиток емоційного інтелекту – М. Журавльова, Я. Куценко, О. Льошенко, В. Моргун, Е. Носенко, І. Синельникова; континуально-ієрархічна модель емоційності О. Саннікова.

Теоретичні підходи до вивчення гендерної ідентичності таких науковців, як: Люїс Терман

та Кетрін Кокс-Майлз, Сандра Бем, Дж. Гілфорд та Р. Гілфорд, Ш. Берн, Д. Спенс, А. Іглі, Г. Омре, І. Степанова, вивчення особливості андрогінності: С. Бем, К. Джеклін, Р. Джонсона, К. Мартін, Е. Маккобі, К. Макнемара, Д. Спенс, Дж. Столлера, Р. Хельмріха, К.Г. Юнг, дослідження таких вітчизняних учених, як: Н. Буркало, А. Алексеєва, В. Васютинський, О. Кочарян, Т. Говорун, О. Кикіш.

Аналіз наявних досліджень. Термін «андрогінність» походить від двох грецьких слів – “andros” (чоловік) і “gynai” (жінка) – та означає поєднання чоловічого та жіночого, або ж поєднання маскулінних та фемінних рис в індивіді.

Роль чоловіка і жінки у суспільному середовищі нині неминуче зазнає значних змін. Чітка гендерна диференціація необов'язково є запорукою успішного життя в умовах сучасного суспільства. Дедалі більшої актуальності набувають питання, що стосуються гендерної рівності та впливу андрогінності на рівень якості та задоволеності життям. Крім понять маскулінності (мужності) і фемінності (жіночності), дедалі частіше звертається увага на доцільність інтеграції в поведінкових та емоційних проявах андрогінних якостей, що дозволяє представникам обох статей виявляти риси традиційно суто чоловічі чи жіночі.

К.Г. Юнг формував основи вивчення андрогінності як особливості людської психіки, яку продовжують численні дослідження соціологів і культурологів. Дослідження, які були проведені Дж. Бініномом і К. Дагером, вивчають рівень залежності андрогінності від етнічних і соціокультурних факторів та зв'язку андрогінності з успішністю в професійній сфері та сім'ї [1].

Американський психолог С. Бем, досліджуючи особливості гендерних проявів, створила методичку дослідження маскулінності–фемінності–андрогінності, що дає змогу вимірювати ступінь, у якому індивіди ідентифікують себе з типово чоловічими чи жіночими формами поведінки або з комбінацією їх. На основі його результатів С. Бем виокремила вісім статево-рольових типів. Вона запровадила поняття «андрогінний тип».

Сама С. Бем визнає, що концепція андрогінності далека від реального стану справ, адже перехід особистості до андрогінності вимагає змін не особистісних особливостей, а структури суспільних інститутів. Окрім того, існує небезпека втрати того позитивного, що несе у собі згладжування дихотомії чоловічого–жіночого [2].

Такі вчені, як Д. Аубе та Р. Костнер [3], І. Клеціна [4], І. Кон [5], стверджують, що в мультиполярній моделі гендерної ідентичності особистості, окрім маскулінних та фемінних властивостей, присутні й інші гендерні характеристики. Відомо, що науковці досить довго вважали, що маскулінність і фемінність – це протилежні полюси однієї шкали, але у сучасних гендерних концепціях ці властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти. Обидва конструкти визначаються соціально і вимірюються окремими шкалами. Гармонійне поєднання високо розвинутої фемінності та маскулінності в одній людині називають андрогінністю. Розвинута андрогінність передбачає багатий арсенал і гнучкість гендерно-рольової поведінки, високу креативність, низьку конфліктність, здатність до оптимальної соціальної адаптації тощо. Висока андрогінність властива обдарованим і геніальним людям. Андрогінна модель статевих і гендерних ролей має великі переваги і починає формуватися не раніше юнацького віку.

Андрогінність значною мірою залежить від етнічних і соціальних факторів. Так, афроамериканці і пуерториканці, як чоловіки, так і жінки, більш андрогінні, ніж євроамериканці (D. Binion, 1990; K. Dugger, 1988). Пояснюють це високим рівнем безробіття серед чорношкірих чоловіків і низькою оплатою їхньої праці, в результаті чого чорношкірі жінки зайняли на ринку праці більш міцні позиції порівняно з білими жінками. Їхнє уявлення про жіночність стало включати впевненість у собі, винахідливість і самостійність, фізичну силу [6].

Теорія андрогінності викликала на Заході не тільки великий інтерес, але і критику її основ. Можливо, це було викликано тим, що в американському суспільстві маскулінність дає людині більше переваг, ніж фемінність і андрогінність, і тому деякі жінки воліють демонструвати маскулінну поведінку, позаяк винагород від цього може бути більше, ніж втрат. Низка жінок наслідують маскулінний лідерський стиль, особливо якщо вони обіймають посади в традиційно чоловічих сферах діяльності. М. Тейлор і Дж. Хол вважають навіть, що поняття «андрогінія» зайве.

Загалом дані про гендерні відмінності емоційного інтелекту досить суперечливі. Встановлено,

що у жінок порівняно з чоловіками емоційний інтелект загалом вищий або переважає розуміння емоцій. Тому відмінності носять скоріше якісний, ніж кількісний характер, і зумовлені впливом гендерних норм, які формуються шляхом виховання. Кожен індивід розвивається як представник конкретної статі. Народившись на світ дівчинкою або хлопчиком, дитина в процесі соціалізації засвоює комплекс норм, правил, моделей поведінки, які наближають її до прийнятих у такому суспільстві зразків фемінності або маскулінності, сприяють формуванню відповідних особистісних якостей [7; 8].

Виявлено відносно незначні відмінності будови мозку (не більше 10%) в чоловічій та жіночій вибірках. Так, наприклад, було встановлено, що у чоловіків зона мозку, яка відповідає за емоції, зазвичай локалізується в правій півкулі головного мозку, створюючи можливість її функціонування в незалежності від інших функцій мозку. У жінок емоції пов'язані зі значною зоною обох півкуль, їх функціонування може відбуватися одночасно з функціонуванням інших структур. Чоловіки зосереджуються на одній дії і, лише виконавши цю дію, перемикаються на іншу. Чоловічий мозок відрізняється більш суворим розподілом на ділянки, оперуючи емоціями на низькому інстинктивному рівні. Жінки, своєю чергою, можуть перебувати в певному емоційному стані й при цьому успішно займатися актуальною діяльністю [9].

Сучасні дослідження свідчать, що однозначне акцентування на маскулінності або фемінності (нормативні уявлення про соматичні, психічні і поведінкові якості, що характерні для чоловіків і жінок) у моделях поведінки обмежує емоційний та інтелектуальний розвиток чоловіків і жінок. Обидві статі рівною мірою здатні бути і честолюбними, і відданими, і самостійними, і ніжними, і рішучими, і чуйними, що є ознакою андрогінності і детермінується як поєднання в індивіді маскулінних і фемінних рис.

Методологія дослідження.

У дослідженні було використано дві психодіагностичні методики:

1. Методика «Емоційний інтелект» Н. Хола, що представлена Е. Ільїним [10].

2. Статеворольовий опитувальник Сандри Бем [4].

Опис вибірки досліджуваних. На початку дослідження загальна кількість досліджуваних становила 42 особи віком від 21 до 57 років (жінки – 22, чоловіки – 20 осіб), після проходження тестування сформувався остаточна вибірка респондентів, яка становила 37 осіб (18 жінок та 19 чоловіків). Початкова кількість досліджуваних становила 42 особи, проте за результатами методики

Сандри Бем більшість вибірки (37:45*100%) виявилась приналежною до андрогінного типу, тому ми звузили дослідження емоційного інтелекту до 37 осіб, що належать до андрогінного типу.

Такий результат може говорити про те, що у сучасному світі з'являється більше гармонійних особистостей, які поєднують у собі маскулітні і фемінні риси. Сімейні обов'язки, виховання дітей, професії тощо натепер не мають чіткого розподілу ролей на чоловічі та жіночі. Біологічна стать не є першопричиною психологічних характеристик поведінки та соціальних ролей жінок і чоловіків.

Порівнюючи між собою чоловічу та жіночу частини вибірки, варто відзначити, що чоловіки та жінки мають однакові мінімальні значення за шкалою «Маскулітність» (0,450), проте за шкалою «Фемінність» мінімальне значення в жіночій підгрупі (0,55) вище, ніж у чоловічій (0,5). Максимальні значення за шкалою «Маскулітність» також збігаються (0,95), при тому як максимальне значення за шкалою «Фемінність» у жінок таки вище (1), ніж у чоловіків (0,85).

Перевірка гіпотез про відмінність середніх дала такі результати за методикою «Емоційного інтелекту» Н. Хола:

– рівень самомотивації нашої вибірки нижче, ніж очікується у генеральній сукупності, яку представляє нормативна таблиця, з рівнем значущості $p = 0.024$ (t-критерій = -2,04; 36 ступенів свободи);

– рівень управління своїми емоціями в нашій вибірці суттєво нижчий, ніж це очікується у генеральній сукупності. Рівень значущості $p < 0.001$ (t-критерій = -5.59; 36 ступенів свободи).

Зважатимемо надалі на такі особливості нашої вибірки, проте ми не виключаємо того факту, що нормативні значення могли стати застарі-

лими і натепер рівень самомотивації став дійсно нижчим у нашого покоління, тому в цьому разі зазначена особливість пояснюється скоріше відмінністю поколінь, а вибірка досить вдало представляє генеральну сукупність нині.

Далі було проведено кореляційне дослідження між шкалами емоційного інтелекту Хола та маскулітністю, фемінністю й андрогінністю / спрямованістю психологічної статі (для андрогінної групи).

Серед кореляційних зв'язків між шкалами методики «Маскулітність–Фемінність» С. Бем та тесту емоційного інтелекту Хола були встановлені такі (табл. 1):

– маскулітність позитивно корелює із самомотивацією (коэф. Спірмена = 0.349*, p -рівень = 0.034);

– маскулітність позитивно корелює з управлінням емоціями інших (коэф. Спірмена = 0.414*, p -рівень = 0.011);

– маскулітність позитивно корелює з емпатією (коэф. Спірмена = 0.324, p -рівень = 0.05).

Інтерпретація результатів дослідження.

Нами було проведено емпіричне дослідження емоційного інтелекту у осіб з андрогінною гендерною ідентичністю. Виявлено, що респонденти менше керують своїми емоціями та мають меншу самомотивацію, ніж очікувалось. Оскільки дослідження проводилось у період пандемії COVID-19, це значною мірою могло вплинути на психічне здоров'я респондентів.

Також встановлені відмінності у чоловіків та жінок в управлінні своїми емоціями – у жінок цей показник нижчий, ніж у чоловіків. Це підтверджується проведеним раніше дослідженням взаємозв'язку емоційного інтелекту особистості та гендерної ідентичності [11], яке показало, що

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між шкалами методики «Маскулітність–Фемінність» С. Бем та тесту емоційного інтелекту Хола

		маскулітність (М)	фемінність (F)	основний Індекс (IS)
Емоційна усвідомленість	коэф. Спірмена	0.061	-0.054	-0.085
	p -рівень	0.720	0.749	0.615
Управління своїми емоціями	коэф. Спірмена	0.297	-0.150	-0.320
	p -рівень	0.074	0.376	0.053
Самомотивація	коэф. Спірмена	0.349 *	-0.041	-0.286
	p -рівень	0.034	0.810	0.086
Емпатія	коэф. Спірмена	0.324	0.192	-0.104
	p -рівень	0.050	0.256	0.540
Управління емоціями інших	коэф. Спірмена	0.414*	0.250	-0.136
	p -рівень	0.011	0.135	0.424

інтегральний показник розвитку емоційного інтелекту, як і лідерство, пов'язаний з маскулінністю, а фемінність, своєю чергою, має негативний кореляційний зв'язок з таким показником емоційного інтелекту, як управління своїми емоціями. Чоловіки і жінки з різною інтенсивністю і різними шляхами висловлюють свої емоції, що зумовлюється більшою активністю.

У нашому дослідженні було встановлено, що емпатія у жінок вище, ніж у чоловіків. Це співпадає з результатами дослідження Є. Іванової. Так, на її думку, у чоловіків розвинене розуміння і керування своїми емоціями за рахунок високого самоконтролю і не менш розвинутого контролю експресії. Своєю чергою жінки краще розпізнають як свої, так і чужі емоції, мають більш спрямовану здатність до емпатії, ніж чоловіки [12].

Було встановлено, що у осіб з андрогінною гендерною ідентичністю показник маскулінності має зв'язок із самомотивацією, з управлінням емоціями інших та з емпатією. Зв'язок маскулінності з емпатією свідчить про те, що в нашій вибірці жінки більш маскуліні. Та, на відміну від маскулінності, фемінність не виявила жодного зв'язку з емоційним інтелектом.

Також було встановлено, що жінки з андрогінною гендерною ідентичністю більш варіативні у виборі психологічної статі порівняно з чоловіками андрогінної гендерної ідентичності, можливо, тому що у сучасному суспільстві мати маскуліні риси для жінки є нормою (наприклад, жінка-керівник), а для чоловіків не так прийнято мати більш фемінні риси.

Цікавим виявився зв'язок між фемінністю та сімейним станом. Респонденти, які перебувають у шлюбі, менш фемінні, ніж ті, хто не перебуває в шлюбі. Можливо, це свідчить про більшу відповідальність перед іншою людиною, цілеспрямованість, або респонденти, які не перебувають у шлюбі, особливо жінки, більше перебувають у жіночій ролі, та коли в шлюбі, то наближаються до більш андрогінного типу.

Було встановлено взаємозв'язок між самомотивацією та респондентами, які перебувають у шлюбі, що дозволяє припустити, що в шлюбі людина більш самомотивована, ніж ті, хто не в шлюбі. Це ж саме виявилось і з показником

управління своїми емоціями: ті, хто в шлюбі, мав вищий показник, ніж ті, хто не в шлюбі. Це може свідчити про підтримку в шлюбі, про те, що для суб'єктивного відчуття благополуччя у сімейному житті важливим є вміння управління своїми емоціями, а також уміння регулювати власну поведінку.

Було встановлено зв'язок між управлінням емоціями інших та респондентами, які мають дітей, та виявлено, що він є нижчим, ніж у респондентів, які не мають дітей. Можна припустити, що коли з'являється дитина, людина стикається з новим досвідом батьківства або це дестабілізує людину.

Висновки. У сучасному суспільстві відбувається трансформація гендерних стереотипів і уніфікація гендерної ідентичності сучасних чоловіків і жінок. Протиставлення ролей у гендерному плані вже не є таким актуальним і вимагає від людини більш гнучкої поведінки, що призводить до формування у суспільстві андрогінного типу ідентичності. Андрогінний тип гендерної ідентичності дозволяє особистості за рахунок поєднання високої фемінності і маскулінності проявляти велику адаптивність, гнучкість і креативність у поведінці.

Порівнюючи між собою чоловічу та жіночу частини вибірки, було встановлено, що у сучасному суспільстві жінки більш варіативні у виборі психологічної статі, ніж чоловіки. Для жінки бути маскуліною вважається більш прийнятним, ніж бути фемінним для чоловіка.

У осіб з андрогінною гендерною ідентичністю відзначено переважання таких шкал емоційного інтелекту, як: самомотивація, управління емоціями інших та емпатія.

Практичне застосування отриманих нами у дослідженні даних можливе у сімейному консультуванні, у спортивній психології (уявлення про «чоловічі» та «жіночі» види спорту), в науковій та інших практичних сферах психології. У подальших дослідженнях важливо дослідити гендерні особливості емоційного інтелекту у представників різних професій, вивчення емоційного інтелекту як чинника комунікативної взаємодії представників різних культур, вивчення емоційного інтелекту підлітків з різною гендерною спрямованістю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калька Н.М., Гриців Н.С. Історичний аспект дослідження андрогінності як моделі гендерного континууму. *Серія психологічна*. УДК 159.922. *Науковий вісник*. 2'2013. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/02_2013/13knmmgk.pdf.
2. Бэм С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 336 с.

3. Aube J., & Kostner R. Gender characteristic and relationship adjustment: Another look at similarity-complementarity hypotheses. *Journal of Personality*, 1995. No. 63, pp. 879–904.
4. Клещина И.Ф., Иоффе Е.В. Гендерные нормы как социально-психологический феномен : монография. Изд-во : Проспект. 19.07.2017. ISBN: 9785392250394. URL: https://litgid.com/read/gendernye_normy_kak_sotsialno_psikhologicheskii_fenomen_monografiya/page-5.php.
5. Кон И.С. Трансформация сексуальности на рубеже веков. *Люди лунного света*. 2002. № 3 (Июль). С. 38–47.
6. Binion V.J. Psychological androgyny: A black female perspective. *Sex Roles*, 1990, V. 22, p. 487–506.
7. Попова Т.С. Теоретичні засади дослідження емоційного інтелекту / Т.С. Попова, І.І. Горват-Янушевська. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Соціологія. 2014. Т. 244, Вип. 232. С. 63–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsosoc_2014_244_232_15.
8. Guastello D.D., Guastello S.J. Androgyny, gender role behavior, and emotional intelligence among college students and their parents. *Sex Roles: A J. of Research*. 2003, Dec. URL: <http://www.findarticles.com/p/articles/>.
9. Носенко Е.Л. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту» / Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак. 2014. С. 23.
10. Ильин Е.И. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 633–634.
11. Степанов И.С. Взаимосвязь эмоционального интеллекта личности и гендерной идентичности личности. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена*. № 12 (88). С. 110–115.
12. Иванова Е.С. Половозрастные особенности эмоционального интеллекта и его структурных компонентов. *Образование и наука*. 2011. № 7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polovozrastnye-osobennosti-emotsionalnogo-intellekta-i-ego-strukturnyh-komponentov>.

УДК 159 94: 364-786-057.36(045)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.15>

Ярмольчик Марія Олегівна,
аспірант кафедри авіаційної психології
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0001-9917-0189

Лич Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри авіаційної психології
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-0873-3319

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ПІД ЧАС ДЕКОМПРЕСІЇ

PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGIES OF WORKING WITH MILITARY SERVANTS DURING DECOMPRESSION

У статті розглядаються психологічні технології, які використовуються військовими психологами під час роботи з військовослужбовцями на етапі декомпресії. Сьогодні це питання є особливо актуальним за умов тривалої війни, коли є постійна потреба залучення військовослужбовців до активних дій. Навчання, тренінги, різні види психотерапії, які проводяться військовими психологами, направлені на вирішення комплексу психологічних проблем, що виникли у військовослужбовців внаслідок тривалого перебування в зоні ведення бойових дій. Заходи декомпресії спрямовані на відновлення психологічного стану діючих військових, які супроводжуються комплексом психофізіологічних дій. За час перебування на території проведення бойових дій військовослужбовець може зіткнутися зі значною кількістю ризиків, які у подальшому житті можуть призвести до розладів психічної діяльності. Як наслідок перебування військовослужбовців у зоні проведення операції об'єднаних сил, при попаданні до мирного середовища існує ймовірна загроза проявів сприйняття навколишнього середовища через «військову призму дійсності», замкнутості в собі, тривоги щодо зміни ставлення сім'ї до нього, відчуття боязкості за свою сім'ю, щоб сім'я не дізналася про жахи війни. Декомпресія має на меті допомогти військовим опрацювати пережитий стрес, впоратися з негативним досвідом, навчити технік самопомоги та врівноваження психоемоційного стану. Військові психологи за допомогою арт-терапії працюють із підсвідомими травматичними подіями, допомагають пережити наслідки війни.

Головна увага приділяється психологічним методикам, прийомам, технікам, які використовуються для роботи з військовослужбовцями із метою відновлення організму та поступової реадaptaції до звичайних умов життєдіяльності, запобігання розвитку в них психологічних травм. Отримані результати можуть бути підґрунтям для створення психологічної програми декомпресії для діючих військовослужбовців Збройних Сил України, котрі періодично перебувають у зоні бойових дій і потребують швидкого відновлення для підтримання постійної боєготовності.

Ключові слова: тренінг, психологічна техніка, арт-терапія, декомпресія, військовослужбовці.

The article considers psychological technologies used by military psychologists when working with servicemen at the decompression stage. Today, this issue is especially relevant in the context of a long war, when there is a constant need to involve servicemen in active action. Trainings, various types of psychotherapy, which are conducted by military psychologists, are aimed at solving a set of psychological problems that have arisen in the military as a result of a long stay in the combat zone. Decompression measures are aimed at restoring the psychological state of the military, which is accompanied by a set of psychophysiological actions. During a stay on the territory of hostilities, a serviceman may face a significant number of risks that can lead to mental disorders in later life. As a result of the presence of servicemen in the area of the joint force operation, when entering a peaceful environment there is a probable threat of manifestations of perception of the environment through the "military prism of reality", introversion, anxiety about changing family attitudes to it, fear of their own family so that the family does not learn about the horrors of war. Decompression aims to help the military deal with stress, deal with negative experiences, teach self-help techniques and balance the psycho-emotional state. Military psychologists with the help of art therapy work with subconscious traumatic events, help to survive the effects of war.

The main attention is paid to psychological methods, techniques, techniques used to work with servicemen in order to restore the body and gradually readapt to normal living conditions, preventing the development of psychological trauma in them. The obtained results can be the basis for the creation of a psychological program of decompression for active servicemen of the Armed Forces of Ukraine, who are periodically in the combat zone and need a quick recovery to maintain constant combat readiness.

Key words: training, psychological technique, art therapy, decompression, servicemen.

Постановка проблеми. Психологічна декомпресія як первинний етап реабілітації є важливим процесом, що забезпечує відновлення психічного та фізичного здоров'я військовослужбовців, які тривалий час перебували в зоні бойових дій. Цей складаний процес включає в себе різні напрями роботи, спрямовані на швидке опрацювання пережитого бойового стресу, забезпечення базових соціально-побутових запитів і медичний огляд військових. Головне завдання – забезпечити максимальне відновлення особового складу з можливістю подальшого виконання бойових завдань [1].

Військові психологи при виконанні заходів декомпресії користуються рядом прийомів, методів і методик. Одним із них є психологічний тренінг, який можна вважати ядром навчального досвіду, що забезпечує розвиток необхідних психологічних навичок, знань та умінь [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням психологічних технологій роботи з військовослужбовцями займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: А. Фоменко, Г. Колева, Г. Сябренко, Т.В. Таран, Ф. П'юселік, О. Богомолець, І. Пінчук, А. Ладик-Бризгалова, Н. Степанова, С. Болтоносів, О. Тараріна та ін. [6].

Формулювання цілей статті. Метою статті

є висвітлення основних психологічних технік, прийомів, методів, які використовуються для роботи з військовослужбовцями під час декомпресії.

Виклад основного матеріалу.

Під час проведення декомпресії необхідно одночасно охопити увагою значну кількість осіб одночасно, тому використання цього методу є актуальним, оскільки дозволяє працювати із групами – вже сформованими підрозділами, які перебували в зоні бойових дій і мають свій соціально-психологічний клімат. За допомогою тренінгу здійснюється розвиток комунікативної компетентності, психологічної взаємодії, вирішення прихованих конфліктів, зниження психологічної напруги, опрацювання пережитого бойового стресу. Підтримка групи полегшує переживання травматичних спогадів, знімає унікальність із конкретного випадку, сприяє адаптації до мирних умов [3, с. 123–134].

Важливим психологічним аспектом, якому необхідно приділити увагу під час декомпресії, – це використання військовослужбовцями продуктивних копінг-стратегій, що забезпечують ефективність психологічного відновлення. Проведення тренінгів дозволяє розкрити потенційні можливості особистості та сформувані адаптивні стратегії копінг-поведінки за допомогою соціально-психологічних механізмів, що підкріплюються функціонуванням групи. Психологічний тренінг

допомагає подолати психічні бар'єри й обмеження. Враховуючи специфіку діяльності військовослужбовців, ми пропонуємо використовувати під час проведення декомпресії навчально-формуючий тренінг, що включає в себе низку вправ і технік, спрямованих на комплексне подолання стресу: когнітивне, емоційне, поведінкове, соціально-поведінкове [2, с. 16–21]. Програма має складатися за принципом поетапності: кожна нова зустріч є продовженням попередньої, а за змістом кожне заняття є основою наступного. Доцільно використовувати вправи, що забезпечують рефлексію способів подолання стресу, розвиток адаптаційних здібностей і дають практичні навички збереження психоемоційного гомеостазу, зняття тривожності у стресогенних ситуаціях [1, с. 45–56].

До початку проведення основних заходів, необхідно забезпечити комфортне розміщення військовослужбовців, організувати знайомство із психологами. Залежно від кількості осіб, які залучаються до декомпресії, необхідно сформувати робочі групи. У нашому дослідженні беруть участь 60 осіб. Їх поділено на чотири групи по 15 чоловік у кожній. Це оптимальна кількість, із якою може продуктивно працювати психолог і групова робота буде ефективною. Далі етап психодіагностики, що має на меті встановити особистісні риси, виміряти необхідні психологічні показники та дослідити копінг-стратегії. Важливо в перші дні провести психологічний дебрифінг. Мета дебрифінгу – мінімізувати психологічні наслідки від пережитого травматичного досвіду і попередити розвиток ПТСР. Під час проведення експерименту нами проведено психологічний дебрифінг із респондентами по групах, який складався з таких фаз:

1. Вхідна: представлення ведучого, визначення цілей, завдань, правил, роз'яснення основних моментів і правил проведення дебрифінгу.
2. Факти: кожен учасник розповідає те, що він пережив, що бачив, де був і що робив. Відбувається складання картини і хронології подій.
3. Думки, емоції, почуття: учасники розповідають про психологічні реакції на пережиті події.
4. Симптоми: обговорення актуальних емоційних, когнітивних і соматичних порушень.
5. Інформування: пояснення природи постстресових станів, обговорення варіантів і способів подолання наслідків.

Важливо акцентувати на завершенні дебрифінгу, зазначити подальші дії [9].

Слід зазначити, що перед тим, як проводити основний тренінг формування продуктивних копінг-стратегій, необхідно стабілізувати

психологічний стан військовослужбовців за допомогою технік саморегуляції, релаксації, відновлення психологічної безпеки особистості. Також мають бути задоволені всі соціально-побутові потреби. У такому разі можна переходити до активної психологічної роботи. Саме завдяки тренінгу як формі психологічної роботи фахівцям-психологам вдається швидко встановлювати контакт із військовими, формувати в них зацікавленість у подальшій співпраці та сприяти зміцненню військових колективів. Тренінги також допомагають швидкій адаптації військового до мирних умов, розвивають психологічну готовність і навички, потрібні для надання першої психологічної допомоги при гострій реакції на стрес у товаришів, дозволяють військовим створити системне уявлення про психологічні особливості поведінки за умов бойових дій, а також знайомлять їх із принципами та прийомами саморегуляції людини [11].

Психодіагностика також є методом роботи психолога під час декомпресії. За допомогою низки психологічних методик і тестів здійснюється аналіз психологічного стану, особистісних рис, властивостей військовослужбовців. Зазвичай діагностика здійснюється протягом перших 72 годин після виходу із зони бойових дій з метою фіксації актуального стану кожного військового. Тести також використовуються як допоміжний засіб в індивідуальній роботі для збору додаткової інформації, однак діагностика не є основним напрямом діяльності військових психологів під час декомпресії [6].

Досить дієвим методом роботи з військовослужбовцями є арт-терапія, яка допомагає реконструювати пережиті травматичні події, стресові ситуації за допомогою творчої діяльності у різних формах. Через терапевтичний і корекційний вплив мистецтва відбувається виведення переживань із підсвідомості у зовнішню форму через об'єкт творчості.

Під час декомпресії використовуються такі види арт-терапії, ефективність яких обґрунтована рядом дослідників-психологів, а саме:

- бібліо-терапія – лікувальний вплив читанням (В.М. Бехтерев, А.М. Міллер, В.В. Мурашевській, Ю.Б. Некрасова, Е.А. Рау);
- вокал-терапія – лікування співом (В.С. Шушарджан);
- драма-терапія, де лікувальним чинником є театральне мистецтво і рольова гра (Є. Белякова, О.В. Гнєздилов, Я. Морено та ін.);
- ізо-терапія – малюнкова терапія (Г. Бурковський, М. Бурхливо, А. Захаров, О. Карабанова, Р. Хайкін та ін.);

- імаго-терапія лікувальний вплив через образи, театралізацію (Н. Говоров);

- музико-терапія – лікувальний вплив через сприйняття музики (Л. Брусилівський, І. Гриньова, І. Догель, В.І. Петрушин) [12].

Стосовно функцій арт-терапії, то Н. Сакович, Е. Медведева, І. Левченко, Л. Комісарова, Т. Добровольська виділяють такі базові:

- катарсичну – очищає, яка звільняє від негативних станів;
- регулятивну – зняття нервово-психічної напруги, регуляцію психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану;
- комунікативно-рефлексивну – забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки, самооцінки [4].

Значимі переваги методу арт-терапії перед іншими психокорекційними методами за А. Копитінім [7]:

- всі військовослужбовці (незалежно від свого віку, культурного досвіду і соціального положення) можуть брати участь в арт-терапевтичній роботі, яка не вимагає великих здібностей до образотворчої діяльності або художніх навичок;

- метод арт-терапії практично не має вікових обмежень у використанні;

- арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо комунікабельний, не може словесно писати свої почуття й емоції. Символічна мова є однією з основ образотворчого мистецтва, дозволяє людині більш точно висловити свої переживання, по-новому подивитися на ситуацію і життєві проблеми та знайти шлях до їх вирішення;

- образотворча діяльність є потужним засобом зближення людей, своєрідним мостом між психологом і військовослужбовцями. Це особливо цінно під час декомпресії, оскільки військові не охоче йдуть на контакт, досить відчужені та соромляться у спілкуванні із приводу травматичного досвіду;

- образотворча діяльність у багатьох випадках дозволяє обходити «цензуру свідомості», тому представляє унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вираження й актуалізації латентних ідей і станів, тих соціальних ролей і форм поведінки, які знаходяться у «витісненому» вигляді;

- арт-терапія є засобом вільного самовираження і самопізнання, передбачає атмосферу довіри, високого рівня терпимості й уваги до внутрішнього світу людини;

– об'єкти творчості є об'єктивним свідченням настроїв і думок людини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, проведення відповідних досліджень і зіставлень;

– арт-терапевтична робота здебільшого викликає позитивні емоції, допомагає подолати апатію і безініціативність, сформувати більш активну життєву позицію;

– арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зміцнення [7].

Опрацювання негативних поведінкових реакцій здійснюється також шляхом використання арт-терапевтичних технік, зокрема казкотерапії, використання метафоричних карт, рольових ігор, методики «гарячого стільця». Написання казки є досить складним психотерапевтичним процесом, який потребує детального аналізу, опрацювання кожного символу. Казкотерапія добре працює у поєднанні з метафоричними картами, коли історія будується за допомогою зображень карт [8].

Система медитативно-релаксуючих вправ спрямована на відновлення відчуття власного тіла, нормалізацію роботи м'язів. Після тривалого перебування в зоні бойових дій у 90% військовослужбовців відзначаються фізіологічні порушення. Зокрема, виникають проблеми із м'язами спини через постійне носіння бронезилету, зброї та боекompлектів. Відбувається порушення дихання, воно стає поверховим, діафрагма затиснута. Таке дихання характерне для стану стресу, часто викликає відповідні психологічні реакції, оскільки організм недостатньо насичується киснем. Нормалізація дихання – перший етап відновлення психологічної рівноваги. Для цього використовується низка технік і прийомів. Техніки управління стресом включають: глибоке дихання, розслаблення м'язів і когнітивні вправи. Глибоке дихання найлегше освоїти та практикувати, інші техніки вимагають більш тривалого навчання і більшого часу для практики. Корисні техніки, які можна використовувати поодиноці чи в поєднанні. Одна із провідних технік – дихання животом. Дихати повільно і глибоко, використовуючи м'язи живота (не м'язи грудної клітки), щоб «впускати і випускати повітря». Навіть один глибокий вдих, коли відбувається вдих, утримувати повітря протягом 2–3 секунд, а потім повільно видихати через рот (близько 5 секунд) може стабілізувати нерви і переключити увагу. Також використовують дихальні медитації, які допомагають розслабитися та стабілізувати психічний стан досить швидко [1].

Важливо зазначити, що низка методик містить перелік питань, які стосуються фізичного стану, зокрема м'язів, однак військовослужбовці часто відповідають на них посередньо, не розуміючи їхнього значення. Більшість досліджуваних намагаються приховати м'язеві затиски, фізичний біль, оскільки вважають це проявом слабкості. Завдання психолога – пояснити важливість опрацювання фізичної сторони, оскільки без цього не можлива робота із психологічною сферою. На цьому етапі заняття варто проводити на свіжому повітрі, враховуючи умови місцевості (не повинна бути дуже відкрита місцевість і густо засаджена деревами). Таким чином, також відбувається адаптація до мирних умов життя. Вправи на релаксацію є дещо складнішими. Зазвичай вони складаються з концентрації уваги на різних групах м'язів, напруження і розслаблення кінцівок, щоб розслабити все тіло. Швидка версія, яку можна використати під час виконання завдання, – напружувати всі м'язи одночасно, затримати на 15 секунд або більше, а потім дозволити їм повільно розслабитися, відпускаючи це напруження, відчуваючи тепло і важкість, відчуття, що з'являється після відпочинку і струшування напруги. Версія глибокої м'язової релаксації – починаємо з ніг і поступово піднімаємося вгору (або навпаки від голови до ніг), напружуючи, а потім розслабляючи кожну частину тіла (кожну групу м'язів по черзі), одночасно помічаючи, як кожен м'яз відчуває тепло після розслаблення. Також використовуються техніки розтягування (стрейчингу). Суть полягає у розтягненні м'язів і суглобів, прокручуванні ними і знятті напруження [6].

Окремо хочеться зупинитися на методі нейролінгвістичного програмування. Одним із базисних положень НЛП є твердження, що кожна людина несе в собі приховані, невикористані психічні ресурси. Головним завданням НЛП-терапевта є забезпечення доступу пацієнта до цих прихованих ресурсів, вилучення їх із підсвідомості, доведення до рівня свідомості, а потім навчання пацієнта, як ними користуватися. НЛП можна застосовувати відразу після встановлення контакту з військовослужбовцем [2].

Висновки і подальші перспективи в цьому напрямку. Отже, використання психологічних технологій у ході заходів декомпресії дозволяє за рахунок різнопланової роботи психолога й охоплення всіх військовослужбовців виявити й опрацювати неконструктивні процеси, які у процесі роботи аналізуються й отримують зворотній зв'язок. Паралельно учасники отримують взірць більш конструктивних дій у конкретних проблемних ситуаціях, мають можливість відпрацювати,

закріпити їх і трансформувати свої окремі особистісні якості та сформувати важливі компетенції, необхідні для ефективної професійної діяльності. Подальші дослідження використання психоло-

гічних технологій розкривають перспективи для формування програм розвитку, зокрема продуктивних копінг-стратегій, у військовослужбовців під час проведення декомпресії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації). Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2016. 147 с.
2. Військова психологічна підготовка та реабілітація. Київ : Видавець Олег Філюк, 2014. 496 с.
3. Емельянов Ю.Н., Кузьмин Е.С. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга. Ленинград : ЛГУ, 1983. 183 с.
4. Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала» / под ред. А.И. Копытина. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 80 с.
5. Кокоренко В.Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий. Санкт-Петербург : Речь, 2005; Кокоренко В.Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий: [коллажи, маски, куклы]. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 99 с.
6. Комар Зоран. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів. Київ : Stabilization Support Services. 2017. 185 с.
7. Копытин А.И. Техники аналитической арт-терапии. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 186 с.
8. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.
9. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва : МГУ, 1989. 216 с.
10. Сиропятов О.Г. Медико-психологическое сопровождение специальных операций. 2013. 270 с.
11. Тренінги для психологічної підготовки та адаптації військових до бойових дій / під ред. А.Г. Фоменко, Г.М. Колева, Г.П. Сябренко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. 108 с.
12. Тараріна О. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера : научно-методическое пособие. Луганск : Элтон-2, 2013. 160 с.

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.16>

Заяць Ольга Степанівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2872-5567

ЦІННІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

VALUE DETERMINANTS OF PROFESSIONAL ADVOCACY

Стаття присвячена дослідженню імплементації ціннісного підходу до права, зокрема обґрунтовані ціннісні детермінанти професійної адвокатської діяльності в межах сучасного наукового дискурсу. З'ясовано, що саме зв'язок аксіологічного підходу в методології юриспруденції з духовною інтерпретацією реальності, діяльності людей, з ідейним конструюванням (моделюванням) права і держави дозволяє подолати крайності юридичного позитивізму із властивим йому формально-догматичним підходом. Визначено, що для глибшого розуміння процесів правотворення особливе значення має усвідомлення значущості ролі цінностей у системі регуляції суспільства: цінності зумовлюють виникнення уявлень про ідеальні моделі соціальної взаємодії, у зв'язку з чим відносини, що втілюють ці ідеальні образи, є аксіологічно детермінованими. Зауважується, що і міжнародна, й українська практики розвитку правових механізмів регулювання суспільних відносин вказують на те, що концептуальні рішення лише тоді надійні орієнтири для позитивних змін, коли вони, по-перше, походять із тих надій і очікувань, із якими пов'язує більшість населення країни своє майбутнє. По-друге, коли вдається об'єднати зусилля держави та суспільства. Саме ці чинники є ключовими у справі розвитку методології та ідеології правового порядку в суспільстві, у справі розробки їх перспектив тощо. Наголошується на тому, що особистість і професійна діяльність адвокатів у ракурсі їх ціннісної та мотиваційної характеристик зрідка є предметом самостійного глибокого дослідження. Загалом ця тема фрагментарно висвітлюється в науковій юридичній літературі, що й зумовило актуальність наукової розвідки. У цьому контексті наголошується на тому, що професійна сфера діяльності адвоката відображає його найбільш важливі та стійкі характеристики у професійному просторі, з-поміж яких і цінності, і мотиви практичної діяльності, і, зрештою, кар'єрні устремління.

Ключові слова: цінності, детермінанти, адвокат, адвокатська діяльність, особистість, суспільство, держава, право.

The article is devoted to the study of the implementation of the value approach to law, in particular, the substantiated value determinants of professional advocacy within the modern scientific discourse. It was found that the connection of the axiological approach in the methodology of jurisprudence with the spiritual interpretation of reality, human activity, with the ideological construction (modeling) of law and the state allows to overcome the extremes of legal positivism with its inherent formal-dogmatic approach. It is determined that for a deeper understanding of law-making processes it is especially important to understand the importance of the role of values in the system of society regulation: values give rise to ideas about ideal models of social interaction. It is noted that both international and Ukrainian practices of developing legal mechanisms for regulating public relations indicate that conceptual solutions are only reliable guidelines for positive change, when they, first, come from the hopes and expectations associated with the majority. The population of the country has its own future. Secondly, when it is possible to unite the efforts of the state and society. These factors are key in the development of methodology and ideology of the legal order in society, in the development of their prospects and so on. Therefore, it is emphasized that the personality and professional activity of lawyers in the perspective of their value and motivational characteristics are rarely the subject of in-depth research. In general, this topic is covered in fragments in the scientific legal literature, which has led to the relevance of scientific intelligence. In this context, it is emphasized that the professional sphere of a lawyer reflects his most important and stable characteristics in the professional space, including the values and motives of practical activity, and, ultimately, career aspirations.

Key words: values, determinants, lawyer, advocacy, personality, society, state, law.

Сьогодні достатньою мірою актуалізується використання ціннісного підходу до права, причому не лише у філософсько-правових дослідженнях, а й у галузевих юридичних науках, що зумовлено універсальними суспільними процесами, які відбуваються у сучасному світі, такими як: глобалізація і регіоналізація, новий темп сучасного життя, що диктує зовсім інший тип людської взаємодії, зміна ролі великих для XX століття ідеологій, а також суперечність соціальних інтересів і постійно підвищена соціальна диференціація [11]. Глобалізоване суспільство має принципово нові засоби комунікації, що дозволяють по-іншому використовувати простір і час. Держава, яка переважала у громадській взаємодії у XX ст., змінюється під впливом універсальної взаємодії, взаємопроникнення культур, становлення транснаціональних корпорацій, наднаціональних утворень, особливим становищем індивіда у світі тощо. «Процес глобалізації інтенсифікує процес діалогу правових культур, активізує пошук у напрямку більш широкого використання аксіологічного підходу в методології юриспруденції, вихід на нові грані філософсько-правового пізнання» [8, с. 1]; реалізація аксіологічного підходу дозволяє зрозуміти, наскільки правовідносини, утверджені у суспільстві, залежать від ціннісної складової частини, на якій вони вибудовуються [5].

Аналіз методологічних досліджень дає можливість простежити зв'язок повноти використання певного методологічного підходу з конкретним типом праворозуміння. Акценти на ціннісному підході до права притаманні насамперед природно-правовій школі права, у рамках якої розроблено різні ціннісні концепції. Водночас аксіологічний підхід традиційно використовується у порівняльному правознавстві. Зрештою, саме типологія правових сімей дозволяє яскраво проілюструвати культурно-ціннісну зумовленість права.

Нині інтерес до проблем аксіології викликаний подіями, що відбулися на зламі століть, які призвели до трансформації суспільної свідомості, зміни ціннісної парадигми мислення, нового позиціонування людини у тріаді «людина – суспільство – держава», насамперед на пострадянському просторі, переосмисленням пріоритетів суспільного розвитку.

Загалом слід констатувати, що труднощі, які випливають із особливостей пізнання права у «ціннісному руслі», коли використовують категоріальний апарат, розроблений у рамках філософії, вимагають філософського досвіду пізнання, проникнення у сутність філософської думки [1, с. 199–200]. Філософи права справедливо

звертають увагу на те, що «залежно від типу суспільства ієрархія соціальних цінностей має варіативний характер, оскільки структура самого суспільства зумовлює їх різну вагу» [2, с. 19].

У вітчизняному правознавстві пріоритет отримує саме етатистський підхід, а тому у дослідженні права і різних його вимірів за наявності різноманітності правових явищ все ж таки переважає погляд на правову норму як на «відкрите» та сформульоване законотворцем правило поведінки, відзначаючи ключову роль держави у процесі правотворення. Аксіологічний підхід поглиблює розуміння сучасних процесів у сфері формування права, уможлиблює усвідомлення аксіологічної складової частини права, її значення для утвердження стабільності суспільства, суспільної рівноваги, відтворення соціальної системи.

Утім, пізнавальний потенціал аксіологічного підходу до права і правотворення для усіх держав пострадянського простору, в т. ч. й для України, виражається у подоланні вузькості нормативізму й етатизму, одностороннього підходу до права, що полягав у визначальній зумовленості процесів правогенезу державною волею. Виникає ситуація, коли на роль права претендує будь-яка система санкціонованих державною владою норм, а на роль держави – будь-яке організоване співтовариство, що потребує легітимації і практикує організоване насильство [9, с. 23–27]. Таким чином, ціннісний підхід до права дає можливість виключити визначення зазначеного стану суспільства як правового, до того ж саме ціннісний вимір права важливий не лише у «крайніх випадках», коли соціальна організація суспільства, підкоряючись ідеології, яку засудило людство (расизму, фашизму та ін.), виходить за будь-які рамки права, а й при визначенні пріоритетів суспільного життя, включаючи правову сферу загалом.

Загалом специфіка змісту цінностей і складність його прояву полягає у тому, що цінності у різних суспільствах відображають зазвичай глибокі внутрішньо-національні та ментально-зумовлені цивілізаційні відмінності. У науковій літературі це явище отримало назву «цивілізаційного плюралізму» [4, с. 12–28]. Для прикладу, порівняльний аналіз свідчить про те, що європейські цінності багато в чому відрізняються, а то й подекуди перечать цінностям мусульманського світу. Ліберальні європейські цінності низки держав і регіонів не приживаються достатньою мірою, незважаючи на таке унікальне досягнення суспільного розвитку, як універсальна система прав і свобод людини, хоча процес асиміляції культур відбувається вже протягом століть. Скажімо, у Китаї інакомислення

карається десятирічними термінами ув'язнення, ісламський фундаменталізм замість прав і свобод декларує гоніння за релігійними та національними ознаками, європейському індивідуалізму перечить колективізм Близького і Середнього Сходу та ін. «Кожному типу цивілізації притаманні певні доміанти духовності, що наділяють певною специфікою усі сфери людського життя, у т. ч. і сферу права» [8, с. 15–16].

Утім, саме зв'язок аксіологічного підходу в методології юриспруденції з духовною інтерпретацією реальності, діяльності людей, з ідейним конструюванням (моделюванням) права та держави дозволяє подолати крайності юридичного позитивізму із властивим йому формально-догматичним підходом.

Процеси правотворення є насамперед соціальними процесами з безліччю компонентів, де різноманітність соціальних зв'язків зводиться до єдиного знаменника, яким є право. Дослідження аксіологічного підходу до пізнання правотворення вимагає використання знань різних наукових дисциплін, інтеграції наукової проблематики, різних наукових підходів, які обґрунтовуються, знову ж таки, в межах окремих галузей гуманітарного знання. Необхідно співвідносити відмінності у трактуванні понять і категорій, постійно брати до уваги множинність і дискусійність сформованих підходів, велику кількість теоретичного матеріалу тощо.

Сучасні світові процеси, що характеризуються уніфікацією усіх сфер суспільного життя, своєрідною культурною «агресією», радикальним технологічним проривом на зламі ХХ – початку ХХІ ст., який зламав усталені протягом століть життєві підвалини, систему колишніх світоглядних координат, дозволяють по-новому усвідомити ціннісну складову частину існування права, обґрунтувати аксіологічні характеристики правоосвітніх процесів. Аксіологічний підхід до методології юриспруденції як системи взаємопов'язаних концептуальних ідей і вихідних положень дозволяє розглянути правотворчий процес як частину загального процесу духовно-практичного освоєння дійсності, виходячи з положення про те, що цінності конкретного суспільства визначають найвищий рівень його соціальної регуляції та консолідації.

Для глибшого розуміння процесів правотворення особливе значення має усвідомлення значущості ролі цінностей у системі регуляції суспільства: цінності зумовлюють виникнення уявлень про ідеальні моделі соціальної взаємодії, тож відносини, що втілюють ці ідеальні образи, є аксіологічно детермінованими. Зрештою, характеристики

та властивості цього феномену (цінність) багато в чому є дискусійними, проте дослідження ціннісного феномену в аспекті соціального регулювання дозволяє по-новому аргументувати окремі з них.

Цінність втілює гуманістичні начала, оскільки оцінка явищ матеріальної та духовної сфери, а також оцінка властивостей буття без людини є неможливою. Незважаючи на конкретно-історичний характер, цінності одночасно імплементують загальні універсальні значення, що й зумовлює їх об'єктивний характер.

Безперечно, ціннісними орієнтаціями характеризуються не лише соціальні групи, а й люди. На їх основі відбувається розрізнення важливого і неважливого, значущого і незначного, оправданого та неоправданого, морально виваженого та ні. Сукупність сталих ціннісних орієнтацій утворює своєрідну вісь свідомості, наявність якої забезпечує стійкість особистості, усталеність тієї лінії поведінки, якої дотримується людина або ж група людей. Силою цього ціннісні орієнтації є найважливішим регулятивним фактором мотивації особистості. Вони ж, у свою чергою, імплементуються у моральні переконання [10].

Звертаючись до питання правових цінностей як системи надання переваг у сфері правового порядку, необхідно насамперед виокремити загальні властивості ціннісних систем. Для «ціннісного світу» це такі якості, як: ієрархічність їх співвідношення (пірамідальний характер); бінарність ціннісних модальностей (завжди є полярні цінності: справедливе – несправедливе, добро – зло та ін.), існує заборона на інверсію ціннісних полюсів, супідрядність позитивних і негативних ціннісних рядів, практична спрямованість «світу цінностей» [6, с. 108–110].

Власне кажучи, сучасний правовий порядок – це спосіб буття права у соціальному просторі, у якому сукупність його об'єктивних проявів і суб'єктивних форм вираження забезпечує домінування юридичних норм і принципів у процесах функціонування і розвитку суспільства й держави. У сучасному суспільстві на правовий порядок особливо сильно та радикально впливають процеси глобалізації. Соціальна реальність ХХІ ст. є такою, що поряд і водночас із єдиним економічним простором активно запроваджуються в життя і норми міжнародного права. Необхідно враховувати тенденції динаміки міжнародного права й інкорпорувати їх у практичну діяльність органів правопорядку України. Це передусім стосується низки напрямів діяльності та ціннісних установок, до яких слід віднести: переорієнтацію органів правопорядку (зміна акцентів: із «боротьби

зі злочинністю» на «захист прав і свобод громадян»), доступність контролю за діяльністю правоохоронних органів із боку громадян (громадський контроль як норма) та ін.

Як світова, так і українська практики розвитку правових механізмів регулювання суспільних відносин підтверджують, що концептуальні рішення лише тоді є надійними орієнтирами для позитивних змін, коли вони, по-перше, виходять із тих надій і очікувань, із якими пов'язує більшість населення країни своє майбутнє, а, по-друге, коли вдається об'єднати зусилля держави та суспільства. Саме ці чинники є ключовими у напрямі розвитку методології та ідеології правового порядку в суспільстві, у напрямі розробки їх перспективної площини формування й оптимізації.

Якщо мати на увазі саме корінні інтереси розвитку правової системи, то необхідно усвідомити, що громадяни мають потребу у захисті від злочинних посягань, а співробітники правоохоронних органів – у реалізації інтересів особистісного розвитку.

Зрештою, лише та людина, котрі розвивається і «зростає» у своїй діяльності, позитивно налаштована щодо захисту прав та інтересів інших людей, хто потребує її підтримки та захисту. Поза цим важко уявити собі шляхи подолання кризи у відносинах правоохоронних органів і населення, а також розвиток системи права загалом, приріст її можливостей тощо.

За умов формування правової та соціальної держави в Україні важливого значення набуває вивчення особистої та професійної спрямованості юристів, загальною метою діяльності яких є забезпечення законності та правопорядку. Серед членів юридичної спільноти особливе місце займають адвокати, оскільки їхня діяльність є специфічною, адже покликання адвоката передовсім полягає у захисті прав громадян та організацій, що впливає на закономірності та механізми його психічних проявів.

Особистість і професійна діяльність адвокатів у ключі їх ціннісної та мотиваційної характеристик зрідка є предметом самостійного глибокого дослідження. У загальному вигляді ця тема фрагментарно висвітлюється у науковій юридичній літературі.

З одного боку, адвокати характеризуються типовими для юристів психологічними особливостями, що формують загальний професійний клас людей (саме тому для психологічного вивчення особистості та професійної діяльності адвокатів цікавими є дослідження, присвячені вивченню студентів юридичних вишів і представників різних юридичних професій). З іншого

боку, специфічні завдання і методи діяльності, притаманні професії адвоката, що зумовлюються наявністю їх психологічних особливостей, відрізняють адвокатів від інших юристів (слідчих, прокурорів, суддів та ін.), а тому до вивчення особистості та професійної діяльності адвокатів необхідно підходити диференційовано, з урахуванням відмінних сторін професії.

У своїй статті я опираюся на тезу, відповідно до якої професійна діяльність адвоката відображає його найбільш важливі та стійкі характеристики у професійному просторі, такі як цінності та мотиви професійної діяльності, кар'єрні устремління, акмерозвиток. До того ж цінності є найважливішим компонентом структури професійної діяльності адвоката, адже регулюють його поведінку, організують діяльність і життя загалом [7, с. 53–54]. Саме тому з усього розмаїття можливостей емпіричних методів визначення професійної спрямованості слід на перший план поставити ті, що дозволяють вивчити ціннісні та мотиваційні компоненти життя особистості адвоката.

Вивчаючи особистість адвоката крізь призму аксіології, ми аналізуємо ціннісні та мотиваційні компоненти структури його професійної діяльності. Доцільно визнати наявність взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та мотиваційними спонуканими у структурі професійної діяльності адвокатів, зокрема, припускаю, що прагнення до свободи й автономності у професійній діяльності позитивно корелюється із прагненням до самостійності, а меркантильні орієнтації пов'язані передовсім із гедоністичними цінностями.

Серед цінностей які вкрай є важливими для адвокатів на рівні нормативних ідеалів, виступають їх досягнення, гедонізм і самостійність, а на рівні індивідуальних пріоритетів – самостійність, доброта та безпека. Серед провідних життєвих принципів адвокатів можна виділити, зокрема, й такі: соціальні стандарти, відповідно до цього вони прагнуть бути успішними та максимально фаховими, бути задоволеними від життя і професійної діяльності, творчо розвиватися, віддаватися дослідницькій активності та самостійності мислення у прийнятті рішень і виборі способів тієї чи іншої дії. Пріоритет і ціннісна орієнтація у реальній поведінці адвокатів належить не лише і не стільки самостійності й автономії, скільки збереженню та підвищенню добробуту людей, прагненню до створення безпечного простору і стабільності у житті, міжособистісних і соціальних відносинах.

Підсумовуючи, слід відзначити, що, на моє переконання, в адвокатів нормативні ідеали самостійності, творчої та дослідницької активності

поєднуються з орієнтаціями на вільний прояв своїх устремлень у професійному полі діяльності та досягнення результату всупереч різним перешкодам. У більшості адвокатів задоволення від життя і насолода ним співвідносяться з умінням впливати на інших і керувати життєвими обставинами, а особистий успіх залежить від результативності діяльності. Водночас їм видається, що прояви комфортності та добрі відносини з людьми можуть негативно позначитися на їх матеріальному добробуті.

На рівні індивідуальних пріоритетів в адвокатів виявляються позитивні взаємозв'язки між цінністю стимуляції й установкою на результат, цінністю досягнень і егоїзмом, цінністю самостійності та кар'єрними орієнтаціями на виклик та інтеграцію стилів життя, цінністю безпеки і кар'єрною орієнтацією на стабільність роботи; негативні кореляції між орієнтаціями на добробут і гроші. Відповідно до цього у конкретних вчинках адвокатів простежується прагнення до новизни та дуже сильне бажання бути результативними, досягнення й успіх стають можливими завдяки центруванню на собі та власних потребах, самостійність дій вони поєднують з умінням вирішувати

нерозв'язані проблеми і вигравати, зберігаючи гармонію між особистим життям і кар'єрою. Забезпечення безпеки, збереження і захист свого особистого, професійного і соціального простору пов'язані в адвокатів із наявністю стабільної та надійної роботи. Більшість адвокатів вважає, що прояв доброти та прагнення до високого рівня заробітку є антагоністичними.

Таким чином, у структурі професійної діяльності адвокатів основними ідеальними цінностями постають досягнення й особистий успіх, гедоністичне ставлення до життя і самостійність мислення, дій, життєвих і професійних виборів. Як реалістичні ціннісні пріоритети виступають самостійність, добрі відносини та безпека. Серед значущих мотиваційних компонентів слід виокремити орієнтацію на свободу й автономію, альтруїзм, гармонію у різних сферах життєвого простору, результативність і стабільність роботи.

Свобода, автономність і самостійність у професійній діяльності адвоката утворюють ціннісно-мотиваційну компоненту, що дає спрямованість іншим проявам особистості у професії, наприклад, прагненню до досягнень, стабільності та безпеки, результативності праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бліхар В.С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 13. С. 198–207.
2. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. 416 с.
3. Гусейнов А.И. Проблема ценностей в праве. *Право и политика*. 2007. № 7. С. 14–22.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
5. Методологія в праві : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.
6. Мазур М.Р. Психологічні особливості адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 106–109.
7. Пухарева Т.С. Соціально-психологічна установки і цінності в контексті професійного розвитку юристів. *Прикладна юридична психологія*. 2016. № 1. С. 53–61.
8. Фальковський А.О. Аксиологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 ; Одес. юрид. акад. Одеса, 2011. 17 с.
9. *Філософія права* : підручник / за ред. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
10. Pal Arjun. Philosophy and the Morality of Lawyers: Can a Lawyer be a Good Person? 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3484918>. DOI:10.13140/RG.2.2.11203.25129.
11. Vega Jesús. Legal philosophy as practical philosophy. *Revus*. 2018. Vol. 34. doi.org/10.4000/revus.3859.

УДК 342.951:347.79 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.17>

Кузнєцов Сергій Сергійович,

кандидат політичних наук,

директор

Навчального центру фахівців морського транспорту

ORCID ID: 0000-0002-8607-6414

КОНЦЕПТ «МОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ (МОРСЬКОЇ) ДОКТРИНИ ДЛЯ УКРАЇНИ

MARITIME ACTIVITY CONCEPT IN A CONTEXT OF LEGAL (MARITIME) DOCTRINE OF UKRAINE

У статті досліджено концепт «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Розуміння поняття «правовідносини» як виду суспільних відносин, що виникають із суспільного життя, зокрема, як наслідок суспільно корисної діяльності суб'єктів такої діяльності, та дістали врегулювання правовими засобами, природно приводить автора до висновку, що досягнення мети дослідження потребує вирішення проблеми визначення та змісту поняття «морська діяльність». При цьому наявність декількох нормативно-правових визначень та чисельних наукових досліджень проблеми, а отже, як наслідок, відсутність єдиного розуміння щодо її загальноприйнятого вирішення, унеможливує формування концепту «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Зазначене слід розглядати як відсутність правового обґрунтування, тобто відсутність загальнотеоретичних правових підвалин її формування та реалізації, зокрема концептуальних правових положень, що і визначає актуальність дослідження. За результатами дослідження автор робить висновок, що визначення певних понять, які наведені у текстах Морської доктрини України 2009 та 2018 років (затверджені підзаконними нормативно-правовими актами), не відповідають визначенням, наведеним у нормах чинного законодавства України, зокрема UNCLOS 82 – міжнародного договору України; формулює визначення поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність» як виду цілеспрямованої, правомірної, суспільно корисної соціальної активності у сфері освоєння морського довкілля, що здійснюється на підставі, у межах, у формах і у спосіб, які визначені нормами морського права, чим створюється її специфічний (видовий) правовий режим, як результат перетворення суспільних відносин між її суб'єктами у «морські правовідносини»; визначає складники змісту поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», як її підвиди; визначає необхідність та наукову пропозицію про включення концепту «морська діяльність» до процесу формування та реалізації правової (морської) доктрини для України.

Ключові слова: діяльність, суспільні відносини, правові відносини, морські простори, морська діяльність, правова (морська) доктрина для України.

The article is devoted to the research of the concept of maritime activity in a context of legal (maritime) doctrine of Ukraine. Understanding of a 'legal relations' notion as a type of public relations that develop out of public life, in particular because of community service of subjects' of such activity and that are regulated by legal means, has naturally led the author to a conclusion that meeting the overall objective of the study requires solving the problem of definition and meaning of 'maritime activity' notion. Herewith, availability of several legislative definitions and multiple researches of the problem and, as a result, lack of common understanding of its generally accepted solution, makes it impossible to form the concept of maritime activity in a context of legal (maritime) doctrine of Ukraine. The said above should be considered as lack of legal base, in other words, lack of general theoretical legal foundations for its forming and implementation, in particular conceptual laws, which determines the relevance of the study. According to the study, the author concludes, that definitions of particular notions, shown in the texts of the Maritime doctrine of Ukraine of 2009 and 2018 (approved by statutory regulations) do not meet the definitions given in the current legislation of Ukraine, including United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, the international agreement of Ukraine; forms the definition of the notion that includes 'maritime activity' term as a type of purposeful, legitimate, socially useful community service in the field of marine environment, carried out on the basis, within the limits, by ways and in the manner defined by the maritime law, which creates its specific (varietal) legal type, as a result of transformation of the public relations between its subjects into 'maritime legal relations'; defines the components of the definition included in the 'maritime activity' term as its subtypes; determines the need and scientific offer to include 'maritime activity' concept to the process of formation and implementation of the legal (maritime) doctrine of Ukraine.

Key words: activity, public relations, legal relations, marine environment, maritime activity, legal (maritime) doctrine of Ukraine.

14 грудня 2009 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 07 жовтня 2009 р. № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» [1]. Вказаною постановою було затверджено першу редакцію Морської доктрини України на період до 2035 року (далі – Мордок 2009). 28 грудня 2018 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року» [2]. Цією постановою було затверджено другу – чинну на цей час (24.05.2021) – редакцію Морської доктрини України на період до 2035 року (далі – Мордок 2018). 03 грудня 2020 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1023 «Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108» [3]. Вказаною постановою зміни до Мордок 2018 не вносилися, але слід зазначити, що завдання реалізації Мордок 2018, зокрема забезпечення дотримання її положень під час розроблення «документів державного планування» – практичне завдання – не було скасовано. При цьому забезпечення якості та ефективності реалізації Мордок 2018 певною мірою залежатиме від наукового обґрунтування форм, методів і напрямів діяльності компетентних органів виконавчої влади України, що слід розглядати як наукове завдання. Отже, об'єктом дослідження визначено формування загальнотеоретичних підвалин правової (морської) доктрини для України, а його предметом – концепт «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України [4, с. 279].

Метою дослідження є вивчення концепту «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Для досягнення мети дослідження проаналізовано наукові здобутки українських та іноземних учених, що становлять його емпіричну базу. Це, зокрема, наукові праці таких учених, як А. Крижанівський, С. Максимов, О. Петришин – у сфері загальнотеоретичної юриспруденції; Т. Аверочкіна, О. Висоцький, Є. Додін, В. Єфремов, С. Ківалов, С. Кузнецов, В. Цемко, О. Щипцов – у сфері морського права, а також праці радянських науковців-мариністів: Ю. Барсегова, Л. Імнадзе, А. Колодкіна, Т. Співакової, І. Тарханова у цій сфері. Нормативно-правовою основою дослідження є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, в яких дістали свого врегулювання питання, що пов'язані з морською діяльністю.

Становлення правової, демократичної, соціальної держави зумовлює нагальну потребу осмислення значущості права як невід'ємного складника життєдіяльності суспільства, як «універсального способу впорядкування суспільних відносин», «характерні риси» їх правового впорядкування, а отже, «сучасне бачення ролі та місця права» в регулюванні різних сфер суспільних відносин [5, с. 87]. С. Максимов стверджує, що «світоглядно-методологічною підставою» правового об'єктивізму виступає «матеріалістична настанова виведення всіх ідеальних смислів з «життя», з об'єктивної реальності», а «правова реальність» розглядається при цьому як «реальність суспільних відносин» [5, с. 50–51]. А. Крижанівський визначає суспільство як сукупність різноманітних зв'язків і відносин між людьми, як «продукт їхньої взаємодії» у самих різних сферах життя [6, с. 284]. Існування і розвиток соціальної діяльності зазвичай пов'язують із поняттям «діяльність», розуміючи її як «цілеспрямоване відображення та перетворення навколишнього світу», як спосіб «практично-духовного освоєння світу (К. Маркс)» [7, с. 60, 61]; як «специфічно людську» форму активного відношення до навколишнього світу, зміст якої становить його «цілеспрямовану зміну та перетворення», яка є «реальною рушійною силою суспільного прогресу та умовою самого існування суспільства» (саме «концепція «діяльність» відіграла важливу роль у розвитку певного кола наукових галузей, зокрема «мовознавства, психології, етнографії тощо») [4, с. 160]; як вияв соціальної активності («(від лат. *activus* – дієвий) – свідомо, цілеспрямована діяльність людини, орієнтована на перетворення об'єктивних соціальних умов» [7, с. 7].

Вищенаведене, з огляду на вирішення завдань цього дослідження, слугує підставою для визначення поняття, що охоплюється терміном «діяльність», як вияв соціальної активності, як специфічна форма і спосіб активного освоєння соціальної реальності, зокрема сукупності та результатів взаємодії різноманітних зв'язків і відносин, які об'єктивно існують у різних сферах суспільного життя – родова ознака поняття. Звідси морську діяльність слід розуміти і досліджувати як певний вид соціальної активності у певній сфері суспільного життя, як активне освоєння морського довкілля (об'єктивної реальності), що породжує певну сукупність суспільних зв'язків і відносин – видова ознака поняття.

Нормативно-правове визначення та окреслення змісту поняття саме як поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність»,

уперше було надано у тексті Мордок 2009 (див. Розділ «Визначення основних термінів»). Але вже у тексті Мордок 2018 визначення та зміст вказаного поняття дістали принципових, на наш погляд, змін і доповнень (див. Розділ «Визначення термінів»). Зазначене зумовлює необхідність дослідження відповідних визначень у текстах Мордок 2009 і Мордок 2018, а також їх порівняння із текстами інших норм чинного законодавства України, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі – UNCLOS 82) [8]. Отже, йдеться про аналіз понятійно-термінологічного апарату вказаних актів, но не про аналіз «визначення термінів». *Морська діяльність* – це «використання ресурсів» районів Світового океану («Азовського і Чорного морів, Керченської протоки та інших районів» (Мордок 2009); це «вивчення, освоєння і використання моря», захист національної безпеки, «морська торгівля» (Мордок 2018).

Наведемо зауваження щодо наведених вище визначень. По-перше, щодо розуміння змісту понять «море» і «Світовий океан». Так, просторовою сферою дії положень UNCLOS 82 є «морські простори» (“ocean space”) [8, Преамбула]. При цьому UNCLOS 82 поняття «Світовий океан» не використовує і не визначає; поняття «море», «океан», «морські простори» використовує, але не визначає. Наведемо застереження щодо використання термінів «море» (“sea”) і «морські простори» (“ocean space”) у тексті UNCLOS 82. Так, Комітет щодо морського дна (SBC) на сесії, що відбулася в 1971 році на Мальті, запропонував визначати поняття “ocean space” як таке, що охоплює поверхню моря, товщу вод і морське дно за межами внутрішніх вод (“Ocean Space comprises the surface of the sea, the water column and the seabed beyond internal waters”) [9, с. 10]. Відповідно до п. 3 ст. III Лондонської конвенції 1972 року поняття «море» означає «всі морські води, інші ніж внутрішні води держав (“all marine waters other than the internal waters of States”) [10]. Наведені визначення «певною мірою розповсюджені (“to some extent circular”)), але не можуть бути застосованими до UNCLOS 82 як мінімум стосовно п. 2 статті 8, що встановлює «право мирного проходу» через внутрішні води. Звідси положення UNCLOS 82 застосовуються до морських просторів, які знаходяться «на певній відстані від берега, і не залежать (“at given distances from land, regardless of”)) від технічної, юридичної або фізичної класифікації вод цих морських просторів. Звідси «води, що покривають морське дно (“the waters covering the seabed”)) визначаються як «вкриваючі води (the “superjacent waters”))

у ст. ст. 56, 78 і 135; а води, що розташовані у бік берега, від базисних ліній яких відлічують територіальне моря, визначені як «внутрішні води (“internal waters”)) у ст. 8 і «архіпелажні води (“archipelagic waters”)) у ст. 49 для держав-архіпелагів [11, с. 42–44].

Відповідно до законодавства України «Світовий океан» – це, наприклад, «акваторії морів та океанів за межами митної території України» [12] (загальноновизнаним є розуміння змісту згаданого поняття як «загальної сукупності» океанів, морів, проливів і заток, води яких створюють «безперервну океаносферу, всі навколишні острови і материки» – 70,8% поверхні Землі [13, с. 163–164]), а «море» – це, наприклад, «водний об’єкт – природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води» [14, ст. 1]. При цьому «морська вода» – це «води земної поверхні, що зосереджені в морях» та характеризуються зокрема «постійним сольовим складом» [15].

По-друге, щодо розуміння змісту поняття «райони» (за текстом Мордок 2009 – «Азовського і Чорного морів, Керченської протоки та інших районів»; за текстом Мордок 2018 – «моря» і зони «національних інтересів» на морі, що мають «економічне та стратегічне значення для українського народу і держави»).

Морські простори «розрізняють» залежно від їх «міжнародно-правового режиму і статусу», зокрема наявності або відсутності «територіального суверенітету» над ними [16, с. 152]. UNCLOS 82 містить положення, що стосуються процесу, принципів, правил і процедур визначення меж певних районів (зон) морських просторів прибережними державами, зокрема: у межах суверенітету – внутрішні води (морські), територіальне море; поза межами суверенітету (у межах національної юрисдикції) – прилегла зона, виключна економічна зона, континентальний шельф; поза межами суверенітету (поза межами національної юрисдикції) – відкрите море, міжнародний район морського дна. Звідси слід розуміти, що йдеться про «районування/зонування/розмежування/делімітацію» морських просторів, тобто про встановлення просторових меж дії суверенітету і національної юрисдикції прибережної держави, що є одним із найсуттєвіших аспектів освоєння морських просторів для України як прибережної держави.

По-третє, щодо розуміння змісту поняття «ресурси». Йдеться про «природні ресурси» (за текстом Мордок 2009); «природно-ресурсний потенціал», «водні біоресурси» та ресурси моря, що до них не відносяться, «корисні копалини»

(за текстом Мордок 2018). UNCLOS 82 містить, наприклад, такі визначення: «ресурси» означає всі тверді, рідкі або газоподібні мінеральні ресурси (“*mineral resources*”), включаючи поліметалічні конкреції, на морському дні або в його надрах; ресурси, коли вони видобуті з Району, розглядаються як «корисні копалини (“*minerals*”)» – ст. 133, п.п. а), b).

Складники морської діяльності – морська господарська діяльність; військово-морська діяльність; діяльність, що пов’язана з охороною державного кордону на морі – за текстом Мордок 2009; торговельне мореплавання, морський транспорт, суднобудування, військово-морська діяльність, використання водних біоресурсів та інших ресурсів моря, туристична та рекреаційна діяльність, а також діяльність у сферах науки, освіти, екології і захисту моря – за текстом Мордок 2018.

Наведемо деякі визначення змісту певних підвидів морської діяльності. Аквакультура (від лат. *aqua* – вода і *cultura* – «обробіток, догляд») – розведення і вирощування водних організмів (риб, моллюсків, ракоподібних, водоростей) з метою підвищення продуктивності водойм. Розведення організмів у морській або підсоленій воді зветься марикультура [16, с. 9]. Рациональне використання морських живих ресурсів передбачає «дослідження, використання, збереження та управління» ними [16, с. 141]. «Збереження» – це комплекс заходів (національно-правового і міжнародно-правового характеру), що спрямовані на підтримання або відтворення популяції видів до рівнів, за яких може бути забезпечено максимально стійкий їх вилов. При цьому слід враховувати відповідні екологічні, географічні та економічні фактори, новітні наукові дані та загальнорекомендовані міжнародні стандарти [16, с. 222]. Військово-морська діяльність – «повсякденна» діяльність військово-морського флоту «в мирний час», форми і види якої у певних районах морських просторів дістали міжнародно-правового обґрунтування. Військове мореплавання – важливіша частина військово-морської діяльності [16, с. 31, 32].

О. Висоцький і В. Цемко досліджували «великий комплекс органічно пов’язаних і тісно переплетених питань політичного, економічного, екологічного і правового характеру», поява яких, на їхню думку, пов’язана із «різким зростанням інтенсифікації використання ресурсів» Чорноморсько-Азовського басейну [17, с. 3]. О. Щипцов і В. Єфремов досліджували передумови і процес транспортного освоєння Азовського моря. Вони визначили вказаний аспект діяльності людини як процес освоєння просторового ресурсу цього басейну [18, с. 3]. Слід звернути увагу на те, що

свого часу рукопис вказаної монографії було погоджено редакційно-видавничою колегією Національного агентства морських досліджень і технологій при Кабінеті Міністрів України.

«Первісна діяльність» – це заходи, виділення фінансових та інших активів, вивчення, висновки, дослідження, технічна розробка, а також інша діяльність, що стосується ідентифікації, відкриття та системного аналізу й оцінки поліметалічних конкрецій, а також складання техніко-економічного обґрунтування їх розробки. Така діяльність включає: будь-яку діяльність на морі за спостереженням та оцінкою (що має на меті встановлення й документування природи, форми, концентрації, місцезнаходження та змісту металів у поліметалевих конкреціях та екологічних, технічних та інших відповідних факторів, які мають братися до уваги до їх розробки), а також видобуток у Районі поліметалічних конкрецій з метою конструювання, виготовлення і випробування устаткування, призначеного для використання у разі їх розробки [8].

При цьому UNCLOS 82 визначає, що складники морської діяльності насамперед мають бути «правомірними з точки зору міжнародного права видами використання моря (“*internationally lawful uses of the sea*”)» за умов дотримання відповідних положень (“*subject to the relevant provisions*”), які стосуються свобод, зазначених у статті 87 (“*the freedoms referred to in article 87*”) [8]. У статті 87 йдеться про складники свободи відкритого моря (“*freedom of the high seas*”): свободу судноплавства (“*navigation*”), свободу польотів (“*overflight*”), свободу прокладати підводні кабелі і трубопроводи (“*to lay submarine cables and pipelines*”), свободу будувати штучні острови та інші установки (“*to construct artificial islands and other installations*”), свободу рибальства (“*fishing*”), свободу наукових досліджень (“*scientific research*”), що мають здійснюватися відповідно до умов, які визначаються певними положеннями UNCLOS 82 та іншими нормами міжнародного права та застосовуються до всіх частин моря (“*all parts of the sea*”), які не входять ні до виключної економічної зони (слід додати – ні до прилеглої зони), ні до територіального моря будь-якої держави або архіпелажних вод держав-архіпелагів [8] (тобто йдеться про певні райони (зони, частини) моря, що перебувають поза межами суверенітету та національної юрисдикції прибережних держав, саме звідси впливає необхідність визначення просторових меж указаних районів (зон, частин) моря).

Зауважимо, що UNCLOS 82 не має визначення саме поняття «відкрите море», але у ст. 1 Конвенції

про відкрите море «слова «відкрите море» означають усі частини моря, що не входять ні у територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави [19, ст. 1]; які «не входять ані в територіальні води, ані в архіпелажні води» [16, с. 173]. Отже, поняття «відкрите море» слід розуміти як морські простори – поверхню і товщу морських вод, які перебувають за межами суверенітету будь-якої держави. Зазначимо, що доволі часто використовують термін «міжнародні води», але слід мати на увазі, що в цьому разі йдеться про умовну, таку, що не отримала закріплення в міжнародно-правових актах, назву вод відкритого моря [16, с. 141].

Наведене дає підстави для висновку, що визначення певних понять, які наведені у текстах Мордок 2009 і Мордок 2018 (затверджені відповідно до ПКМУ 2009/1307 і ПКМУ 2018/1108 підзаконними нормативно-правовими актами), не відповідають визначенням, наведеним у нормах чинного законодавства України, зокрема UNCLOS 82 – міжнародного договору України. Визначення поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», як виду цілеспрямованої, правомірної, суспільно корисної соціальної активності

у сфері освоєння морського довкілля, що здійснюється на підставі, в межах, у формах і спосіб, які визначені нормами морського права, чим створюється її специфічний (видовий) правовий режим, як результат перетворення суспільних відносин між її суб'єктами у «морські правовідносини». Складниками змісту поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», є такі її підвиди: делімітація морських просторів з метою визначення меж дії суверенітету та юрисдикції – визначення правового статусу морських районів (зон, частин); реалізація державного суверенітету, прав власності, суверенних прав і юрисдикції щодо просторових, живих, мінеральних ресурсів певних морських районів з метою їх дослідження/розвідки/вивчення, розробки/видобування та управління раціональним використанням; спорудження та експлуатація засобів забезпечення правомірних форм морської діяльності; реагування на прояви протиправної морської діяльності, ризи та наслідки надзвичайних морських подій. Також необхідним є включення концепту «морська діяльність» до процесу формування та реалізації правової (морської) доктрини для України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307. URL: <https://cutt.ly/1n9IAOs>.
2. Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1108. URL: <https://cutt.ly/nn9IDvM>.
3. Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108 : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1023. URL: <https://cutt.ly/Cn9IHoz>.
4. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
5. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.
6. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура. Одеса : Фенікс, 2009. 504 с.
7. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина; сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. Москва : Политиздат, 1989. 479 с.
8. Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: <https://cutt.ly/Mn9DqP1>.
9. Draft Ocean Space Treaty: working paper / submitted by Malta. Part I. Ocean space. Chapter I. Definitions: United Nations General Assembly. 23 August 1971. 89 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/640533>.
10. Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 1972. URL: <https://cutt.ly/Sn9SBf6>.
11. UN Convention on the Law of the Sea, 1982: A Commentary. Vol. II. Center for Oceans Law and Policy and Koninklijke Brill NV. / Editor-in-Chief Myron H. Nordquist. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers; Brill Academic Publishers, 2003.
12. Про затвердження порядку митного оформлення продукції морського промислу, яка ввозиться на митну територію України : Наказ Держмитслужби № 504 від 17.08.1998. URL: <https://cutt.ly/pn9SM4z> (втр. чин.).
13. Шамратова А.В. Морская энциклопедия. Москва : ТЕРА, 2002. 384 с.
14. Водний кодекс України, 1995. URL: <https://cutt.ly/wn9IXuF>.
15. Про затвердження Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання : Наказ МОЗ України від 02.06.2003 р. № 243. URL: <https://cutt.ly/cn9IVrg>.

16. Словарь международного морского права / Отв. ред. Ю.Г. Барсегов. Москва : Междунар. отношения, 1985. 256 с.
17. Высоцкий А.Ф., Цемко В.П. Черноморско-Азовский бассейн (правовые вопросы использования пространств и ресурсов). Киев : Наук. думка, 1991. 252 с.
18. Щипцов О.А., Сфремов В.С. Транспортне освоєння Азовського моря: Історичний екскурс і сучасність. Київ : Будівельник, 1995. 144 с.
19. Convention on the High Seas, 1958. URL: <https://cutt.ly/Ln9IbmR>.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.18>

Логвиненко Борис Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-1894-4889

СЕГРЕГАЦІЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

SEGREGATION: DEFINITION OF CONCEPT AND NECESSITY OF LEGISLATIVE CONFIRMATION

У статті обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення визначення поняття сегрегації та протидії цьому явищу. Наголошено на тому, що дискримінація виступає родовим поняттям щодо сегрегації, а остання – формою дискримінації, яка має власні особливості та види. Вказано на необхідність доповнення Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» статтями щодо запобігання і протидії сегрегації. Під сегрегацією запропоновано розуміти форму дискримінації, котра полягає у діянні, спрямованому на відокремлення окремих індивідів (соціальних груп), які вирізняються за расовими, гендерними, сексуальними, соціальними, релігійними, освітніми, професійними чи іншими ознаками, без об'єктивно обґрунтованого і правомірного виправдання такого відмежування. Акцентовано увагу на значній диференціації проявів сегрегації у сучасному суспільстві та поширеності гендерної сегрегації у сфері праці (професійної сегрегації), зокрема й в Україні. Зроблено наголос на тому, що сегрегація не є подоланим сьогодні явищем, а її прояви доволі різноманітні. До прикладів сегрегації у сучасному суспільстві віднесено ставлення до ромів, вимушених переселенців зі Сходу України й осіб, котрі відмовляються вакцинуватися від COVID-19. Зроблено висновок про необхідність комплексної протидії цьому явищу, яка має розпочатися із законодавчого закріплення поняття сегрегації. Зауважено, що добровільне відокремлення себе від інших осіб на підставі однієї з перелічених ознак не є сегрегацією. Проявами такого добровільного відокремлення можна вважати діяльність освітніх і культурних закладів та установ, призначених для представників певної культури, носіїв певних традицій або національних меншин.

Ключові слова: сегрегація, дискримінація, гендер, рівність, законодавче закріплення, обмеження.

The article substantiates the need for legislative confirmation of the definition of segregation and counteraction to this phenomenon. It is emphasized that discrimination is a generic concept of segregation, and the latter – a form of discrimination that has its own characteristics and types. The need to supplement the Law of Ukraine “On Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine” with articles on preventing and combating segregation is pointed out. It is suggested to understand segregation as a form of discrimination, which consists in an act aimed at separating individuals (social groups) who differ in racial, gender, sexual, social, religious, educational, professional or other characteristics without an objectively justified and legitimate justification for such demarcation. Emphasis is placed on the significant differentiation of manifestations of segregation in modern society and the prevalence of gender segregation in the workplace (occupational segregation), including in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that segregation is not an overcoming phenomenon today, and its manifestations are quite diverse. Examples of segregation in modern society include attitudes toward Roma, internally displaced people (IDPs) from eastern Ukraine, and those who refuse to be vaccinated against COVID-19. The conclusion is made about the need for comprehensive counteraction to this phenomenon, which should begin with the legislative confirmation of the concept of segregation. It is noted that voluntary separation from others on the basis of one of these features is not segregation. Manifestations of such voluntary separation can be considered the activities of educational and cultural institutions and institutions intended for representatives of a particular culture, bearers of certain traditions or national minorities.

Key words: segregation, discrimination, gender, equality, legislative confirmation, restrictions.

Сьогодні забезпечення прав людини в Україні потребує переходу на якісно новий рівень. Це зумовлено дією як зовнішніх, так і внутрішніх негативних чинників. До таких належать і збройна агресія Російської Федерації й обмежувальні заходи, пов'язані із запобіганням і протидією COVID-19.

Однією з базових категорій, пов'язаних із примусом і дискримінацією, потрібно вважати сегрегацію (від лат. segregatio, тобто відокремлення, розмежування). Таке відокремлення, відсторонення, розмежування певної групи людей за певними ознаками часто проявляється у таких діях, як створення штучних обмежень, перешкод у побуті,

окремому проживанні, недоступності певного фаху або діяльності тощо. Говорячи про історичні передумови сегрегації, складно віднайти її зародження, але прояви соціальної сегрегації спостерігалися вже в античному суспільстві (поділ на плебей і патрицій у Стародавньому Римі; кастова система в Індії). На жаль, у сучасному світі сегрегація не лише зберіглася, а й диференціювалася на окремі види: гендерну, освітню, професійну, расову, територіальну та ін.

Питання запобігання і протидії сегрегації часто розглядалися у працях вітчизняних науковців. Дослідження сегрегації проводилися через призму дискримінації (С. Пономарьов, Ю. Мороз, З. Равлінко, І. Федорович). Вивчалися окремі її види (гендерна – З. Добош, О. Іващенко, О. Лосіхін, Л. Наливайко, О. Петухова; освітня – В. Засенко, Л. Міщик, О. Тупиця; расова – О. Ковальчук, М. Кругляк, О. Петраускас). Незважаючи на вагомий науковий доробок, досі актуальним лишається питання щодо необхідності законодавчого закріплення поняття сегрегації в національному законодавстві з метою більш ефективної організації протидії цьому негативному явищу.

Мета статті полягає у визначенні поняття та науковому обґрунтуванні необхідності законодавчого закріплення сегрегації в Україні.

Переходячи до визначення поняття сегрегації, необхідно співвіднести це явище із дискримінацією. Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінація є ситуацією, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, що були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами у будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [1].

Щодо сегрегації, то ст. 3 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. (ратифікована Україною 21 січня 1969 р.) передбачено заборону сегрегації: «Держави-учасниці особливо осуджують расову сегрегацію та апартеїд і зобов'язуються відвертати, забороняти і викоринювати всяку практику такого характеру на територіях, які є під їх юрисдикцією» [2]. Те, що у згаданій Конвенції питанню заборони сегрегації присвячено окрему статтю,

свідчить про те, що остання є певною відокремленою формою дискримінації.

Визначення поняття сегрегації запропоноване у Загальнополітичній рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 7 (2002), ухваленій 13 грудня 2002 р. (зі змінами 07 грудня 2017 р.). Сегрегація – це дія, якою (фізична або юридична) особа відокремлює інших осіб з огляду на перелічені ознаки без об'єктивного та розумного виправдання згідно із пропонованим означенням дискримінації. Тому добровільне відокремлення себе від інших осіб на підставі однієї з перелічених ознак не є сегрегацією [3].

Слід погодитися з тим, що, на відміну від поняття дискримінації, визначеного у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [1], сегрегація є порушенням права на рівне ставлення незалежно від того, чи призводить вона до менш прихильного ставлення або менш сприятливого становища, чи ні. Таке розуміння сегрегації, зокрема у міжнародному праві прав людини, вважається класичним із середини 1950-х рр., коли Верховним Судом США було винесено рішення у справі Лінди Браун – «Браун проти Ради з питань освіти» (*Brown vs The Board of Education*). У своєму рішенні суд відзначив, що сегрегація, зокрема за ознакою раси, є порушенням права на рівність навіть попри те, що інші фактори або обставини можуть бути рівними [4, с. 33]. У свою чергу, голова колегії суддів Верховного суду США Ерл Воррен зауважив, що у галузі державної освіти доктрина «роздільних, але рівних» можливостей не має місця [5].

Як зазначалося вище, вітчизняне законодавство України не містить визначення поняття сегрегації. Визначення сегрегації відсутнє також у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і Європейській соціальній хартії, але питання сегрегації неодноразово розглядалися та визнавалися порушенням прав людини як Європейським судом із прав людини (рішення у справах «D.H. та інші проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others vs Czech Republic*) від 13 листопада 2007 р., «Горват і Кіш проти Угорщини» (*Horvath and Kiss vs Hungary*) від 29 січня 2013 р.) і Європейським комітетом із соціальних прав (рішення у справах «Європейський центр прав ромів проти Греції» (*European Roma Rights Centre v. Greece*) від 08 грудня 2004 р., «Європейський центр прав ромів проти Італії» (*European Roma Rights Centre v. Italy*) від 07 грудня 2005 р.) [4, с. 33].

Переходячи до більш детального висвітлення сегрегації, зауважимо, що одним із найбільш поширених її видів є гендерна сегрегація, поширена

головним чином на ринку праці (також – професійна сегрегація). Для характеристики фахових понять у цій сфері використовуються такі поняття, як: «горизонтальна гендерна сегрегація», що є одним із індикаторів гендерної нерівності, який передбачає існування так званих типових «чоловічих» і «жіночих» професій у суспільстві. Іншим поширеним поняттям є «вертикальна сегрегація», тобто нерівність між чоловіками та жінками щодо посад, що має різні форми: а) «скляна стеля» – штучно створені бар'єри, причиною яких є упередження щодо працівниць організацій, які перешкоджають кар'єрному росту; б) «липка підлога» – також бар'єри, що утримують жінок на низькооплачуваних і мало престижних роботах [6, с. 71].

У цьому аспекті І.В. Ангелко, Г.А. Лех і Л.В. Рібун відзначають, що гендерна сегрегація передусім відображає нерівномірний розподіл працівників однієї статі між різними видами трудової діяльності на ринку праці й у сфері зайнятості. Її існування та поширення пов'язане з наявністю цілої низки суспільних стереотипів щодо використання та застосування праці жінок і чоловіків у різних сферах і галузях трудової діяльності (жінки зазвичай зайняті на низькооплачуваних роботах, чоловіки ж – навпаки, на високооплачуваних) [7, с. 33].

І.В. Єфанова та Т.О. Марценюк наголошують на тому, що гендерні стереотипи впливають на гендерну сегрегацію ІТ-галуз із двох причин. По-перше, самі здобувачки менш схильні подаватися на престижні технічні посади, що унеможливує створення конкуренції чоловікам і закріплює панівне становище останніх. По-друге, роботодавці здійснюють спроби дізнатися особисту інформацію про кандидаток на посади, а це впливає на подальше рішення про прийняття на роботу. Все це, на переконання дослідниць, ще раз підкреслює недостатнє дотримання законодавства про працю в Україні [6, с. 78].

Сегрегація не є подоланим явищем, а її випадки трапляються навіть у сучасному суспільстві. Так, можна навести приклади нетолерантного і нерівного ставлення до ромів або вимушених переселенців зі Сходу України [8]. Останнім часом можна спостерігати прояви сегрегації щодо осіб, котрі відмовляються вакцинуватися від COVID-19, незважаючи на причини такої відмови.

Крім того, для виявлення й оцінки рівня сегрегації (на ринку праці) використовують інтегральні індекси (наприклад, індекс дисиміляції Дункана,

індекс Кармеля та МакЛахлана) та тривимірну класифікацію, що виокремлює три групи занять/секторів: 1) із домінуючою зайнятістю жінок, 2) змішані, 3) з домінуючою зайнятістю чоловіків [9, с. 32].

Таким чином, множинність проявів сегрегації та її небезпека для демократичних цінностей вимагають підняття питання про законодавче закріплення запобігання і протидії сегрегації у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та доповнення його змісту відповідними положеннями.

Під сегрегацією нами пропонується розуміти форму дискримінації, яка полягає у діянні, спрямованому на відокремлення окремих індивідів (соціальних груп), котрі вирізняються за расовими, гендерними, сексуальними, соціальними, релігійними, освітніми, професійними чи іншими ознаками без об'єктивно обґрунтованого і правомірного виправдання такого відмежування.

Пояснюючи власний підхід до обґрунтованого і правомірного виправдання відокремлення окремих категорій осіб у певних випадках, доцільно навести приклад із недопущенням праці неповнолітніх осіб на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах (ст. 190 КЗпП України) [10]. Тобто таке обмеження не є порушенням гарантованого Конституцією України права на працю, а радше захищає неповнолітніх осіб від їхнього залучення до певних видів робіт, які можуть мати наслідком небезпеку для їхнього здоров'я та життя.

Зауважимо, що добровільне відокремлення себе від інших осіб на підставі однієї з перелічених ознак не є сегрегацією. Проявами такого добровільного відокремлення можна вважати діяльність освітніх і культурних закладів та установ, призначених для представників певної культури, носіїв певних традицій або національних меншин. Наприклад, до культурних організацій можна віднести Дніпропетровську Обласну Польську громаду, яка об'єднує осіб із польським корінням. У свою чергу, до освітніх належать заклади, де навчання здійснюється для представників національних, або релігійних меншин.

Наостанок зауважимо, що проблема сегрегації тісно пов'язана із питаннями гендерної рівності та недопущенням дискримінації. Значущість і множинність проявів сегрегації вимагають комплексної протидії цьому явищу, яке не має існувати у державах, котрі відносять себе до демократичних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. С. 1720. Ст. 412.

2. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Міжнародний документ ООН від 21 грудня 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 28.06.2021).
3. Загальнополітична рекомендація ЄКРН № 7: Національне законодавство щодо боротьби з расизмом і расовою дискримінацією від 13 грудня 2002 р. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5ab8> (дата звернення 28.06.2021).
4. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.
5. Померла Лінда Браун, справа якої поклала край сегрегації в школах США. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/lindabravn-sehrehatsiya-shkola/4319096.html> (дата звернення 28.06.2021).
6. Єфанова І.В., Марценюк Т.О. Гендерна сегрегація на ринку праці України у сфері інформаційних технологій. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2014. № 8. С. 69–81.
7. Гендерна сегрегація – стереотип та проблема сучасного розвитку вітчизняного ринку праці / І.В. Ангелко, Г.А. Лех, Л.В. Рібун. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28, № 9. С. 31–34.
8. Сегрегація в центрі Європи в 21 столітті? Реальність. URL: <https://gurt.org.ua/articles/31492/bull/> (дата звернення 28.06.2021).
9. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України. Колектив авторів. Фонд народонаселення ООН. 2012. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/analitichne-doslidzhennya-uchasti-zhinok-u-skladi-robochoi-sili-ukraini-134875.html> (дата звернення 28.06.2021).
10. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 28.06.2021).

РОЗДІЛ 6 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 316.77:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.19>

Іванов Артемій Вікторович,
магістр державного управління,
військовослужбовець
ORCID ID: 0000-0001-7689-9807

БЕЗПЕКОВИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИСТОЯННЯ СПЕЦІАЛЬНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ОПЕРАЦІЯМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

SECURITY STATE OF THE INFORMATION ENVIRONMENT OF UKRAINE IN THE FIELD OF RESISTANCE TO SPECIAL INFORMATION OPERATIONS OF FOREIGN STATES

У статті доводиться, що найбільшою загрозою інформаційній безпеці держави під час ведення гібридної війни є інформаційна війна, яка реалізується шляхом проведення низки спеціальних інформаційних операцій. СІО можуть використовуватись як інструмент ведення війни, так і в ролі інструмента забезпечення інформаційної безпеки, що своєю чергою є складником національної безпеки. Метою статті виступає дослідження процесу адаптації системи державного управління України для протидії спеціальним інформаційним операціям з боку РФ та пропозиції щодо її удосконалення. Розглянуто етапи створення нових центрів і органів у системі державного управління, що залучаються до сфери забезпечення інформаційної безпеки. Також у статті проведений аналіз безпекового стану інформаційного середовища України. Розкрито поняття «спеціальна інформаційна операція» та запропоновані нові методики забезпечення інформаційної безпеки як складника національної безпеки.

Встановлено, що спеціальна інформаційна операція – це діяльність, яка складається із комплексу заходів гласного і негласного характеру, спрямована на організоване приховане керування процесами інформаційної публічної сфери, що здійснюється шляхом впливу на свідомість і поведінку цільової аудиторії для досягнення певної мети. Зазвичай СІО проводяться в напрямках системи прийняття та розроблення політичних рішень, формування суспільної свідомості та громадської думки.

Наголошено, що значним кроком до вирішення цієї проблеми та поліпшенням забезпечення інформаційної безпеки держави може стати закріплення на законодавчому рівні терміна «спеціальна інформаційна операція», опис методології відстежування та виявлення СІО, що створить належні умови для швидкого та ефективного протистояння зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам національній безпеці.

Ключові слова: державна безпека, спеціальна інформаційна операція, гібридна війна, інформаційна війна, державне управління, національна безпека, інформаційно-психологічний вплив.

The article states that the biggest threat to the information security of the state during a hybrid war is the information warfare, which is realized through a series of special information operations. SIO can be used both as a tool of warfare and as a tool of ensure information security, which is part of national security system. The purpose of the article is to research the process of adaptation of the public administration system of Ukraine to counteract special information operations by the Russian Federation and proposals for its improvement. The stages of creation of new centers and bodies in the system of public administration, which are involved in the sphere of information security, are considered. Also, the article analyzes the security state of the information environment of Ukraine. The concept of the term “special information operation” is revealed and new methods of information security as a component of national security are proposed.

It is established that a special information operation is an activity consisting of a set of measures of public and private nature, aimed at organized covert management of public information processes, carried out by influencing the consciousness

and behavior of the target audience to achieve a certain goal. JIUs are usually conducted in the areas of political decision-making and development, the formation of public consciousness and public opinion.

It was emphasized that a significant step towards solving this problem and improving the information security of the state could be the consolidation at the legislative level of the term "Special Information Operation", a description of the methodology for tracking and detecting SIO, which will create appropriate conditions for rapid and effective response to external and internal information threats national security.

Key words: state security, special information operation, hybrid war, information war, public administration, national security, information psychological influence.

Постановка проблеми. XXI століття є віком інформації та інформаційних технологій, технологічний розвиток суспільства дає змогу отримати безперешкодний доступ до всієї актуальної інформації майже з будь-якої точки Земної кулі. Завдяки своїй доступності та швидкій поширюваності інформація є одним із елементів впливу на суспільство та громадську свідомість, через що дедалі частіше використовується як легальна зброя державами та різними міжнародними організаціями задля досягнення своїх цілей. Якщо такий вплив на інформаційний простір країни здійснюється під час збройних або локальних конфліктів, то термін такого ведення бойових дій наближується до ознак «гібридної війни» [1; 2; 11].

Найбільший інформаційний вплив проти України здійснюється зі сторони Російської Федерації в контексті збройної агресії на Сході нашої країни [3]. При цьому, окрім зовнішнього впливу, країна-агресор використовує також і внутрішній вплив, поширюючи через підконтрольні та лояльні засоби масової інформації відповідні тези, які створюють деструктивний вплив на свідомість населення.

Зазначені події змушують адаптуватися державний апарат, через що зазнає змін сектор державного управління та правоохоронної діяльності, саме у такий спосіб, щоб ефективно протистояти новітнім загрозам та посяганням на конституційний лад, суверенітет і територіальну цілісність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 2014 року на інформаційних та бібліографічних ресурсах українського наукового середовища почала збільшуватись кількість статей та публікацій на тему гібридної війни та спеціальних інформаційних операцій, зокрема досліджено праці таких науковців, як Г. Певцов, А. Підлісний, С. Залкін, І. Юзова, С. Сідченко та ін. Разом з цим проаналізовано низку законодавчих та підзаконних актів профільних органів державної влади України. Важливий внесок у розширення поняття «інформаційний вплив на свідомість» був зроблений фактом розсекречування внутрішнього плану Міністерства Оборони США "Information Operations Roadmap" [6], який містить у собі доволі детальні вказівки щодо мето-

ди використання інформаційно-психологічного впливу під час ведення бойових дій за межами своєї держави.

Метою статті є дослідження процесу адаптації системи державного управління України для протидії спеціальним інформаційним операціям з боку РФ під час гібридної агресії на Сході країни та пропозиції щодо її удосконалення.

Вклад основного матеріалу. Першими зафіксованими спланованими заходами із впливу на людську свідомість через транскордонні та локальні засоби масової інформації у воєнних цілях є інформаційні кампанії під час військових конфліктів на Корейському півострові (1950–1953 рр.), в Афганістані (1979–1989 рр. (СРСР), Кувейті (1991–1992 рр.), Югославії (1999 р.), Іраку (2003–2011 рр.), Афганістані (2001–2014 рр. (США). Перелічені збройні конфлікти супроводжувалися постійним проведенням різних спеціальних інформаційних операцій (далі – СІО) на територіях країн, в яких проходили бойові дії.

Інформаційна перевага стала основною метою під час ведення сучасних воєнних дій. Важливість домінування в інформаційному спектрі пояснює ціль перетворення інформаційних операцій з другорядних на основну військову компетенцію нарівні з повітряними, наземними, морськими та спеціальними операціями [6, с. 4]. СІО почали широко застосовуватись наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть та стали одним з основних маркерів, які свідчать про гібридність ведення воєнних дій.

Найбільш дослідженою з наукового боку є інформаційна кампанія США в Іраку (1991–2011 рр.) [7], яка методом здійснення інформаційно-психологічного впливу посередництвом ЗМІ підготувала високий рівень підтримки американських військ з боку населення Іраку та стала певним «трафаретом» проведення спеціальних інформаційних операцій для інших країн.

Після вдалого проведення інформаційної операції такого масштабу інші держави почали приділяти все більше уваги інформаційно-психологічному впливу під час здійснення воєнних операцій. Зокрема, вказані дії дуже широко використовуються

Російською Федерацією у веденні гібридної війни проти України.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що СІО – це діяльність, яка складається із комплексу заходів гласного і негласного характеру, спрямована на організоване приховане керування процесами інформаційної публічної сфери, що здійснюється шляхом впливу на свідомість і поведінку цільової аудиторії для досягнення певної мети. Зазвичай СІО проводяться в напрямках системи прийняття та розроблення політичних рішень, формування суспільної свідомості та громадської думки.

Результатами СІО є дистанційне формування політичних (ідеологічних) переконань, поглядів, думок, ідей, які впливають на психологічний стан, шляхом виклику необхідних позитивних або негативних емоцій у масах, здійснюючи у такий спосіб прихований інформаційно-психологічний вплив на цільову аудиторію.

Завдання СІО різняться між цілями їх проведення в мирний (підготовчий) період та у воєнний період [21], що зазначено на рис. 1.

Аналіз проблеми. Під час проведення низки СІО проти України РФ здійснює тиск через інформаційні, політичні, економічні та військові інструменти впливу. Наприклад, до процедури анексії територій Автономної республіки Крим РФ готувалась багато років, проводячи довготривалу СІО у мирний час, у рамках якої поширювались чутки щодо нібито «історичної помилковості належності Кримського півострову Україні». Вказані чутки проникали усюди – від звичайного населення до лав Збройних сил України та політичного керівництва півостровом.

Вказана СІО дала можливість військам РФ на початку 2014 року під час політичної кризи в Україні здійснити військову інтервенцію та встановити фактичний військовий контроль на території АР Крим. Після чого РФ спробувала застосувати зазна-

Рис. 1. Основні цілі спеціальних інформаційних операцій

чену тактику гібридної воєнної агресії на Сході нашої країни під гаслами «*Донбасс – це Россія*», але зазнала певної поразки, через що військовий локальний конфлікт затягнувся на 7 років поспіль.

Притому іноземні спеціалісти зазначають, що інформаційна агресія проти України не зупинилась, а навпаки, стала набирати нових обертів у медіапросторі. Зокрема, РФ почала посилено пропагувати низку різних міфів, які здебільшого пов'язані з подіями під час Другої світової війни та українським націоналізмом 1940 років, ототожнюючи їх із сучасною Україною та висвітлюючи під призмою неонацизму та насильства проти власного населення. Одночасно поширюючи при цьому образи «славетного» Радянського Союзу та його правонаступника Російську Федерацію як протагоніста боротьби із нацизмом та захисника всієї частини російськомовного населення від «корумпованої, незаконної, фашистської хунти», яка нібито захопила владу.

Водночас засоби масової інформації РФ позиціонують Збройні сили України та добровольчі підрозділи як «Einsatzgruppen» (розстрільні загони СС), вбивць мирного населення, терористів та слуг київської хунти. Така інформація поширюється як у внутрішніх, так і в транснаціональних російських ЗМІ [22].

Зазначена медіакампанія має всі ознаки проведення спеціальних інформаційних операцій, оскільки вона націлена на зневажання та зниження рівня довіри до органів державної влади та армії.

Наведені події змусили громадянське суспільство та систему державного управління України адаптуватися під нові формати ведення воєнних дій задля ефективнішого протистояння зовнішній агресії РФ за правилами гібридної війни.

Зокрема, свою трансформацію державний апарат почав із закріплення на рівні нормативно-правових документів корегування системи захисту національної безпеки, а саме з введення в правове поле поняття таких загроз, як «гібридна війна», протистояння не тільки стандартним військовим загрозам, а й інформаційним на одному рівні з ними. Зазначені поняття присутні як у попередній Стратегії національної безпеки 2015 [9], так і у сучасній Стратегії 2020 [10]. Також основою для протидії інформаційній експансії держави-агресора та контрольованих нею структур під час гібридної агресії стала Стратегія кібербезпеки України (2016 р.) [14], Доктрина інформаційної безпеки України (2016 р.) [12] та Закон України про основні засади забезпечення кібербезпеки України (2017 р.) [13].

Окрім зазначеної трансформації законодавства, почались зміни і у секторі державного управління. Для протидії спеціальним інформаційним операціям проти України було створено Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки при Департаменті кібербезпеки СБУ [15; 16] (2018 р.), Центр протидії дезінформації при РНБО (2021 р.) [17; 18] та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики (2021 р.) [19].

Перелічені центри задумувались та створювались як хаби для зв'язку та поліпшення комунікації у сфері протистояння кіберзагрозам між державними органами та інститутами влади, тим самим створивши трикутник взаємодії між Службою безпеки України, Кабінетом Міністрів України та Офісом Президента України.

Водночас на початку 2021 року Україна почала активну фазу протистояння російській інформаційній агресії через введення обмежувальних заходів (санкцій) шляхом блокування ангажованих та контрольованих з РФ засобів масової інформації, які транслювали свій медіаконтент на території України [20].

Наведений спосіб боротьби з інформаційною агресією показує наявність та актуальність зазначеної проблеми, а разом із цим відкриває нові вразливі місця у законодавстві, що своєю чергою не дають ефективно та упорядковано протистояти інформаційному впливу, змушуючи керівництво держави шукати законодавчі «лазівки» та здійснювати адекватні реакції в протистоянні інформаційній загрозі, роблячи це шляхом введення непередбачених обмежувальних заходів (санкцій).

Значним кроком до вирішення цієї проблеми та поліпшенням забезпечення інформаційної безпеки держави може стати закріплення на законодавчому рівні терміна «спеціальна інформаційна операція», опис методології відстежування та виявлення СІО, що створить належні умови для швидкого та ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім інформаційним загрозам національній безпеці.

Наступним етапом боротьби з інформаційною загрозою стане механізм встановлення цілей та методів реалізації СІО іноземних держав проти України, розробка системи ефективного комплексу заходів протистояння таким загрозам.

Зокрема, таким кроком може стати віднесення СІО до категорії суспільно небезпечного діяння та в подальшому прирівняння СІО до кримінального правопорушення (злочину). Таке поняття дозволить внести відповідні зміни в розділі «Злочини проти основ національної безпеки»

Кримінального кодексу України, що своєю чергою дасть змогу Службі безпеки України як єдиному органу, відповідальному за протидію проведення проти України спеціальних інформаційних операцій [12], спрямованих на підрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуацій, ефективно протистояти інформаційним загрозам зазначеного типу.

Висновки. Виходячи із наявних даних стану безпекового простору Української держави, можна зробити висновки щодо тривалості процесу сталої трансформації системи державного управління у сфері протидії інформаційним загрозам. Зазначений процес, своєю чергою, показує недостатню захищеність інформаційного простору країни та необхідність корегування законодавства та інших підзаконних актів у сфері кібербезпеки.

Як зазначено в основному матеріалі статті, інформаційний простір є однією із найважливіших стратегічних сфер національної безпеки, позаяк він зазвичай використовується державами-агресорами як плацдарм, який до початку повномасштабних воєнних дій дає змогу здійснювати інформаційну агресію та є знаковим маркером початку гібридної війни.

Важливим кроком у покращенні стану захищеності національної безпеки є її модернізація шляхом чіткого формулювання загроз інформаційному простору держави, визначенням поняття «спеціальна інформаційна операція» на законодавчому рівні.

Основними ознаками початку інформаційної агресії є проведення іноземною державою спеціальних інформаційних операцій як у локальному, так і у світовому інформаційному середовищі. Це здійснюється шляхом публікації та поширення у внутрішніх, зовнішніх та транскордонних ЗМІ, соціальних мережах та Інтернет-месенджерах провокативних статей та дописів деструктивного для іншої держави змісту. Насамперед такі статті публікуються на теми територіальної належності областей та регіонів інших держав (*або гострою надуманою критикою керівництва держави, негативним висвітленням ефективності рішень державної влади та органів місцевого самовря-*

дування і т.д.). У разі достатнього висвітлення та поширення таких статей у рамках інформаційної агресії СІО починає чинити значний психологічний вплив на свідомість населення, що надалі дає змогу країні-агресору приступати до наступних фаз гібридної війни, таких як масові заворушення та збройний конфлікт.

Зазначена схема впливу на свідомість у разі комплексного виконання та публікації інформації на різних джерелах дає змогу як проводити спеціальні інформаційні операції, так і виявляти їх, що повинно лягти в основу процесу методик відслідковування та протидії спеціальним інформаційним операціям іноземних держав.

Тематика публікацій, які використовуються для інформаційного впливу, може бути як локальною, такою, що висвітлює реальні проблеми суспільства, а може так само здійснюватися в рамках СІО спеціальними службами іноземних держав як здійснення прихованої інформаційної атаки, що у сукупності з іншими інформаційними акціями переслідує одну й ту саму мету. Тому задля протидії реальним загрозам необхідно розробити та закріпити на законодавчому рівні процес моніторингу і відстеження іноземних СІО на шкоду державному суверенітету, конституційному ладу та територіальній цілісності України. А надалі розробити законний процес щодо заборони здійснення подібної діяльності засобами масової інформації та механізми спростування вже висвітлених деструктивних публікацій, не перешкоджаючи при цьому засадам демократичного розвитку суспільства та вільного доступу до інформації.

Зазначена процедура закріплення поняття «спеціальна інформаційна операція» на законодавчому рівні та формування методик її відстежування є складною та такою, що потребує розробки та постійного корегування і доопрацювання, що в майбутньому дасть змогу ідентифікувати СІО проти України та відкрито й ефективно їм протистояти, не створюючи при цьому додаткових органів державної влади або центрів протидії будь-яким загрозам, тим самим підвищуючи ефективність системи державного управління, створюючи більшу прозорість системи судочинства та доопрацьованість чинного законодавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. The hybrid mindset and operationalizing innovation: toward a theory of hybrid. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a611901.pdf>.
2. Попович К.В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuust_2016_2_13.

3. Юзова І.Ю. Аналіз організації та ведення інформаційно-психологічних операцій при веденні гібридної війни. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2020. № 2. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2020_2_8.
4. Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації проти України – основні етапи та цілі. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 206–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2019_46_20.
5. Певцов Г.В. Пропозиції щодо удосконалення процесу управління інформаційно-психологічними впливами в ході проведення інформаційно-психологічних операцій / Г.В. Певцов, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, К.І. Хударковський. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України*. 2020. № 3. С. 43–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2020_3_7.
6. Information operations roadmap. United States Department of Defense. 2003. URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=460304>.
7. Підлісний А.Р. Воєнна кампанія США в Іраку як зразок інформаційно-психологічного забезпечення на державно-політичному та військовому рівнях. *Військово-науковий вісник*. 2012. Вип. 17. С. 178–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2012_17_18.
8. Певцов Г.В. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії / Г.В. Певцов, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, К.І. Хударковський. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naui0_2015_2_7.
9. Указ Президента України № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». 2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.
10. Указ Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
11. Загорулько А.П. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «гібридна війна». Національна академія державного управління при Президентові України. 2019. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/84/files/3f4a88ef-eba1-45a0-8a2b-16ed09c603ba.pdf>.
12. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#n12>.
13. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». / *Верховна Рада України*. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
14. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text>.
15. Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. Структура СБУ. 2021. URL: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiinyi-tsentr-zabezpechennia-kiberbezpeky>.
16. В Україні з'явився Ситуаційний центр, що відбиватиме кібератаки. *Укрінформ*. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2389847-v-ukraini-zavivsa-situacijnij-centr-so-vidbivatime-kiberataki.html>.
17. Указ Президента України № 187/2021 «Питання Центру протидії дезінформації». 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841>.
18. Центр протидії дезінформації розпочав роботу. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3222362-centr-protidii-dezinformacii-rozpocav-robotu.html>.
19. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. *Урядовий портал*. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki>.
20. Указ Президента України № 43/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441>.
21. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій / М.Т. Дзюба, Я.М. Жарков, О.І. Ольховой, М.І. Онищук. Київ : ВІКНУ, 2006. 471 с. (Міністерство оборони України).
22. Müür K. Russian Information Warfare Against Ukraine I: Online News and Social Media Analysis / K. Müür, V. Sazonov. *ENDC OCCASIONAL PAPERS*. 2017. No. 7. С. 69–73.

УДК 353.2. 021.012.33

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.20>

Кожуріна Віра Миколаївна,

аспірант кафедри регіонального розвитку та місцевого самоврядування

Харківського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

ORCID ID: 0000-0001-5475-675X

СКЛАД ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

COMPOSITION OF TERRITORIAL COMMUNITY LAND RESOURCES

У статті проведено науковий міждисциплінарний аналіз (право, економіка, геодезія, екологія, державне управління) поняття «земельні ресурси» як об'єкта управління. Доведено актуальність дослідження природи земельних ресурсів у контексті розширення повноважень органів місцевого самоврядування та передачі земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів у комунальну власність. Окреслено особливості земельних ресурсів територіальної громади як основи розвитку місцевої економіки, наповнення бюджету, підвищення рівня інвестиційної привабливості, ведення господарської діяльності. Запропоновано авторські підходи до систематизації складу земельних ресурсів територіальних громад на основі визначення правового статусу та форми власності земель: вузький і широкий. При застосуванні широкого (територіального) підходу до земельних ресурсів територіальної громади запропоновано віднести всі землі незалежно від форми власності (комунальної, державної, приватної), що знаходяться в межах території громади, на яку розповсюджується юрисдикція органів місцевого самоврядування. При застосуванні вузького (фактичного) підходу до земель територіальних громад запропоновано віднести лише сукупність земельних ділянок комунальної власності з визначеним правовим статусом, відповідно до яких органи місцевого самоврядування приймають рішення у межах наданих їм повноважень. Сформульоване авторське уніфіковане визначення поняття «управління земельними ресурсами територіальної громади» як комплексу дій активного суб'єкта, спрямованих на об'єкт, який повинен мати організований характер і бути спрямованим на досягнення певної мети: раціонального землекористування, якісного проведення землевпорядних робіт та інвентаризації земель, залучення інвестицій і моніторингу сплати земельних податків, проведення грамотної екологічної політики у межах громади. Окреслено напрями подальших розвідок, до яких віднесено методику визначення меж територіальної громади з визначенням меж на місцевості та внесення їх до державного геокадастру, а також дослідження складу суб'єктів публічного управління земельними ресурсами територіальних громад як елементів системи.

Ключові слова: земельні ресурси, земельна децентралізація, публічне управління земельними ресурсами громади, склад земельних ресурсів громад.

The article conducts a scientific interdisciplinary analysis (law, economics, geodesy, ecology, public administration) of the concept of "land resources" as an object of management. The relevance of the study of the land resources nature in the context of expanding the powers of local governments and the transfer of agricultural land outside the settlements to communal ownership has been proved. The peculiarities of territorial community land resources as the basis for the development of the local economy, filling the budget, increasing the level of investment attractiveness, conducting economic activity have been outlined. The author's approaches to systematization of the composition of territorial community land resources on the basis of determining the legal status and form of land ownership: narrow and wide have been suggested. Applying a broad (territorial) approach, it has been proposed to include all lands, regardless of ownership (communal, state, private), located within the territory of the community under the jurisdiction of local governments to the territorial community land resources. When applying a narrow (actual) approach to the territorial community lands, it has been proposed to include only a set of communal land plots with a certain legal status, according to which local governments make decisions within the powers granted to them. There has been formulated author's unified definition of the concept of "management of territorial community land resources" as a set of active subject's actions aimed at the object, which should have organized nature and aimed at achieving a certain goal: rational land use, quality land management and land inventory, attracting investments and monitoring land tax payments, conducting a competent environmental policy within the community. The directions of further explorations have been outlined, which include the method of determining the boundaries of the territorial community with the definition of boundaries on the ground and their inclusion in the state geocadastr, as well as a study of the composition of the subjects of public administration of territorial community land resources as elements of the system.

Key words: land resources, land decentralization, public administration of community land resources, composition of community land resources.

Постановка проблеми. За сучасних умов земельні ресурси територіальних громад знаходяться у центрі наукових досліджень багатьох вчених, а як предмет регулювання – змін до законодавства. І це цілком закономірно, адже земельна децентралізація перебуває в найактивнішій стадії, що змінює реалії управління на всіх рівнях. З посиленням ролі місцевого самоврядування як суб'єкта управління земельними ресурсами існує потреба у дослідженні природи землі як основи розвитку громади – наповнення бюджету, ведення господарської діяльності, підвищення інвестиційної привабливості, покращення рівня екологічної безпеки, виконання соціальних функцій. Окрім того, склад земельних ресурсів територіальних громад не відображений у комплексних наукових дослідженнях.

Мета статті – здійснити систематизацію складу земельних ресурсів територіальних громад на підставі комплексного наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Багатомірність землі підкреслює у своєму визначенні П.І. Коренюк: «Земля є головним засобом виробництва, предметом і частково продуктом праці у сільськогосподарському виробництві» [1, с. 11]. Враховуючи, що склад земельних ресурсів територіальних громад змінюється у зв'язку з передачею земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів у комунальну власність, а також суттєво розширюється обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, особливої уваги потребує дослідження об'єкт управління у системі земельних відносин.

У наукових джерелах відсутній єдиний підхід до поняття «земельні ресурси», адже трактується науковцями з різних позицій: з економічної, екологічної, просторової, юридичної, але управлінський підхід має об'єднувати і комплексно визначати зміст поняття. Дуже часто застосовуються схожі, але не ідентичні за змістом визначення: «земля», «земельні ресурси», «земельний фонд», «земельна ділянка».

У Законі України «Про охорону земель» вказано, що земельні ресурси – це сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва у сільському та лісовому господарстві [2]. Зазвичай економісти розглядають земельні ресурси як цілісну систему, що є важливим виробничим ресурсом, який генерує дохід у формі ренти та вважається основою сільськогосподарського виробництва. Акцентуючи увагу на багатофункціональності земельних ресурсів, З.П. Паньків розглядає їх як компонент навко-

лишнього середовища, місце існування людини, засіб виробництва і джерело задоволення потреб людини [4, с. 5–6].

Представники правових наук найчастіше розглядають земельні ресурси як сукупність земельних ділянок, що задовольняють потреби людей і надають можливість досягти соціального ефекту [8, с. 11]. Земельні ресурси характеризуються тим, що вони залучені у господарську діяльність людини; а також економічною необхідністю та можливістю використання; належністю до відтворених ресурсів і національного багатства держави; є унікальними (їх неможливо замінити іншими засобами виробництва); наявністю верхнього шару земельного покриву – ґрунту, який має природну родючість, тобто здатність забезпечувати рослини компонентами, необхідними для їх життя [10, с. 90]. Варто зауважити, що стосовно об'єкта права власності на землю у системі правових наук найчастіше вживається поняття «земельна ділянка».

Представники екологічних наук наголошують на тому, що земельні ресурси є обмеженими, але належать до категорії відновлюваних завдяки своїй природній властивості – родючості, яку шляхом застосування відповідних технологій можна відновлювати та підвищувати [3, с. 11].

Доцільно погодитися з думкою Ю.В. Сташенка, котра розглядає земельні ресурси як складне поняття, до якого умовно можна застосувати визначення «природно-соціальне» утворення, що характеризується ознаками просторового й інтегрального ресурсу, а також є об'єктом господарської діяльності та розселення, визначає умови для людей [7, с. 24]. Саме представники науки державного управління здійснюють системний підхід до визначення поняття «земельні ресурси», підкреслюючи їх багатогранність, різнофункціональність як об'єкта управління, розглядаючи як головний природний ресурс, що формує екологічне середовище; ґрунт і його родючість; базис для розміщення продуктивних сил; основу використання надр; основний засіб виробництва у сільському господарстві, що забезпечує продовольчу безпеку [9, с. 157].

Слід зауважити, що, незважаючи на значну кількість досліджень, спрямованих на вивчення природи «земельних ресурсів» крізь призму сучасних змін системи управління, потребує уваги безпосередньо дефініція «земельні ресурси громади». Саме в цьому контексті вважаємо за доцільне застосування підходу до визначення «земельні ресурси» як основи розвитку місцевої економіки, територіального базису життєдіяльності громади

та важливого джерела наповнення бюджету. Для того, щоб окреслити земельні ресурси громади, необхідно розуміти, що це об'єкт природи, який використовується або може використовуватися як засіб виробництва в різних галузях господарства, відокремлений та обмежений територією, на яку розповсюджується юрисдикція органів місцевого самоврядування громади. Питання меж територіальної громади – наріжний камінь реформи територіального устрою, адже нині існує лише поняття меж населених пунктів, що входять до складу громади. Після процесу об'єднання меж громад не встановлено «в натурі», а лише визначено на папері.

Визначення меж територіальної громади має таке важливе значення ще й у зв'язку з розподілом коштів, адже одним із видів доходів місцевих бюджетів, на території яких розташовані земельні ділянки, є плата за землю. Вона існує у двох формах: земельного податку й орендної плати. Земельний податок сплачується власниками земельних ділянок, земельних паїв і землекористувачами, крім орендарів та інвесторів – учасників угоди про розподіл продукції. Орендна плата за землю є платежем, який вносить орендар орендодавцю за користування земельною ділянкою.

Територіальні громади виступають суб'єктами земельних відносин як власники (розпорядники) земельних ділянок. Відповідно до норм Земельного кодексу України від імені територіальних громад у земельних відносинах правомочності суб'єкта комунальної власності здійснюють органи місцевого самоврядування. На основі наведених вище визначень вбачається доцільним до ознак поняття «земельні ресурси територіальної громади» віднести:

- унікальний, природний ресурс поверхні суші;
- основу виробництва і, як наслідок – наповнення бюджету громади, соціальної стабільності;
- ресурс, що формує екологічне середовище, від якого, у свою чергу, залежить якість життя громадян та інвестиційна привабливість громади;
- є базою для розселення жителів громади та задоволення їх потреб (економічних, соціальних), ведення особистого господарства;
- зумовлюють існування та використання інших природних ресурсів;
- складаються із земельних ділянок, які є основою для оподаткування та наповнення бюджету громади;
- обмежені територією, на яку розповсюджується юрисдикція ОМС громади.

Особливість земельних ресурсів територіальних громад полягає у тому, що вони пред-

ставлені різними категоріями цільового призначення, формами власності, господарським призначенням. Так, відповідно до законодавства землі за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Крім того, землі в межах територіальних громад розподілені між трьома формами власності: державною, комунальною і приватною; за якістю (природною родючістю) і місцезнаходженням. Додаткові вкладення праці та капіталу дають змогу економічно покращити родючість і отримати велику віддачу від землі, що можливо практично на будь-яких ділянках. Ця характеристика має особливе значення при прийнятті рішення щодо здачі в оренду земель і формуванні вимог до орендаря, адже відповідні рішення приймаються органами місцевого самоврядування. Саме така різноманітність земельних ресурсів зумовлює і складність управління ними.

Земельні ресурси територіальної громади доцільно розглядати як землі, що знаходяться в її межах на правах комунальної власності, з визначеним правовим режимом використання. Земельні ресурси територіальних громад – це унікальні певною мірою відновлювані об'єкти управління, які включають територію розміщення (територіальну громаду), простір над нею, ґрунти, насадження та надра, що мають грошову цінність і матеріальну форму, потенційно можуть брати участь у виробництві агро- або промислової продукції, виконанні робіт, наданні послуг і приносити блага територіальній громаді переважно у вигляді земельної ренти [2, с. 41–45].

Земельні ресурси територіальних громад (у широкому значенні) – обмежена територіально сукупність земельних ділянок різної форми власності (комунальна, державна, приватна), різного цільового призначення, розпорядження якими входить до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ і їх виконавчих органів.

При визначенні складу земельних ресурсів територіальної громади як суб'єкта публічного управління доцільно використовувати два підходи: широкий і вузький. В основу широкого підходу пропонується покласти територіальний

аспект, тобто віднести до земельних ресурсів громади всі, що знаходяться на її території, незважаючи на форму власності, призначення, цільове використання, зонування земель. При застосуванні широкого підходу всі землі на території громади входять до складу земельних ресурсів, а саме:

1) землі комунальної власності, які знаходяться в межах населених пунктів, котрими розпоряджаються органи місцевого самоврядування;

2) землі приватної власності (адже вони є базою оподаткування і наповнюють бюджет громади, виконують соціальну функцію, є базою для розселення жителів громади та ведення ними особистого господарства);

3) землі державної власності, що не підлягають передачі до комунальної (земельні ділянки, на яких розташовані державні підприємства, установи, організації, будівлі органів державної влади), але розташовані в межах громади;

4) землі з невизначеним правовим статусом (процес передачі яких із державної до комунальної власності триває або ще не розпочатий), що розташовані поза межами населених пунктів.

Основним аргументом на користь такого підходу є те, що так чи інакше органи місцевого самоврядування приймають рішення або узгоджують їх щодо всіх земель громади. Окрім того, як було вказано вище, земельний ресурс як база для оподаткування включає всі перелічені землі.

При застосуванні вузького (формального) підходу до складу земельних ресурсів територіальної громади пропонується відносити лише сукупність земельних ділянок, що належать громаді на праві комунальної власності й управляються від її імені органами місцевого самоврядування, адже, по суті, приймати безпосередні рішення як власник, застосовуючи правомочності володіння, користування і розпорядження, органи місцевого самоврядування можуть лише щодо земель комунальної власності.

Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин – землями територіальних громад; передача земельних ділянок у власність громадянам і юридичним особам; надання земельних ділянок у користування; вилучення земельних ділянок; викуп земельних ділянок для суспільних потреб; організація землеустрою; координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів; здійснення контролю за використанням та охороною земель; обмеження, тимчасова заборона використання земель у разі порушення земельного законодавства; підготовка висновків щодо вилучення та надання земельних

ділянок; інформування населення щодо вилучення, надання земельних ділянок; внесення пропозицій до райради щодо зміни меж сіл; вирішення земельних спорів; вирішення інших питань у галузі земельних відносин – стосуються саме ресурсів комунальної власності.

Поняття управління земельними ресурсами не формалізовано настільки, щоб можна було дати його точне і достатньо широке визначення. Більше того, будь-яке визначення управління пов'язане з поняттями, загальноприйнята формалізація яких ще залишається не опрацьованою (система, мета, завдання, функції тощо).

Висновки. Отже, управління земельними ресурсами громади доцільно розглядати як комплекс дій активного суб'єкта, спрямованих на об'єкт, який повинен мати організований характер і бути скерованим на досягнення певної мети: раціонального землекористування, якісного проведення землевпорядних робіт та інвентаризації земель, залучення інвестицій і моніторингу сплати земельних податків, проведення грамотної екологічної політики у межах громади. Об'єктом управління є безпосередньо земельні відносини, процеси формування земельних ділянок, землекористування, організація раціонального використання та забезпечення екологічного законодавства.

З аналізу наведених вище варіантів визначення поняття «земельні ресурси» та структури самого поняття виходить провідна мета управління земельними ресурсами – забезпечення потреб громадян, що задовольняються на основі використання унікальних властивостей землі як об'єкта права власності та як основи виробництва. Визначення складу земель територіальних громад відображає складність в багатоаспектність публічного управління ними, що ставить високі вимоги до компетенцій органів місцевого самоврядування та нові виклики щодо кадрового, інформаційного, правового та матеріального забезпечення.

Перспективними напрямками подальших розвідок є дослідження суб'єктів публічного управління земельними ресурсами як елемента системи управління. Окрім того, уваги потребує питання методики визначення меж територіальної громади з визначенням їх на місцевості та внесення до державного геокадастру. Це зумовлено тим, що, незважаючи на те, що земельна децентралізація й адміністративна реформа перебувають в активній стадії, межі громад «на місцевості» фізично не встановлювалися та не вносилися до держгеокадастру, щоб актуалізувати його.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коренюк П.І. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів зони лісостепу України : автореф. дис. ... к.е.н. 1998. 20 с.
2. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. № 2. С. 41–45.
3. Екологія землекористування : навчальний посібник / А.М. Третяк, О.С. Будзяк, В.М. Третяк та ін. Київ : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 178 с.
4. Паньків З.П. Земельні ресурси : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2008. 272 с..
5. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII. (Із змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
6. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 № 962 – IV (Із змінами). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
7. Стащенко Ю.В. Стратегічне управління земельними ресурсами на регіональному рівні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2016. 253 с.
8. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами : навчальний посібник. Київ : ЦЗРУ, 2006. 462 с.
9. Управління земельними ресурсами : навчальний посібник / Г.І. Шарий, В.В. Тимошевський, Р.А. Міщенко, І.А. Юрко. Полтава : ПолтНТУ, 2019. 172 с.
10. Шульга А.М. Генеза кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 87–98.

УДК 355/359.07/-08

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.21>

Фурдик Володимир Данилович,

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою

Національної академії державного управління при Президентові України

ORCID ID: 0000-0001-8811-0711

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИХ КАДРІВ ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ

FOREIGN EXPERIENCE TRAINING MANAGERS OF MILITARY MEDICINE

У статті проаналізовано досвід організації військової медицини і підготовки управлінських кадрів у деяких країнах НАТО (США, Франції, Німеччині та Чехії). Проведено науково-теоретичне дослідження формування та реалізації стандартів НАТО у підготовці керівних кадрів для відомчої медицини, визначено оптимальні шляхи їх впровадження у систему підготовки у ЗСУ.

Протягом останніх десятиліть провідні країни Європи та світу ведуть ґрунтовну дискусію щодо того, як надати людині належні знання та вміння для забезпечення гармонійної взаємодії із глобальним суспільством, що швидко розвивається. Відбувається нарощування процесів переоснащення медичної служби медичним майном, підвищення ролі медичного забезпечення військових і гуманітарних операцій у різних регіонах ближнього та далекого зарубіжжя, що впливає на рівень вимог до медичних кадрів, до якості їх підготовки.

Встановлено, що проблема підготовки керівних кадрів відомчої медицини нині перебуває на етапі масштабних перетворень, викликаних порушенням чинної системи стратегічної стабільності у світі, зміною воєнних загроз для України, новими засобами та способами збройної боротьби. Кінцевою метою таких перетворень є формування добре підготовлених і оснащених армії та військово-морських сил, здатних надійно захищати національні інтереси країни.

Проаналізовано пріоритети у сфері підготовки кадрів для потреб медичної служби у системі військової кадрової політики Збройних Сил України, що дасть можливість створення високотехнологічного освітнього середовища й оновлення вимог до підготовки військово-медичних фахівців.

У статті наголошено на тому, що питання підготовки військово-медичних фахівців для власних збройних сил кожної держави особливо стає актуальним у період її реформування. Аналогічні структурні перетворення відбуваються і в медичній службі. Накопичений світовий досвід організації медичного забезпечення будь-якого збройного конфлікту показує, що кінцевий результат лікування поранених насамперед залежить від підготовленості кадрів, часу надання своєчасної та повноцінної медичної допомоги, результатів наукових досліджень і вимагає якнайшвидшого впровадження у практику отриманих результатів.

Ключові слова: публічне управління кадрами, військова медицина, стандарти підготовки, реформування військової медицини.

The article analyzes the experience of organizing military medicine and training in some NATO countries (USA, France, Germany and the Czech Republic). A scientific and theoretical study of the formation and implementation of NATO standards in the training of managers for departmental medicine, identified optimal ways to implement them in the training system in the Armed Forces.

It has been emphasized that in recent decades the leading countries of Europe and the world have been conducting a thorough discussion on how to provide people with the appropriate knowledge and skills to ensure harmonious interaction with a rapidly evolving global society. There is an increase in the process of re-equipping the medical service with medical equipment, increasing the role of medical support of military and humanitarian operations in various regions of near and far abroad, which in turn affects the level of requirements for medical personnel, the quality of their training.

It is established that the problem of training managers of departmental medicine is currently at the stage of large-scale transformations caused by the violation of the existing system of strategic stability in the world, changing military threats to Ukraine, new means and methods of armed struggle. The ultimate goal of such transformations is the formation of well-trained and equipped armies and naval forces capable of reliably protecting the national interests of the country.

Priorities in the field of training for the needs of the medical service in the military personnel policy system of the Armed Forces of Ukraine are analyzed, which in turn will provide an opportunity to create a high-tech educational environment and update the requirements for training military medical professionals.

The article emphasizes that the issue of training military medical specialists for each state's own armed forces becomes especially relevant during its reform. Similar structural changes are taking place in the medical service. The accumulated world experience in the organization of medical care of any armed conflict shows that the end result of treatment of the wounded depends primarily on training, time of timely and comprehensive medical care, research results and requires the fastest implementation of the results.

Key words: public personnel management, military medicine, training standards, military medicine reform.

Постановка проблеми. В аспекті модернізації військової медицини у напрямі досягнення стандартів НАТО щодо якості її функціонування та взаємодії з різними родами військ актуалізується питання врахування відповідного досвіду країн Північноатлантичного блоку. У вітчизняній науці майже відсутні праці щодо аналізу іноземного досвіду організації військової медицини та підготовки управлінських військово-медичних кадрів. Автор прагне зробити крок у подоланні цієї наукової прогалини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській управлінській науці майже відсутні праці стосовно питання аналізу досвіду країн НАТО у сфері організації військової медицини і підготовки управлінських кадрів для неї. Винятком є науковий доробок О. Черних і Ю. Черних щодо досвіду організації військової медицини у Чехії, які побіжно окреслили питання підготовки управлінських кадрів у цій сфері.

Формулювання цілей статті. У статті автор ставить перед собою завдання висвітлити досвід організації військової медицини та підготовки управлінських кадрів для неї у натівських країнах США, Франції, Німеччині та Чехії.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі Стратегічним оборонним бюлетенем України [1] до 2020 р. у ЗС України мала розпочати функціонування система медичного забезпечення, спроможної діяти у спільних із НАТО місіях, зокрема у питаннях дотримання стандартів із надання допомоги пораненим, їх медичної евакуації та лікування.

Відповідно до документів держав-членів НАТО надання медичної допомоги має відповідати стандартам, прийнятим для всіх країн Альянсу та країн-партнерів, які враховують досвід найкращої світової медичної практики. Ці стандарти передбачають забезпечення належного рівня компетентності персоналу (відповідність фахівців рівню освіти, вторинної спеціалізації до посадових вимог, їх належний відбір, вдосконалення компетентності та контролю).

За сучасних умов компетентнісний підхід розглядається як один із головних засобів підвищення якості професійної підготовки. Його застосування у системі вищої освіти регламентовано низкою нормативно-правових документів [2–7] та аналізується низкою провідних науковців, таких як Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачева [8; 9].

У вищій військовій освіті відбувається перехід від традиційних способів вимірювання резуль-

татів навчання (кількість кредитів і навчальних годин чи перелік застосованих дидактичних одиниць) до методів орієнтованих на результати навчання і компетентності, які повинні бути сформовані [9].

У системі військово-медичної служби більшість посад пов'язана з виконанням управлінських функцій, здатність виконання яких залежить від наявності управлінських навичок, стресостійкості, зокрема за умов бойових дій [10, с. 97].

У Франції військово-медична служба має статус служби підтримки, який визначений Кодексом оборони Франції (Code de la défense) (Частина 3. Міністерство оборони та пов'язані організації/Книга 2. Збройні Сили/Розділ 3. Служби підтримки) [11]. Основними напрямками діяльності військово-медичної служби є:

- концентрація та збільшення ресурсів на місію з підтримки здоров'я;
- підвищення відкритості для державної служби, що є необхідною складовою частиною технічного виконання й економічної ефективності діяльності SSA (військово-медична служба);
- міжнародне співробітництво;
- просування SSA у міжвідомчій сфері;
- спрощення управління [12, с. 4].

Структура військово-медичної служби складається з Центрального управління, до якого входять Генеральний лікар Збройних Сил (La Médecin général des armées), він же центральний директор служби, котрий має чотирьох помічників. Діяльність SSA організована навколо центрального управління (2 місця Balard i Vincennes), 6 регіональних дирекцій у Франції та 8 спільних дирекцій за кордоном. У виконанні поставлених завдань SSA спирається на медичні центри (станом на 2016 рік – 31 центр), лікарні, дослідницький інститут, школи та тренінгові центри, центри експертиз [12, с. 5]. До штату SSA входить близько 15 800 осіб (військовослужбовці – 10 800, цивільний персонал – 5 000): парамедики, лікарі, фармацевти, ветеринари, хірурги-дантисти, технічний та адміністративний персонал. Бюджет SSA – близько 1,5 млрд євро на рік [13; 14]. Служба охорони здоров'я армії підпорядкована Міністерству оборони Франції.

Існує 5 складових частин функціональних компонентів SSA:

- Єдина медична допомога. Надання медичними центрами медичної допомоги збройним силам, як на території країни, так і за її межами;
- Військові лікарні. Надання військовими шпиталями спеціалізованої медичної допомоги та високоякісних експертних ресурсів, а також

підготовка медичного та лікарського персоналу, що формує штат лікувальних закладів у країні, та закладів, задіяних в операціях за кордоном.

– Дослідження. Проведення фундаментальних, прикладних і клінічних досліджень, що відповідають вимогам у сфері профілактики і захисту фізіологічного та психологічного здоров'я військовослужбовців.

– Освіта. Школи військово-медичної служби надають первинну освіту, готують студентів до роботи у складі ліцензованого медичного персоналу (лікарі, фармацевти, медсестри) у військовому середовищі. Медичний персонал має можливість продовжити навчання у період своєї військової кар'єри, що дозволяє їм розвивати навички та мати індивідуальні професійні перспективи для просування по службі. Управлінський персонал у військово-медичній службі спеціально не готується, а формується у процесі військової служби, тобто не у фахових медичних закладах.

– Медична логістика. Військово-медична служба постачає ліки та медичне обладнання у медичні служби підрозділів, військових госпіталів і медичних центрів. Чотири підрозділи мають статус фармацевтичних установ і один спеціалізований підрозділ відповідають за виготовлення або придбання, зберігання та розповсюдження специфічних лікарських засобів, призначених для лікування поранених і хворих людей, на території країни та за кордоном.

Поряд із цим SSA формує спеціалізовані команди для гуманітарних місій, створення яких ухвалюється урядом у випадках надзвичайних ситуацій: стихійних лих, голоду й епідемій. Функціональним завданням SSA є забезпечення охорони здоров'я збройних сил Франції для здійснення моніторингу та спостереження за станом здоров'я військовослужбовців протягом усього їхнього життя: спеціальний моніторинг, постійне лікування, оцінка наслідків. У процесі реалізації військових операцій SSA підтримує хворих і поранених від самого початку до повного одужання. SSA також надає медичну допомогу ветеранам, військовослужбовцям на пенсії та членам родини військового [15].

Об'єднана Медична Служба (Zentraler Sanitätsdienst der Bundeswehr) Збройних Сил Німеччини (*Бундесвер*) обслуговує сухопутні війська, повітряні та військово-морські сили, проте службовці військово-медичної служби залишаються у штаті відповідної військової частини. Лише медична допомога для водолазів та екіпажу літальних апаратів не входять до складу вій-

ськово-медичної служби [16–19]. Статус Об'єднаної (Центральної) медичної служби Бундесверу (Zentraler Sanitätsdienst der Bundeswehr) – один із видів збройних сил Німеччини. Медичну службу очолює інспектор (Generaloberstabsarzt/Admiraloberstabsarztes). Федеральна Медична Служба (KdoSanDstBw) є вищою структурою за рангом одразу ж після Федерального Міністерства оборони. Медичній службі Бундесверу підпорядковані командування медико-санітарного забезпечення, медичні структури видів збройних сил і міжвидових компонентів, регіональні командування медико-санітарного забезпечення, центральні шпиталі Бундесверу (5), центри медико-санітарного забезпечення (2), військово-медична академія Бундесверу, спеціалізовані медичні центри (інститути) (4), відділи суспільно-правового нагляду. Підготовка керівних кадрів для німецької військової медичної служби організовує сама служба, керівництвом якої приймається рішення про призначення військових медиків на керівні посади. Головними завданнями медичної служби Бундесверу є захист, підтримка та відновлення здоров'я військовослужбовців на території країни та під час військових місій за кордоном. Завданнями медичної служби є:

- надання медичної допомоги військовослужбовцям у мирний і воєнний час;
- репатріація постраждалих або хворих військових;
- надання медичної освіти та підвищення кваліфікації медичних працівників;
- допомога цивільним службам за надзвичайних ситуацій (стихійних лих тощо);
- участь у закордонних гуманітарних місіях від імені федерального уряду;
- виробництво, зберігання та розповсюдження лікарських препаратів і медичних допоміжних засобів;
- здійснення досліджень у галузі військової медицини, зокрема лабораторні дослідження для виконання завдань публічного права [12, с. 7–8].

Проведений аналіз системи підготовки офіцерів у *Сполучених Штатах Америки* (США) показує що підготовка офіцерських кадрів за різними спеціальностями є багаторівневою (п'ятиступінчатою). Цю підготовку здійснюють низка навчальних закладів США, а саме: школи родів військ, армійський командний коледж (підготовка офіцерів резерву), відділення перепідготовки, командно-штабний коледж, військова академія, університет національної оборони. Ця система військово-професійної освіти дозволяє максимально динамічно та з високою якістю

готувати кваліфікованих фахівців для всіх родів військ Збройних сил США.

У Збройних силах США функціонують декілька видів військово-медичних служб:

– Медична служба сухопутних військ (Medical Corps (United States Army)) [19] – військовий персонал, якої не є бойовою частиною);

– Медичний департамент армії США (U.S. Army Medical Department (AMEDD)) [22];

– Медична служба військово-морських сил (Medical Corps (United States Navy)) [20];

– Медична служба військово-повітряних сил (United States Air Force Medical Service) [21];

– 24 Спеціальні медичні відділення (corps – рід військ), що входять до складу Медичного департаменту армії США:

1) Військово-медичні служби (Medical Corps);

2) Служба медичних сестер (Nurse Corps);

3) Стоматологічна служба (Dental Corps);

4) Ветеринарна служба (Veterinary Corps);

5) Корпус медичного обслуговування (Medical Service Corps);

6) Корпус медичних спеціалістів (Medical Specialist Corps) [12, с. 8].

Федеральний Закон США «Про сухопутні, військово-морські медичні служби» [23] визначає штат корпусу медичної служби в армії й умови призначення керівництва служб. Військово-медична служба – це спеціальний медичний рід військ, що входить до складу Медичного департаменту армії США. Виділяються функціональні напрями діяльності лікарів армії США:

– операційна (тактична) медицина як галузь військової медицини, що надає медичну допомогу солдату та його команді;

– клінічна медицина – галузь військової медицини, де лікар у формі виконує обов'язки цивільного лікаря;

– дослідницька медицина – здійснюється меншістю військових лікарів, адже більшість досліджень проводиться у великих армійських медичних центрах [12, с. 10].

У Чехії в цьому аспекті є цікавий досвід для України, збройні сили якої пройшли глибоку трансформацію внаслідок інтеграції й адаптації до Європейських стандартів і приєднанням до НАТО та до ЄС. Єдиним вищим військовим навчальним закладом у Чехії є Університет оборони (м. Брно) [24], який здійснює підготовку за двома основними напрямами освіти [10]: перший – акредитована університетська освіта за трьома рівнями (трирічний бакалаврат, два роки магістерської програми та трирічна аспірантура (ад'юнктура) і другий – неакредитовані післядипломні курси для офіцерів,

як постійна (упродовж кар'єри) освіта військовослужбовців Збройних сил Чехії.

В Університеті оборони Чехії діє факультет військової медицини [25], котрий здійснює підготовку за магістерською програмою у взаємодії із цивільними медичними факультетами цивільних медичних навчальних закладів за акредитованими програмами: загальної військової медицини, військової стоматології, військової фармацевтики та менеджменту охорони здоров'я. Окремо викладається курс для старших офіцерів – це кар'єрний курс, призначений для офіцерів у званні капітана, які мають передумови для займання певних командирських і штабних посад. Курс є загальним для всіх спеціальностей [26, с. 343]. Отже, на факультеті окремо готують управлінські кадри у сфері військової медицини.

Враховуючи те, що організаційна структура військової медицини у США, Франції, Німеччині та Чехії відмінна, а також несхожі механізми підготовки і формування управлінських кадрів у цій сфері, на порядок денний виходить якість медичного забезпечення збройних сил у різних країнах. Вона залежить від декількох факторів: ментальних національних організаційних особливостей, стандартів функціонування і взаємодії з різноманітними підрозділами збройних сил і фаховості кадрового персоналу. Як організувати взаємодію цих факторів у мирний і особливий період для якісного медичного забезпечення всіх військовослужбовців, залежить від відповідальності, кваліфікації та творчих здібностей військових медиків і їх керівництва.

Ефективне та надійне військово-медичне забезпечення має сприяти «збереженню бойових сил», але здоров'я не є просто відсутністю травми або хвороби. У визначені ВООЗ здоров'я є здатністю виконувати обов'язки без перешкод із боку фізичних, психологічних або соціальних проблем. Таким чином, здоров'я стає вагомим множителем бойової сили.

Висновки. Отже, потрібно виділити характерні особливості функціонування військової медицини у Франції, Німеччині, США та Чехії. У цих країнах вона функціонує і взаємодіє як єдиний медичний простір медичного забезпечення військ для функціонального поєднання сил і засобів медичних служб і системи охорони здоров'я цивільного населення з метою максимальної реалізації їх спроможностей щодо ефективного медичного забезпечення військ за нативськими стандартами. У Франції, США та Чехії зберігається організаційна самостійність структури військової медицини. За цим організаційним

принципом реорганізується військова медицина України. У Німеччині організаційна система військової медицини чітко підпорядкована відповідним військовим частинам, що було властиво для української військової медицини до її реформування. Окремих особливостей формування і підготовки керівного складу військової медицини у цих країнах не існує, крім Чехії. Військові медики отримують цивільну фахову освіту. Потрапляючи у збройні сили відповідних країн, вони отримують військове звання після короткої військової підготовки. Керівний склад у військо-

вій медицині не передбачає високих офіцерських звань і формується у процесі служби військових медиків. Відповідна управлінська освіта у збройних силах не передбачається. Серед цих країн виділяється Чехія, де в Університеті оборони на факультеті військової медицини готуються управлінці з військової медицини. Україна теж стала на подібний шлях підготовки управлінців у військовій медицині. Саме тому в Україні, як і у Чехії, готують управлінців у військовій медицині з осіб, котрі проходять службу у системі національної військової медицини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». Указ Президента України від 6 червня 2016 р. № 240/2016/ Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10>.
2. Про вищу освіту : Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. Національний класифікатор України: «Класифікатор професій» ДК 003:2010. Київ : Соцінформ, 2010.
4. Національна рамка кваліфікацій. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.
5. TUNING (для ознайомлення зі спеціальними (фаховими) компетентностями та прикладами стандартів). URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/>.
6. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти. Львів : Львівська політехніка, 2014. 166 с. 8. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд. URL: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/Rozvitok_sisitemi_zabesp_yakosti_VO_UA_2015.pdf.
7. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд. URL: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/Rozvitok_sisitemi_zabesp_yakosti_VO_UA_2015.pdf.
8. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід / уклад. : Л.Л. Антонюк та ін. Київ : КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2016. 62 с.
9. Толоч І.В. Методичні рекомендації з розроблення нормативних документів підготовки військових фахівців у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. ДВОН МОУ. Київ, 2016. 10 с.
10. Фурдик В.Д., Рудинська С.М. Підготовка керівних кадрів у сфері військової медицини в умовах глобалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. т. 30 (69). № 2. С. 96–100.
11. TITRE III: LES SERVICES DE SOUTIEN. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000034276105&idSectionTA=LEGISCTA000030291491&cidTexte=LEGITEXT000006071307&dateTexte=20180422>
12. Міжнародний досвід створення та функціонування військово-медичних сил (досвід Франції, Німеччини та США). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29451.pdf>.
13. Key figures. URL: <https://www.defense.gouv.fr/english/sante/introduction/key-figures/key-figures>.
14. Effectifs et composantes. URL: <https://www.defense.gouv.fr/english/sante/le-ssa/chiffres-cles/effectifs-et-composantes>.
15. Five fonctionnal components. URL: <https://www.defense.gouv.fr/english/sante/introduction/five-fonctionnal-components/five-fonctionnal-components>.
16. Zentraler Sanitätsdienst der Bundeswehr. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Zentraler_Sanitätsdienst_der_Bundeswehr.
17. Joint Medical Service (Germany). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Joint_Medical_Service_\(Germany\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Joint_Medical_Service_(Germany)).
18. Sanitätsdienst. URL: <http://www.sanitaetsdienst-bundeswehr.de/>.
19. Medical Corps (United States Army). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Medical_Corps_\(United_States_Army\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Medical_Corps_(United_States_Army)).
20. Medical Corps (United States Navy). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Medical_Corps_\(United_States_Navy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Medical_Corps_(United_States_Navy)).
21. United States Air Force Medical. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Air_Force_Medical_Service.
22. Army Medical Department (United States). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Army_Medical_Department_\(United_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Army_Medical_Department_(United_States)).
23. The Army-Navy Medical Services Corps Act of 1947. URL: <https://collections.nlm.nih.gov/ext/dw/101656149/PDF/101656149.pdf>.
24. Университет оборони (Брно). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Университет_обороны_Брно.
25. University of defence in Brno. URL: <https://www.unob.cz/en/Pages/default.aspx>.
26. Черних О., Черних Ю. Система військової освіти у збройних силах Чеської республіки. *Військова освіта*. 2020. № 2 (42). С. 339–348.

6.2. ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.22>

Тарасевич Юрій Вікторович,

аспірант кафедри адміністративного та кримінального права

юридичного факультету

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0003-4414-958X

ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ПОЛІЦІЇ ТА УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

BUILDING TRUST IN THE POLICE AND PARTICIPATION OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN COUNTERACTION CRIME

У статті визначено передумови формування довіри до поліції й участь громадських організацій у протидії злочинності. Вводиться поняття «довіри» до поліції; розглянуто історичні тенденції формування довіри і впевненості до поліції; виділено фактори, які, як вважається, впливають на довіру суспільства до поліції. Розглянуто концепцію участі громадських організацій у протидії злочинності («громадська поліція»). Сутність партнерства розкривається через співпрацю між правоохоронними органами, приватними особами та громадськими організаціями. Наголошується на тому, що вирішення проблем передбачає процес участі у систематичній експертизі виявлених проблем, їх аналізі та подальшому розвитку ефективних пропозицій щодо їх усунення.

Розкрито сутність і виділено ключові риси моделі Community Policing: 1) партнерство громади; 2) організаційну трансформацію; 3) вирішення проблем. Уточнено зміст такого концептуального інструменту вирішення проблем, як SARA (сканування, аналіз, реагування й оцінка). Сформульовано й обґрунтовано комплекс пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення формування довіри до поліції та участь громадських організацій у протидії злочинності. Враховуючи те, що синергічний ефект пов'язаний, зокрема, із доцільністю комбінованого використання кількох взаємоузгоджених стратегій, аніж ізольоване впровадження якоїсь однієї, окреслено умови та можливий механізм синергізму поліцейської діяльності у громадах. Необхідним і доцільним видається використання громади як мультиплікатора сили у питаннях допомоги запобіганню злочинності. Інструментарій, який доцільно використовувати задля поширення інформації: соціальні мережі, веб-сайти, електронна пошта, текстові повідомлення, мобільний додаток, оповіщення Google тощо.

Ключові слова: протидія злочинності, довіра, довіра до поліції, громадські організації, громадська безпека, Community Policing.

The article defines the prerequisites for the formation of trust in the police and the participation of public organizations in counteraction crime. The concept of “trust” in the police is introduced; historical trends in the formation of trust and confidence in the police are considered; the factors that are considered to influence public confidence in the police are highlighted. The concept of participation of public organizations in counteraction crime (“public police”) is considered. The essence of the partnership is revealed through cooperation between law enforcement agencies, individuals and public organizations. It is emphasized that the solution of problems involves the process of participation in the systematic examination of identified problems, their analysis and further development of effective proposals for their elimination.

The essence and key features of the Community Collecting model are revealed: 1) partnership of society; 2) organizational transformation; 3) problem solving. The content of the conceptual problem solving tool SARA (Scan, Analyze, Response and Assess) is clarified. A set of proposals and recommendations for improving the formation of trust in the police and the participation of public organizations in counteraction crime have been formulated and substantiated. Considering that the synergistic effect is associated, in particular, with the feasibility of the combined use of several mutually agreed strategies, rather than the isolated implementation of any one, the conditions and possible mechanism of synergy of policing in communities are determined. It seems necessary and expedient to use the community as a multiplier of force in matters of crime prevention. Tools to use to disseminate information: social networks, websites, email, text messages, mobile app, Google alerts and more.

Key words: counteraction crime, trust, trust in the police, public organizations, public safety, Community Policing.

Постановка проблеми. Феномен довіри у правоохоронній діяльності може набувати самостійного значення, отримувати визнання як цінності разом із цінністю права і не відповідати загальноновизнаним явищам. Незважаючи на зниження рівня злочинності, тривала напруженість між поліцією та громадськістю все ще продовжує вносити розлад у формування стійких відносин співпраці, необхідних для функціонування поліції та забезпечення громадської безпеки. Нестабільність феномену довіри за умов ефекту постійної присутності та контролю сучасного суспільства продукує нестабільний ритм функціонування довіри та нетипову структуру розвитку взаємодії.

Проблема довіри до публічних інститутів влади нині активно розробляється, адже ця сфера поки що далека від свого повного розкриття, а це багато в чому визначається складністю, навіть суперечністю поглядів досліджуваного явища. Нині спостерігається дисбаланс між довірою до поліції та її ефективністю, що є актуальним у зв'язку з необхідністю побудови інституціональної довіри. Окрім цього, гостро стоїть питання винайдення ефективних механізмів участі громадських організацій у протидії злочинності та побудови партнерських відносин із поліцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуваному у статті питанню присвятили свої праці такі науковці, як А.В. Коваленко [1], Я.О. Лакійчук [2], Р.В. Миронюк [3], О.В. Тильчик [4], О.Г. Ярема [5] та ін., котрі зосереджувалися на таких важливих питаннях, як особливості взаємодії, громадський контроль за діяльністю поліції, реалізація спільних проектів поліції із громадськістю, форми взаємодії суспільства та національної поліції.

Метою статті є вивчення особливостей формування довіри до поліції та визначення можливостей найефективнішої взаємодії та синхронізації дій із громадськими організаціями у протидії злочинності; обґрунтування комплексу пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення взаємодії поліції та громадських організацій на засадах партнерства.

Виклад основного матеріалу. Концепція участі громадських організацій у протидії злочинності («громадська поліція») існує у світі ще з XIX ст. Основна мета її створення полягала у тому, щоб змусити поліцію взаємодіяти із громадами для побудови міцних відносин між її членами та правоохоронними органами. Одна з найбільш ранніх і основних тактик роботи поліції з населенням полягала у тому, що офіцери здійснювали піші патрулі по районах, які вони

обслуговують. У сучасну епоху це перетворилося на департаменти, що включають соціальні мережі і / або системи взаємодії з громадами для обміну актуальною інформацією із жителями. Це була невід'ємна стратегія для міст, котрі прагнули боротися з насильством, наркотиками та іншою злочинною діяльністю.

Аналіз поняття «довіри» в науковій літературі дозволяє виділити деякі визначення та характеристики. По-перше, поняття «довіра» безпосередньо пов'язано з очікуванням, переконаннями, волевиявленням або установкою. По-друге, «довіра» проявляється щодо різних об'єктів (інших осіб, груп, організацій, соціальних інститутів). По-третє, поняття «довіра» часто визначається через дію або введення, тим самим підкреслюється діяльнісний аспект доведення, а саме дія суб'єкта як способу виявлення довіри. По-четверте, визначення «довіри» включає результати та слідування виявлених мотивів впевненості (дії контрагента можуть бути передбачені та позитивно оцінені суб'єктом довіри). По-п'яте, розуміння поняття «довіра» включає також і ризикованість ситуацій прийняття рішень [6]. Стратегії побудови довіри – це аж ніяк не статичні поняття: зі зміною контексту змінюються і стратегії побудови довіри.

Національна поліція України – це інструмент держави, який відіграє роль у підтримці громадської безпеки та порядку, забезпеченні законності та забезпеченні захисту, захисту та послуг громаді у контексті підтримки внутрішньої безпеки. Поліція – це люди, котрі не займаються злочинами (проти злочинів). Для людей поліція не потребує зброї, але для боротьби зі злочинністю потрібна адекватна зброя – «зброя проти злочину», що не є звичайною бойовою зброєю. Поліцейські повноваження є юридичним обов'язком, закон ніколи не вимагає зброї. Авторитет закону міститься у санкціях, підготовлених самим законом.

Розвиваючи думку щодо поняття «довіри» у контексті механізму формування довіри до поліції, зазначимо, що згідно з історичними даними суспільна довіра до поліцейської діяльності стала скороченням від довіри, легітимності та згоди. Як така, ця фраза має тенденцію обгортати набір взаємозв'язаних, але емпірично і концептуально різних понять. Тим не менш, важливо розкрити ці окремі, хоча і взаємопов'язані ідеї. Необхідно розрізнити довіру і впевненість, з одного боку, і легітимність, дотримання, співпрацю і злагоду, з іншого.

Що стосується таких суміжних понять, як «довіра» і «впевненість», то тут можливі два підходи до розуміння основних концептуальних визначень. Перший розглядає поняття «довіра»

і «впевненість» як окремі «речі». Тут довіра може відображати міжособистісні відносини між громадянами й окремими поліцейськими. Навпаки, довіра може бути швидше набором ставлення до поліції як інституту. Другий підхід ставить довіру на «лаву запасних», зосереджуючись на міжособистісній та інституційній довірі.

Віддаючи перевагу другому підходу, ми пропустили, що поняття «довіра до поліції» передбачає впевненість у тому, що система й окремі співробітники будуть ефективними, справедливими і демонструватимуть цінності, відповідні власним або спільноті. Інституційна довіра включає відносно стабільне ставлення до поліції як публічного інституту. Роль поліції у громадах створює різноманітність уявлень і відсутність синхронізації в її реалізації. Тому необхідно внести різні корективи, щоб їх реалізація відповідала характеристикам громадянського суспільства. Поліція спеціально формується відповідно до своїх обов'язків щодо підтримки існування, гідності та цілісності суспільства.

Є вагомі причини, чому керівники правоохоронних органів, у т. ч. поліції, вважають, що настав час змінити політику та практику організації та діяльності. Колись, можливо, у не настільки далекому минулому поліцію розглядали як міцну установу, «священну» основу західного суспільства. Вважалося, що поліцейська установа забезпечує стабільність, порядок і спільне відчуття «доброго» та «правильного» [6]. Довіра та легітимність були надані поліції, не замислюючись, однак протягом останніх десятиліть цю стабільну організацію критикували за стагнацію, консервативність, погану підготовку до мінливого суспільства та нових вимог. Це сприяло поступовому зниженню легітимності поліції та втраті її «священного» статусу. Щодо України, то поліція має повернути структуру та систему поліції у соціальну структуру, яка є більш цивілізованою і яка більше не має культури «правителя», що протиставляється народові, де самоконтроль здійснюється за замовчуванням [3].

Поліцейські стратегії, які працювали в минулому, звісно, не завжди можуть бути ефективними сьогодні. Бажаної мети – посиленого почуття безпеки, безпеки та добробуту – не досягнуто. Практики сходяться на думці, що існує нагальна потреба в інноваціях для подолання кризи у багатьох правоохоронних органів. Як рівень, так і характер злочинності у країні, а також зміна характеру та ролі громадських організацій у протидії злочинності змушують поліцію шукати більш ефективні методи взаємодії.

Закон України «Про Національну поліцію» стимулює створення загальної партнерської моделі забезпечення правопорядку [7, ч. 1 ст. 11], головними китами якої, без сумніву, мають бути раціоналізм, авторство, гуманізм. Кожна з моделей довіри може бути реалізована завдяки стратегії співпраці, підтримки й участі, які відображають сьогоденний рівень розвитку демократії, соціальних інститутів і соціально-економічних умов у країні. У зв'язку із цим уперше в Україні на законодавчому рівні як основний критерій оцінки ефективності діяльності Національної поліції України визнано насамперед рівень довіри населення до поліції, і лише потім (що важливо) – високий рівень розкриття злочинів, яким керувалася «попередня» міліція.

Громадські організації надають допомогу органам Національної поліції в таких напрямках, як: протидія адміністративним проступкам і злочинам; інформування поліції про можливі злочини або осередки злочинних угруповань; сприяння у виявленні та розкритті злочинів, розшуку осіб, котрі їх вчинили; вжиття усіх можливих заходів щодо захисту інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань [8, ч. 1 ст. 9].

Формування довіри до поліції та участь громадських організацій у протидії злочинності – це своєрідна філософія, ідеологія й організаційна стратегія, яка перетворює загальноприйнятну парадигму на нову поліцейську концептуальну модель у громадянському суспільстві. По суті, ця модель ставить громаду у вигляді громадських організацій не лише як об'єкт, але і як партнера поліції у вирішенні різних соціальних питань і проблем, що виникають у суспільстві. Тут маємо говорити про т. зв. «поліцейську модель», яка підкреслює рівне партнерство між поліцією та громадськими організаціями у вирішенні та подоланні будь-яких соціальних проблем, що можуть загрожувати безпеці, порядку і спокою життя місцевої громади. Мета – зменшити рівень злочинності та покращити якість життя суспільства.

Відповідно до Декларації про поліцію [9] та Європейського кодексу поліцейської етики [10] взаємодія поліції й участь громадських організацій у протидії злочинності здійснюється на основі довіри, поваги, об'єктивності, етичної поведінки, взаєморозуміння, ефективності сервісу, адресності, тісного зворотного зв'язку тощо. Згідно з цими документами довіра населення до поліції прямо пропорційна ставленню до громадськості до неї, адже обов'язково має враховувати основоположні права та свободи особи; поліцейські

організації мають звітувати про стан правопорядку, а також про результативність вжитих заходів щодо протидії злочинності. Зустрічі із представниками громадських організацій можуть мати як формальний, так і не формальний характер, адже головне – це результат. Це можуть бути особисті зустрічі керівників територіальних органів поліції, прес-конференції.

Також доцільним видається визначення ключових принципів, на яких має базуватися ефективна організація обговорень: глибинне залучення у процес обговорень і максимальне врахування інтересів всіх зацікавлених груп; забезпечення прозорості процедур, об'єктивність і незалежність вибору представників; залучення представників експертного співтовариства; інформування про проведення публічних обговорень, достатнє для залучення необхідної кількості представників обох сторін.

Ефективна діяльність поліції України може бути реалізована через модель Community Policing, яка є основою формування та розвитку партнерських відносин між поліцією та громадськістю. Ключові компоненти такої взаємодії: 1) партнерство громади; 2) організаційна трансформація; 3) вирішення проблем [9; 11].

Сутність партнерства громади розкривається через співпрацю між правоохоронними органами, приватними особами та громадськими організаціями, що дозволить підвищити довіру до поліції. Організаційна трансформація містить у собі узгодження організаційного управління, структури, персоналу й інформаційної системи для підтримки партнерства із громадськими організаціями. Вирішення проблем передбачає процес участі в систематичній експертизі виявлених проблем, їх аналізі та подальшому розвитку ефективних пропозицій щодо їх усунення.

У свою чергу, громадські організації, усвідомлюючи, що поліція не завжди може вирішити питання проблеми безпеки, заохочує інтерактивне партнерство за участю відповідних зацікавлених сторін. Коло потенційних партнерів велике, і ці партнерські відносини можуть використовуватися для досягнення двох взаємопов'язаних цілей розробки рішень шляхом спільного вирішення проблем і підвищення довіри громадськості. Також має місце реалізація спільних проектів [4]. Громадськість повинна відігравати вагомую роль у визначенні пріоритетів громадської безпеки. Учасники групи / спільноти / громадські організації – це зазвичай особи, котрі живуть, працюють або іншим чином зацікавлені у громаді – волонтери, активісти, офіційні та неформальні лідери громади, жителі, – та є цінним ресурсом для вияв-

лення проблем громадянського суспільства. Ці громади можуть брати участь у досягненні конкретних цілей у нарадах мікрорайонів, секторальних офісах децентралізації [1; 2; 5].

Громадські організації мають робити акцент на проактивному вирішенні проблем систематичним і звичним способом. Замість того, щоб реагувати на злочин лише після того, як він відбувся, громадська організація разом із поліцією мають заохочувати «агентів впливу» активно розробляти рішення безпосередньо як превентивні, що сприятиме забезпеченню громадської безпеки. Вирішення проблем повинно бути поглибленим у всіх поліцейських операціях і спрямовувати на прийняття рішень. Важливо думати більш інноваційно й оперативно про реакції, розглядаючи арешти лише як один із широкого спектру потенціалу відповіді на злочин. Основним концептуальним інструментом, який допомагає офіцерам структуровано та дисципліновано думати про вирішення проблем, є застосування відповідної моделі вирішення проблем (SARA / сканування, аналіз, реагування й оцінка).

Тож модель Community Policing – це філософія, яка «просуває» організаційні стратегії, що підтримують систематичне використання партнерських відносин і методів вирішення проблем для активного вирішення найближчих критичних ситуацій, що породжують такі питання громадської безпеки, як злочинність, соціальний розлад або страх злочину.

Довіра та легітимність існують у діалозі між громадськістю та поліцією. Сьогодні стратегії побудови довіри розвиваються в непередбачуваному, динамічному комплексі взаємопов'язаних соціальних та інституційних факторів. Те, що розглядається як відповідна стратегія побудови довіри, визначається домінуючими «раціоналізованими міфами», способами думки про те, як повинна виглядати хороша робота в поліції. Вони формуються різноманітним колом різних суб'єктів і факторів. Цей комплекс впливає на кожну фазу розробки поліцейських стратегій зміцнення довіри: розпізнавання проблем, генерацію стратегій і прийняття стратегій; моделей формування довіри до поліції й участь громадських організацій у протидії злочинності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналізуючи вище викладене, можна стверджувати, що поняття «довіра» глибоко закладене в наших соціальних відносинах, свідомості кожної людини, яка бажає жити у безпеці. Поліція вимагає довіри громадськості, щоб якісно виконувати свою роботу. Визнаючи це, поліцейські організації

по всьому світу застосовують різні методи для завоювання довіри – стратегії побудови довіри.

Умови та механізм синергізму поліцейської діяльності у громадах мають включати такі кроки: 1) покладаючись на попередження злочинності, використовуючи знання щодо цивільної безпеки, здійснювати за участю громад спостереження за районами, мікрорайонами, на відміну від одностороннього покладання виключно на патрулі міліції; 2) потрібна реструктуризація патрулювання із системи, що базується на надзвичайних ситуаціях, із наголошенням на таких активних техніках, як пішо- вело- патрулювання; 3) має продовжува-

тися децентралізація поліцейських повноважень, надання більшої свободи дій представникам нижчого рангу й очікування більшої ініціативи від них, усунення звичних бюрократичних «наборів дій».

Взаємодія поліції й участь громадських організацій у протидії злочинності можуть відбуватися також у вигляді публікацій і поширення загальнодоступної інформації «у масштабі» через соціальні мережі, веб-сайти, електронну пошту, текстові повідомлення, мобільний додаток та оповіщення Google. Необхідним і доцільним видається залучення громади, котра має діяти як мультиплікатор сили, допомагаючи запобігати та розкривати злочини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коваленко А.В. Окремі аспекти взаємодії поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у сфері протидії злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6. С. 110–113.
2. Лакійчук Я.О. Взаємодія поліції з державними органами, установами та громадськістю щодо забезпечення превентивних заходів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4, т. 2 С. 97–102.
3. Миронюк Р.В. Громадський контроль за діяльністю поліції / М-во внутр. справ України, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Біла К.О., 2020. 135 с.
4. Забезпечення спільних проектів Національної поліції України з громадськістю щодо створення безпечного середовища / Тильчик О.В., Мердова О.М., Тильчик В.В. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. Вип. 1. С. 82–85.
5. Ярема О.Г. Форми взаємодії суспільства та національної поліції, спрямовані на підвищення довіри до поліції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 311–314.
6. Bradford, Ben and Jackson, Jonathan, Trust and Confidence in the Police: A Conceptual Review (September 29, 2010). URL: <https://ssrn.com/abstract=1684508> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1684508>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.
9. Декларація про поліцію: резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 (1979) від 8 травня 1979 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_803.
10. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи від 19 вересня 2001 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.
11. Community Policing Defined (June 18, 2014). URL: <https://cops.usdoj.gov/RIC/Publications/cops-p157-pub.pdf>.

6.3. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9-051:331.548

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.23>

Клепікова Ольга Валеріївна,

аспірантка кафедри психології особистості та соціальних практик

Інституту людини

Київського університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0002-4227-6238

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

THE INDIVIDUAL GUIDELINES FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Стаття присвячена проблемі професійного самовизначення майбутніх психологів. Проведено теоретичний аналіз наукових джерел щодо генези та співвідношення категорій «самовизначення» і «професійне самовизначення». Теоретично досліджено та виявлено спорідненість категорій «професійне становлення» та «професійне самовизначення», яка базується на спільних особистісних характеристиках процесів – «власний сенс» та усвідомлення. У статті також висвітлено результати емпіричного дослідження професійного становлення майбутніх психологів під час навчання у ЗВО й індивідуально-психологічних орієнтирів їх професійного самовизначення. Проведено діагностику типу професійного становлення студентів-психологів. Досліджено індивідуально-психологічні орієнтири професійного самовизначення майбутніх психологів за такими напрямками, як: мотиви вибору професії, професійні цінності, функції та характеристики психолога, очікування від майбутньої професійної діяльності, оцінка результату теперішнього професійного самовизначення. Встановлено провідні мотиви вибору професії студентами-психологами: бажання вдосконалити власні психологічні знання, допомога людям, бажання мати гарний заробіток у майбутньому. Серед наявних професійних цінностей найбільше майбутні психологи виділяють задоволеність від роботи; професійний та індивідуальний розвиток. Найважливішою характеристикою психолога названа професійна компетентність; основну професійну функцію студенти вбачають у підвищенні рівня свідомості людей, підтримці та реалізації їх бажання розібратися у собі. 52% опитаних оцінюють стан свого професійного самовизначення як успішний; почати самостійну професійну діяльність готові 19,7% респондентів. За результатами дослідження визначені перспективні напрями подальшого вивчення професійного становлення та профорієнтаційної роботи зі студентами-психологами під час фахового навчання у ЗВО.

Ключові слова: евдемонія, самоактуалізація, самовизначення, вибір професії, професійне самовизначення, професійне становлення.

The article is devoted to the problem of professional self-determination of future psychologists. A theoretical analysis of scientific sources on the genesis and relationship of the categories of “self-determination” and “professional self-determination”. The kinship of the categories “professional development” and “professional self-determination”, which is based on the common personal characteristics of the processes – “own meaning” and awareness, is theoretically investigated and revealed. The article also highlights the results of an empirical study of the professional development of future psychologists while studying at university and individual psychological guidelines for their professional self-determination. Diagnosis of the type of professional development of students-psychologists is carried out. The individual psychological guidelines of professional self-determination of future psychologists are studied in the following areas: motives for choosing a profession, professional values, functions and characteristics of a psychologist, expectations from future professional activity, evaluation of the result of current professional self-determination. It is established that the leading motives in choosing a profession by students of psychology are the desire to improve their own psychological knowledge, to help people, the desire to have a good income in the future. Among the available professional values, future psychologists elect out job satisfaction the most; professional and individual development. The most important characteristic of a psychologist is called professional competence; students see the main professional function in raising the level of consciousness of people, supporting and realizing their desire to understand themselves. 52% of respondents assess the state of their professional self-determination as successful; and 19.7% of respondents are ready to start independent professional activity. According to the results of the research, the prospects of career guidance work with future psychologists during professional training are determined.

Key words: eudemonia, self-actualization, self-determination, choice of profession, professional self-determination, professional development.

Постановка проблеми. Будь-який вимір нашого буття сьогодні несе відбиток загальних характеристик постмодерністської сучасності: невизначеність, прогресуюча ускладнюваність; зумовлена високою кількістю, різноманітністю, швидкістю змін, загроза інерції та штучності проявів. У зв'язку із цим людина незалежно від сфери реалізації мусить приймати виклики фрустрації змін, сенсів і пошуків власної ідентичності. Тому проблема самовизначення особистості загалом і професійного самовизначення зокрема постає першою серед актуальних проблем сучасної особистості.

Філософсько-психологічна традиція співвідносить поняття самовизначення із такими поняттями, як самореалізація та самоактуалізація. Ще античні філософи Сократ, Платон, Аристотель, Антисфен, Демокрит, Епікур, Варрон, Сенека та ін. вирішення проблем людського буття та набуття душевної рівноваги вбачали у розумінні призначення людини. Фундаментальне поняття античної філософії «евдемонія» складається із префікса $\epsilon\upsilon$, що означає «добро», й $\epsilon\rho\upsilon\omicron\nu$, що означає «призначення людини, сенс існування її духу» [5, с. 72]. Аристотель, котрий довершив і збагатив категорію евдемонії концепцією суб'єктивності, розмірковуючи над сутністю блага людини, тлумачить його через унікальну функціональність, яка, з одного боку, зумовлена потребами людини та її включеністю у соціальне життя; а з іншого, є підсумком реалізації тих соціальних функцій, які становлять мету та сенс її буття. Спираючись на функціональний принцип, Аристотель тлумачить наскрізну гуманітарну категорію «сенсу буття»: нероба – це не просто людина, позбавлена справи, а позбавлена сенсу, безглузда, яка існує ні для чого. І, навпаки, сповнена чеснот та людина, котра добре виконує власну справу. У «Нікомаховій етиці» Аристотель обґрунтовує власну концепцію «повноти буття» й «ідеальної діяльності», що можливе за умови граничної самоактуалізації особистості [5, с. 73].

Сучасні вітчизняні та світові дослідники психологічної науки також пов'язують самоактуалізацію особистості з її професійною діяльністю. Проблематиці професійного розвитку та становлення особистості присвячено праці Г. Боген, В.О. Бодрова, І.О. Бондаревської, Е. Бордин, О.А. Васильєвої, Е. Гринцберг, У. Джейд, А.А. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Л.М. Карамушки Е.О. Климова, О.М. Леонтьєва, А. Маслоу, Л.М. Мітіної, У. Мозер Г. Мюнстербергер, Ф.З. Парсонсон, Ю.П. Поваренкова, О.П. Сергєєнкової, О.А. Столярчук, Д. С'юпер, Х. Томе, З. Фройд, В. Франкл, Л.Б. Шнейдер, Е. Шпангер та ін.

Науковці В.О. Бодров, Е.Ф. Зеєр, Е.О. Климов, Ю.П. Поваренков, О.А. Столярчук, Л.Б. Шнейдер та ін. розглядають професійне становлення як таку форму професійного розвитку, де особистість, її прагнення до самоактуалізації постають головним фактором не тільки професійного, але й особистісного самовизначення. Готовність до постійного особистісного та професійного зростання; формування й інтеграція соціально значущих і професійно важливих якостей [8]; тривалість професійного становлення від початку формування професійних намірів до завершення активної професійної діяльності [2, с. 11] – ці ознаки процесу професійного становлення переконливо свідчать про можливість самоактуалізації особистості у процесі професійної діяльності. Професія дозволяє не просто реалізувати себе у праці, а й актуалізувати особистісні екзистенції та надати обраній справі власні «сенси» (В. Франкл). Відзначимо взаємозумовленість процесу професійного становлення і самовизначення особистості, а також сутнісну спорідненість, що ґрунтується на необхідності привнесення унікальних особистісних сенсів у зовнішню людську буттєвість.

Професійне становлення як окрема частина загального процесу розвитку особистості відтворює характеристики цілого: незворотність, спрямованість і закономірність; а також кризовий характер вирішення як внутрішніх суперечностей, так і тих, що виникають між особистістю та зовнішніми умовами її життєвого простору. Особливої виразності характеристики розвитку набувають у юнацькому віці, коли проблема вибору професії та становлення професійних інтересів є першочерговими для переосмислення та вирішення.

Професійне самовизначення як початковий етап більш тривалого процесу професійного становлення найперше реалізується через вибір професії, проте глибинний зміст професійного самовизначення значно ширший, оскільки потребує таких особистісних компетенцій, як осмисленість досвіду й усвідомленість вибору: Є.О. Климов виділяє гностичний (перебудову свідомості та самопізнання) і практичний (реальні зміни соціального статусу людини) рівні професійного самовизначення [3, с. 120]. Вибір професії здебільшого визначає весь подальший розвиток особистості та її життєвий шлях, тому цей процес потребує профорієнтаційної допомоги: зорієнтуватися у професійно-трудоному середовищі, розвинути свої якості, здібності, реалізувати свої цінності, мотивацію, сформувані адекватні наміри та плани на майбутнє, сформувані реалістичний образ себе як майбутнього професіонала.

Отже, професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, у якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини та конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [1, с. 20].

Складнощі професійного самовизначення пов'язані з ускладненням ринку праці; динамічністю розвитку суспільства; постійним процесом «народження» та «відмирання» великої кількості професій. Кон'юнктура ринку професій дуже динамічна, а реалізація у професії відбувається через кілька років; отже, вже на етапі вибору професії та професійного самовизначення важливо розуміти, яка професійна сфера буде значущою для суспільства у майбутньому; в якій можна особистісно реалізуватися та монетизувати набуті під час фахового навчання навички. Означені проблеми, поряд із цілком природними для переламних періодів життя фрустраціями, приводять до розгубленості та змушують молоду людину, котра перебуває на етапі професійного вибору та самовизначення, шукати кваліфікованої допомоги. Відзначимо, що професія психолога сьогодні також характеризується великою кількістю спеціалізацій, які дозволяють майбутнім «знавцям душі» реалізуватися у досить широкому діапазоні психологічної діяльності. Тому вивчення індивідуально-психологічних орієнтирів професійного становлення майбутніх психологів на етапі фахового навчання стає актуальним для удосконалення й оптимізації діагностичних і практичних програм профорієнтаційної допомоги.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних орієнтирів і професійного становлення майбутніх психологів під час фахового навчання у ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Методи та методики.** Для реалізації мети дослідження використовувалися такі методи: *теоретичні* (аналіз наукових зарубіжних і вітчизняних джерел із проблем самовизначення та професійного становлення); *емпіричні* «Методика діагностики рівня та типу професійного становлення студента» (О.А. Столярчук); *статистичні* (кількісний процентний аналіз). У дослідженні взяли участь 311 студентів-психологів першого-четвертого курсів Київського університету імені Бориса Грінченка. Обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми IBM SPSS Statistics 26.

Внаслідок дослідження було опрацьовано матеріал за допомогою «Методики діагностики рівня та типу професійного становлення студента» [6]. Методика дає можливість визначити тип професійного становлення студента: *успішний*

(усвідомлений вибір професії, що відповідає здібностям); *прогнозований успішний* (свідомий професійний вибір, який супроводжується недостатньо сформованими особистісно-професійними характеристиками); *романтичний* (прагнення працювати за обраним фахом супроводжується недостатніми інтелектуальними та вольовими зусиллями у навчанні, оцінка власних здібностей є неадекватною); *астенічний* (характеризується свідомими вибором і стійкою спрямованістю на здобуття професійних навичок, однак простежується виснаженість психосоматичних ресурсів внаслідок перевантаження; можливе вигорання студента, пов'язане із перфекціонізмом); *прогнозований хибний* (характеризується добросовісним навчанням, однак професія позбавлена особистісного сенсу для студента); *формальний* (присутня наявність потенціалу для опанування професії за відсутності інтересу; формальне виконання навчання без рефлексії своїх успіхів і поразок); *амбіційний* (характеризується відсутністю адекватної мотивації, суперечливістю між цілями та професійним вибором; дефіцитом ресурсів для успішного професійного становлення); *хибний* (усвідомлення непривабливості обраного фаху).

Наведені у таблиці 1 дані дають можливість побачити діагностовані типи професійного становлення студентів-психологів у процентах. Згрупувавши типи професійного становлення на успішні (успішний і прогнозовано успішний), неуспішні (прогнозовано-хибний, хибний) і невизначені/суперечливі (романтичний, астенічний, формальний, амбіційний), помічаємо певну кількісну рівномірність між групами. Така форма процентного розподілу емпірично підтверджує припущення про те, що процес професійного самовизначення не закінчується вибором професії у старших класах, а активно відбувається і під час фахового навчання у ЗВО, потребує поглибленого професійного й особистісного самовизначення.

Таблиця 1

Тип професійного становлення (ПС) студентів-психологів

Тип професійного становлення	Студенти-психологи (%)
Успішний	30,7
Прогнозований успішний	4,7
Романтичний	11,8
Астенічний	13,4
Формальний	7,1
Прогнозований хибний	3,9
Амбіційний	0,8
Хибний	27,6

З метою поглибленого вивчення процесу професійного становлення майбутніх психологів і виявлення індивідуально-психологічних орієнтирів їх професійного самовизначення ми провели опитування за такими напрямками: 1) *мотивація вибору професії* (за 10-бальною шкалою студентам пропонувалося оцінити такі мотиви: покликання; відповідність своїм здібностям; бажання отримати знання із психології; настанова близьких у виборі; інтерес до роботи з людьми; престижність; бажання допомагати людям; прагнення вирішити власні психологічні проблеми; перспективи побудови успішної кар'єри; бажання гарно заробляти; отримання диплому про вищу освіту); 2) *професійні цінності* (за 10-бальною шкалою студентам пропонувалося оцінити наявні цінності, такі як: професійна самореалізація; професійний саморозвиток; служіння суспільству; допомога людям; кар'єрне зростання; фінансове забезпечення; статус у суспільстві; почуття задоволеності від роботи; визнання результатів праці іншими; збагачення власної індивідуальності); 3) *функції психолога* (студентам пропонувалося обрати один із варіантів: надання кваліфікованої допомоги із приводу стресогенності життя, переживання криз тощо; підвищення рівня свідомості людей, підтримка щодо бажання розібратися у собі; підвищення особистісної ефективності й успішності; подолання дефіциту якісного спілкування, що виникає через сучасний темп життя; свій варіант); 4) *компетенції психолога* (студентам пропонувалося обрати один із варіантів: сила характеру та харизма; професійна компетентність; емпатія; стресостійкість; свій варіант); 5) *суб'єктивна оцінка теперішнього результату свого професійного самовизначення* (пропонувалося обрати один із варіантів: успішний, суперечливий, відстрочений, невизначений, помилковий, нав'язаний, свій варіант); 6) *уявлення щодо початку майбутньої діяльності* (пропонувалося продовжити фразу «майбутня дальність викликає у мене...» одним із варіантів: бажання скоріше почати самостійну діяльність; усвідомлення небажання працювати за обраною спеціальністю; усвідомлення необхідності отримувати паралельні практичні навички та спеціалізацію із психології; свій варіант).

Проведене анкетування дозволило виявити, що:

1) У студентів-психологів провідними мотивами вибору професії є: бажання вдосконалити знання із психології (66,1% респондентів дали максимальну оцінку) та бажання допомагати людям (51,9%); бажання мати гарний заробіток у майбутньому (40,2%).

2) Найбільш значимими професійними цінностями названі: почуття задоволеності від роботи (81,1%); професійний саморозвиток; збагачення власної індивідуальності (66,9%).

3) Найбільш важливою функцією психолога студенти вважають функцію підвищення рівня свідомості людей, підтримку та реалізацію їх бажання розібратися у собі та причинах власних проблем (цей варіант обрали 59,8% респондентів).

4) Більше половини студентів (59,8%) вважають, що найважливішою є професійна компетентність; особистісні компетенції (харизму, емпатію, стесостійкість) обрали менше половини респондентів.

5) Як успішний оцінюють результат свого професійного самовизначення 52% респондентів, як суперечливий – 21%, відстрочений – 7,1% невизначений 16,5%, не можуть відповісти 3,1%.

6) Розмірковування про початок трудової діяльності у більшості респондентів викликають усвідомлення необхідності отримувати додаткову спеціалізацію та практичні навички із психології (66,9%); бажання скоріше почати самостійну діяльність мають 19,7% опитуваних.

Висновки і перспективи подальших розробок.

Проведене дослідження дозволило побачити кількісні та якісні характеристики процесу професійного становлення майбутніх психологів. За результатами проведеної діагностики виявлено, що успішний і прогнозовано-успішний тип професійного становлення мають 35,4% студентів-психологів; хибний, прогнозовано хибний – 31,5%; «проміжні» типи мають 33,1% студентів. Рівномірний розподіл студентів між зовсім різними типами професійного становлення кореспондується із тезою щодо тривалості процесу професійного самовизначення, яке не обмежується лише вибором професії, а продовжується під час фахового навчання у ЗВО і зумовлює перехід на новий рівень професійного розвитку й особистісного самовизначення. Тому питання допомоги студентам щодо професійного самовизначення у ЗВО є не менш актуальним, ніж для школярів. Профорієнтаційна допомога студентам-психологам має свою фахову специфіку; а також відрізняється від універсалізованих програм для старшокласників. З метою удосконалення і спеціалізації профорієнтаційної допомоги студентам-психологам ми вивчили особливості їх професійного становлення за такими напрямками, як: мотиви вибору професії, професійні цінності, функції та характеристики психолога, очікування від початку майбутньої професійної діяльності, оцінка результату теперішнього професійного самовизначення. Встановлено, що серед індивідуально-психологічних орієнтирів професійного

самовизначення майбутніх психологів переважають евдемоністичні й альтруїстичні тенденції: бажання допомагати людям, особистісно та професійно розвиватися; розуміння важливості усвідомленого підходу до життя.

Одержані результати надихають нас на подальше вивчення специфіки професійного становлення майбутніх психологів, основних його чинників і тенденцій. Оскільки теоретичний аналіз розкрив взаємозумовленість процесів самовизначення та професійного становлення; а емпіричний аналіз довів важливість таких факторів, як професійна реалізація та самоактуалізація особистості, майбутні дослідження ми плануємо присвятити

вивченню особистісного благополуччя як чинника професійного становлення студента-психолога. Деякі результати нашого дослідження (низький процент суб'єктивної готовності до початку самостійної трудової діяльності та високий процент бажаючих отримувати паралельну психологічну спеціалізацію чи додаткові практичні професійні навички) ми інтерпретуємо як наявність у студентів фрустрації, пов'язаної із початком професійної діяльності. У зв'язку із цим особливо актуальною для майбутніх психологів є розробка профорієнтаційної програми, спрямованої на допомогу початку професійної діяльності та безпосередньої реалізації отриманих у ЗВО навичок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васильєва О.А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах. *Наука і освіта*. 2011. № 1. С. 19–23.
2. Зеер Э.Ф. Теоретико-прикладные основания психологии профессионального развития : монография. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2015. 194 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 304 с.
4. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
5. Платонов-Поляков Р.С. Бытие к счастью: эвдемония в этике Аристотеля. *Российская Академия Наук Институт философии*. 2015. № 15. С. 70–90.
6. Столярчук О.А. Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму : дис. ... докт. психолог. наук : 053. Київ, 2019. 522 с.
7. Фактори впливу на професійне самовизначення особистості в умовах ринкової економіки / І.В. Хом'юк, В.А. Петрук, В.В. Хом'юк. *Педагогіка безпеки*. 2017. № 1. С. 6–11.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 600 с.

УДК 159.9.019.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.24>

Садчікова Олена Геннадіївна,
аспірантка кафедри психології
Донбаського державного педагогічного університету
ORCID ID: 0000-0003-0474-0949

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ТА КОПІНГ-РЕСУРСІВ

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF COPING BEHAVIOR AND COPING RESOURCES

У статті розглядаються теоретичні підходи до вивчення понять «копінг-поведінка» та «копінг-ресурс». Проведений теоретичний аналіз досліджень у роботах вітчизняних і закордонних науковців. Аналізується поняття «копінг-поведінка» та «копінг-ресурс». Копінг-поведінка – поведінка, яку використовує людина для подолання стресової ситуації. Поняття об'єднує емоційні, когнітивні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб впоратися із складними ситуаціями буденного життя. Дослідження долаючої (копінг) поведінки як суттєвої складової частини адаптивної соціальної поведінки актуально у зв'язку із триваючою у нашому суспільстві соціальною нестабільністю, існуванням суперечливих, негативних тенденцій розвитку (таких як злочинність, насильство, безробіття, військовий конфлікт, пандемія та ін.). Науковцями встановлено, що фізичне і психічне самопочуття людини залежить від вибору нею поведінкових стратегій у момент зіткнення із психотравмуючою ситуацією. Можна зробити висновок, що копінг-поведінка є індивідуальним способом взаємодії особистості зі складною, кризовою, стресовою ситуацією для зниження впливу стресу. За її допомогою людина намагається подолати стресову ситуацію, використовуючи для цього різні компоненти: особистісні, ситуаційні, ресурсні. Нині у психології існує декілька підходів до вивчення копінгу.

Копінг-ресурси забезпечують прояв копінг-поведінки як зрілої й адаптивної, яка позбавлена психоемоційного напруження. У психології поняття «ресурс» використовується у різноманітних сполученнях: когнітивний ресурс, інтелектуальний ресурс, ресурси саморегуляції, ресурси інтеграції, ресурсні стани. Термін «копінг-ресурси» означає сукупність цінностей, запасів і можливостей індивіда, які використовуються або потенційно можуть бути використані ним у певній діяльності. Дослідники різних поглядів на вивчення проблеми ресурсів однакові в одному: до ресурсів, належать всі психічні процеси, що дозволять вирішувати складні життєві задачі (саморегуляції, адаптації, подолання, конфлікти тощо) ефективніше.

Ключові слова: адаптація, копінг-поведінка, копінг-ресурс, захисні механізми, подолання, стрес.

The article discusses theoretical approaches to the study of the concepts of “coping behaviour” and “coping resource”. A theoretical analysis of research in the works of domestic and foreign scientists is carried out. The concepts of “coping behaviour” and “coping resource” are analyzed. Coping behavior is the behavior that a person uses to overcome a stressful situation. The concept combines emotional, cognitive, and behavioral strategies that are used to deal with difficult situations in everyday life. The study of coping behavior as an essential component of adaptive social behavior is relevant in connection with the ongoing social instability in our society, the existence of contradictory, including negative development trends (crime, violence, unemployment, military conflict, pandemic, etc.). Scientists have found that a person's physical and mental well-being depends on their choice of behavioral strategies at the time of contact with a traumatic situation. It can be concluded that coping behavior is an individual way of interaction of a person with a difficult, crisis, stressful situation to reduce the impact of stress with its help, a person tries to overcome a stressful situation, using various components for this: personal, situational, resource. Currently, there are several approaches to the study of coping in psychology.

Coping resources provide the manifestation of coping behavior as mature and adaptive, which is devoid of psychoemotional stress. In psychology, the concept of “resource” is used in various combinations: cognitive resource, intellectual resource, self-regulation resources, integration resources, resource States. The term “coping resources” means a set of values, reserves and opportunities of an individual that are used or potentially can be used by him in a particular activity. Researchers of different views on the study of the problem of resources are unanimous in one thing - resources include all mental processes that will allow you to solve complex life tasks (self-regulation, adaptation, overcoming, conflicts, etc.) more effectively.

Key words: adaptation, coping behavior, coping resource, defense mechanisms, overcoming, stress.

У сучасному суспільстві у багатьох сферах життя відбуваються докорінні зміни, які мають негативний вплив на особистість і призводять до зростання кількості тяжких життєвих ситуацій.

Однакові стресогенні ситуації по-різному впливають на психічний стан людей, котрі опиняються за цих умов. Нині проблема індивідуальної варіабельності реакцій на стрес у людей, які перебувають

у складних ситуаціях, залишається маловивченою. Для дослідження наслідків подолання стресових ситуацій для людини треба брати до уваги психологічні аспекти: суб'єктивне сприйняття людиною травмуючої ситуації, її реагування і поведінку. Дослідження долаючої (копінг) поведінки як суттєвої складової частини адаптивної соціальної поведінки актуально у зв'язку з триваючою в нашому суспільстві соціальною нестабільністю, існуванням суперечливих, негативних тенденцій розвитку (таких як злочинність, насильство, безробіття, пандемія та ін.). Тому вивчення спроможності людини до подолання складних життєвих обставин є необхідним і важливим. Учені проводили дослідження копінг-поведінки у різних аспектах, проте нині у науці немає єдиного погляду на цей феномен і його основні складові частини.

Психологія долаючої поведінки може і повинна бути залучена для пояснення труднощів і відмінностей в адаптації особистості у різні періоди її життя і групи (в т. ч. сім'ї) до змін у суспільстві, розвитку соціальної креативності у подоланні ситуацій життєвих труднощів. Протягом багатьох років дослідники цієї проблематики спиралися на модель дефіциту необхідних навичок або нездатність людини до ефективної поведінки у важкій ситуації, зараз у фокусі нашого дослідження знаходиться те, що людина може зробити, за рахунок чого вона може впоратися зі стресом.

Темі копінг-поведінки присвячена велика кількість теоретичних і емпіричних досліджень, у ході яких були виявлені основи методології, проблема дефініцій, сутність феномену, специфіка дії та впливу на адаптацію, а також вікові, гендерні та культурні особливості. Цьому питанню приділяли увагу Р. Лазарус, С. Фолкман, Г. Фрейд, А. Маслоу, Н. Хаан, С. Хобфолл, Л.І. Анциферова, В.А. Бодров, Л.Г. Дика, Л.А. Китаєва-Смик, Т.Л. Крюкова, А.Б. Леонова, В.Л. Марішук, В.І. Медведева, С.К. Нартова-Бочавер та інші дослідники.

Вченими доведено, що психічне і фізичне самопочуття особистості залежить від вибраних нею копінг-стратегій у момент зіткнення зі стресовою ситуацією. Копінг (від англ. coping – долати) – психологічний спосіб і стратегія подолання особистістю психотравмуючої ситуації. Поняття поєднує поведінкові, когнітивні й емоційні стратегії, які застосовують, щоб впоратися із викликами буденного життя. Копінг-поведінка – форма поведінки, за допомогою якої людина вирішує життєві проблеми. Ця поведінка спрямована на адаптацію до певних обставин і має сформо-

ване вміння для подолання стану емоційного дискомфорту [3, с. 66]. Активні дії сприяють ймовірному усуненню негативного впливу стресорів на людину. У сучасних дослідженнях поняття «копінг» представлено широким арсеналом активної поведінки людини від неусвідомлених психологічних захистів до цілеспрямованих засобів подолання стресових подій. А. Маслоу вважає, що копінг-поведінка протиставляється експресивній поведінці [12, с. 76]. Досліджуючи рівні варіанти розв'язання проблем, фахівці використовують такі поняття: «захист», «подолання», «стан напруги», «редукція стресу». У психології виділяють декілька підходів до вивчення копінгу.

Г. Фрейд виділила сім базових захисних механізмів: проекцію, придушення, заперечення, регресію, нав'язливі дії, істерію та сублімацію. Заперечення і придушення складаються з різних форм відмов від інформації про відчуття або події. Істерія, навпаки, сприяє зайвому загостренню проблеми. Нав'язливі дії фіксують увагу людини, за якої людина повторює свої дії багато разів, вишукуючи помилки. Проекція – це механізм, за якого відбувається перенесення власних почуттів, думок і бажань на оточуючих. Цей дивовижний фокус психіки бере активну участь не тільки у спілкуванні з людьми, але і в тому, як ми розуміємо тексти, відео або картинки. При регресії відбувається заміна знаку емоційної реакції, з гніву на захоплення, що може призвести або до неадекватного реагування, або до відсутності бажань конструктивних змін у людині та до перебільшення недоліків оточуючих. Проекція і регресія мають схожий між собою зміст, адже припускають відмову від оцінки людиною власних відчуттів і подій. У ситуації конфлікту зріла особистість може використовувати сублімацію, результатом якої є трансформація емоційної напруги у більш прийнятні для людини форми [7, с. 99, 101].

Н. Хаан виділила десять базових індивідуальних процесів, які можуть використовуватися у трьох видах дій: захист – негативні, вимушені, ригідні дії, спрямовані на опанування тривоги, а не на рішення проблеми; подолання – гнучкі, свідомі, цілеспрямовані дії із проявом емоцій, середньої сили; уникнення – ритуалізовані й автоматизовані неконструктивні дії, які можуть призвести до істотного спотворення міжособистісних відносин. Таким чином, психоаналітичний підхід у вивченні стресу, орієнтований на обґрунтування ролі захисних стратегій, можна охарактеризувати кількома положеннями. Основним завданням захисних механізмів є контроль негативного афекту, насамперед тривоги. Передбачається,

що механізми захисту мають індивідуальну природу та пов'язані з несвідомим конфліктом, що виходить із травми дитинства. Н. Хаан вважає, що більш адаптивними самі по собі є свідомі процеси подолання, захисні процеси – більш патологічними [9, с. 87–89].

На думку Г. Вайлфонт, захисні механізми можна класифікувати за ступенем спотворення реальності, найбільш зрілі механізми є найменш спотворюючими [8, с. 123].

Т. Яценко вважає, що повсякденне буття людини іманентно властиве свідомості. Дослідниця вказує на те, що глибинне пізнання психіки змінює не реальність, а її значущість для людини через збільшення знань про своє психічне, про інфантильні прояви особистості у стресових ситуаціях. Т. Яценко у своїх працях «психологічний захист» роздивляється як «фільтр» свідомого. «Витиснення» зі сфери свідомого у сферу несвідомого дає можливість заповнити «порожнечі», які виникають між сенсами, що суперечать уявленню особистості про себе. Зміст феномену психологічного захисту полягає в тому, що неприємні висновки витісняються зі свідомого в несвідоме [4, с. 186].

Конфліктологи виділяють три сфери, у яких може відбуватися реалізація копінг-стратегій: це когнітивна, поведінкова й емоційна. Види копінг-поведінки можна поділити, враховуючи ступінь їх адаптивних можливостей: адаптивні та неадаптивні.

Науковці, котрі представляють інший підхід, вважають опанування відносно стійкою характеристикою особистості, що зумовлює реакцію людини на стресову ситуацію. На підставі цього науковці об'єднували людей за особистісними стилями подолання або різними типами адаптації.

Існують різні класифікації копінг-стратегій. Виділяють основні базисні стратегії: 1. Вирішення проблем; 2. Пошук соціальної підтримки; 3. Уникнення.

У підходах, що базуються на оціночних процесах, науковці виділяють чотири положення. По-перше, здатність людини справлятися з важкою ситуацією, переважно пов'язана з тим, як вона ставиться до неї. Під ставленням розуміється свідомо оцінка ситуації як благополучної або ситуації, що містить втрату, загрозу, шкоду або стимул. По-друге, когнітивні підходи мають припущення, що люди змінюють репертуар стратегій подолання стосовно вимог конкретної проблеми. Теоретики-когнітивісти вважають, що вибір копінг-стратегій необхідно робити у зв'язку з конкретною проблемою, незважаючи на особливості індивідуального сприйняття ситуації та проблеми. По-третє, дії з подолання можуть включати і проблемно-

орієнтовані, й емоційні стратегії. Сприятливо впливає на рішення або на опанування проблеми контроль над емоціями в конкретній стресовій ситуації, тобто є одним із кращих способів управління поведінкою й емоціями. По-четверте, когнітивісти, дотримуючись емпіричного підходу, вважають, що змістом завдання визначається, які стратегії будуть, а які не сприятимуть успішній адаптації. Р. Лазарус описав ситуації, у яких стратегія заперечення може стати конструктивною. За умов безнадійної ситуації саме заперечення є заходом надання допомоги для збереження надії, тоді як багато дослідників схиляються до думки, що ця стратегія завжди не адаптивна [10, с. 134–135].

Д. Амірхан вважав, що вибір особистістю певних стратегій подолання є достатньо стабільною характеристикою протягом всього життя та не залежить від виду стресора. Він позначив ці стратегії як базисні стратегії поведінки особистості та класифікував їх у три групи: пов'язання проблеми, пошук соціальної підтримки, ухилення від проблеми. На його думку, пов'язання проблеми та пошук соціальної підтримки є адаптивними копінг-стратегіями, ухилення від проблеми – не адаптивною [1, с. 16].

Завдяки копінг-ресурсам прояв копінг-поведінки може бути адаптивним і зрілим, позбавленим психоемоційного напруження. Зміст копінг-ресурсів визначає ефективність подолання особистістю стресової ситуації.

В.О. Бодров вперше застосував ресурсний підхід у вивченні подолання інформаційного стресу. Автор розглядає ресурси у трьох площинах: 1) як явище матеріальне цілком конкретне й об'єктивно реєстроване. Ресурсом може бути процеси метаболізму глікопротеїну в мозку, активуюча функція ретикулярної формації або зміна кровотоку; 2) як теоретичний конструкт, який може відображати якусь ідеальну якість, притаманну системі обробки інформації, що уможливорює оцінку збережених ресурсів, які є резервом обробки інформації; 3) функціональний потенціал, що забезпечує стійкий рівень виконання вихідних показників протягом певного часу [2, с. 156].

Соціальні й особистісні копінг-ресурси є предметом дослідження багатьох науковців. С. Фолкман поділяє копінг-ресурси на особистісні (Я-концепцію, ресурси когнітивної сфери, афіліацію, інфернальний локус контролю, ціннісну мотиваційну структуру особистості) та середовищні, які представлені системою соціальної підтримки (соціумом, у якому людина живе) і соціально підтримуючим процесом (уміння надавати, знаходити, приймати соціальну підтримку) [6, с. 45].

Теоретичний аналіз досліджень поняття «копінг-ресурс» показав багато інтерпретацій цього поняття. Наприклад, копінг-ресурси розглядають як: зовнішні та змінні внутрішні, що можуть сприяти психологічній стійкості у стресових ситуаціях; як адаптаційну здібність психіки особистості корегувати інтенсивність активності порівняно зі станом відносного спокою; як особистісні цінності, засоби, можливості, що є у потенційному стані та до яких людина може вдаватися до використання за необхідності подолання стресової ситуації.

С. Хобфолл, автор теорії збереження ресурсів, стверджує, що саме втрата ресурсів є найголовнішою складовою частиною у процесі розвитку стресу на відміну від когнітивного оцінювання. Він стверджує, що стрес може статися лише за умов: 1) коли є загроза втрати ресурсів індивіда; 2) коли втрата ресурсів індивіда вже сталася; 3) коли спроба індивіда одержати додаткові ресурси після значного вкладання власних ресурсів стикається з невдачею. Автор наголошує, що, хоча когнітивне оцінювання є одним зі способів оцінки міри втрати ресурсів, більшість ресурсів є об'єктивно спостережуваними та зумовленими [8, с. 56–57].

Розроблений А. Бандурою конструкт самоефективності можна розглядати як один із найважливіших ресурсів особистості, що сприяє вибору копінг-стратегій. Із самоефективністю також пов'язані пізнавальні процеси, які є частиною внутрішніх переконань людини про її власну спроможність до подолання. Переконання у своїй власній ефективності є важливою рисою людини, що зумовлює здатність її до організації та використання внутрішніх ресурсів, а також готовність до отримання ресурсів із навколишнього соціуму [1, с. 70].

Науковці Р. Акбашева, З. Аллаяров, Б. Гершунський виділяють внутрішні та зовнішні ресурси. Внутрішні ресурси зумовлюють неповторність людини, вони є джерелом її персоналізації та розвитку. У системі внутрішніх ресурсів особистості вчені виділяють такі підсистеми: фізіологічні (особливості будови організму, стан здоров'я, вік, фізичну витривалість, стать та ін.); біогенетичні (пов'язані зі спадковістю); індивідуально-психологічні (рівень інтелектуального розвитку – особливості емоційно-вольові сфери, інтелектуальні ресурси та ін.). Ці підсистеми забезпечують процес життєдіяльності та складні у своїй структурі [1, с. 6].

Зовнішні ресурси сприяють, на думку авторів, особистісному розвитку індивіда та його діяльності. До них можна віднести системи стимулів розвитку та діяльності; заходи, які надають людині можливості відтворити свої події, про-

демонструвати свої досягнення, що стимулюють соціальну та професійну активності, заохочення щодо морального й матеріального досягнень; доступ до інформаційного простору, а також до процесів обміну досвідом, ціннісними орієнтаціями, інформацією; створення сприятливого соціально-психологічного клімату колективу, демократичного стилю спілкування; організаційні умови, які передбачають чіткість управління, послідовність вимог до людей; матеріально-технічне забезпечення включає розмір і регулярність виплати заробітної плати, матеріальне стимулювання, оснащення робочих місць.

Поняття «ресурс» у психології використовується у різних видах сполучень: інтелектуальний ресурс (М. Холодная), когнітивний ресурс (В. Дружинін), ресурси саморегуляції (О. Сергієнко), ресурсні стани (В. Козлов), ресурси інтеграції (Г. Ложкін). Копінг-ресурси – це особистісні ресурси копінг-поведінки або внутрішні психологічні чинники її розвитку та формування. Це все те, що індивід застосовує для подолання стресу [5, с. 158].

О. Сергієнко вважає, що у системі особистісних ресурсів можна виділити дві підсистеми – зовнішніх і внутрішніх ресурсів, кожна з яких має рівневу організацію. До зовнішніх ресурсів авторка відносить ресурси фізичного середовища (одяг, адекватну потребам їжу, гроші, транспорт, вільний час та ін.) і ресурси соціального середовища (взаємодії, що виконують роль забезпечення індивіду зворотних зв'язків, можуть сприяти появі більш усвідомленої особистісної саморегуляції). Підсистема внутрішніх ресурсів має ієрархічну будову: рівень фізіологічних (індивідних) властивостей (вік, стан здоров'я); рівень психодинамічних (темпераментальних) властивостей; когнітивний рівень (когнітивний контроль, здібності); ціннісно-смысловий і «вершинний» рівні – три найважливіші якості людини, які пов'язані з ефектом подолання – стійкість, самоефективність і витривалість [5, с. 203].

На думку Г. Ложкіна, до копінг-ресурсів слід віднести ресурси сенсорні й когнітивні, особистісні структури (адекватну «Я-концепцію», комунікативну та психоемоційну складові частини, рівень домагань, самооцінку, актуалізовані життєві особистісні смисли, локус контролю) [3, с. 70].

Досить цікавою є систематизація внутрішніх ресурсів особистості, запропонована О. Анненковою й І. Шкуратовою. Вони об'єднали у п'ять основних груп всю сукупність особистісних ресурсів: 1) сила духу, світогляд і вірування людини; 2) креативність, інтелект, інтерес до світу; 3) системи

умінь, навиків, знань; 4) енергетичний ресурс; 5) властивості особистості, спрямовані на протистояння руйнівним діям (локус контролю, життєстійкість, оптимізм, цілеспрямованість) [1, с. 18].

Д. Леонтьєв, досліджуючи ресурси, називає метаресурсами ресурси, що використовують у багатоманітних ситуаціях. Дослідник поділяє метаресурси на три глобальні класи: психологічні, соціальні ресурси та фізіологічні. До психологічних ресурсів науковець відносить: 1) психологічні ресурси саморегуляції – стратегії побудови, які є стійкими у взаємодії зі світом (каузальні орієнтації, самоефективність, локус контролю, рефлексія, толерантність до невизначеності, полнезалежність, схильність до ризику); 2) психологічні ресурси стійкості (ціннісно-смыслові ресурси – осмисленість життя, задоволеність життям); 3) мотиваційні ресурси; 4) інструментальні ресурси – навички та компетенції, набуті у процесі життєдіяльності [4, с. 188].

Висновки. Вивчаючи різні теоретичні підходи до вивчення копінг-поведінки, можна зробити висновок, що копінг-поведінка є особистісною

взаємодією людини зі складною, кризовою ситуацією для зниження впливу стресу. Важливою характеристикою копінг-стратегій є їх різноманітність і багатомірність, які дають змогу людині вирішувати складні життєві ситуації завдяки контролю власних емоцій, включенню у взаємодію зі стресом чи знижуючи його вплив на психіку й організм, змінювати себе, ситуацію або пристосовуватися до неї. За допомогою копінг-поведінки особистість намагається подолати стресову ситуацію, використовуючи для цього різні компоненти: ситуаційні, особистісні, ресурсні. У психології терміном «копінг-ресурси» визначають сукупність можливостей, цінностей і запасів індивіда, що він може використовувати або потенційно можуть бути використані ним у певній активності. Дослідники різних поглядів на вивчення проблеми копінг-ресурсів погоджуються щодо одного: до ресурсів належать всі психічні процеси, які дозволять вирішувати складні життєві задачі (саморегуляції, адаптації, подолання, конфлікти тощо) ефективніше з найменшими витратами та з мінімальними негативними наслідками для особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 1994. Т. 15, № 1. С. 3–19.
2. Бодров В.А. Личностная детерминация развития и преодоления психологического стресса. *Современное состояние и перспективы* / за заг. наук. ред. А.Л. Журавлева. Москва : Изд-во ИП РАН, 2008. 365 с.
3. Крюкова Т.Л. О методологии исследования и адаптации опросников диагностики совладающего поведения. *Психология и практика*. 2002. № 1. С. 66–72.
4. Пілецький В. Копінг-стратегії поведінки особистості в стресових ситуаціях. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. № 19. Ч 1. С. 185–189.
5. Погрібна А.О. Захисно-копінгова поведінка як чинник емоційного вигорання вчителів шкіл-інтернатів для дітей з вадами інтелекту : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017. 355.
6. Folkman S. Personal control and stress and coping processes: A theoretical analysis. *J. of Personality and Social Psychology*. 1984. V. 46. 765 p.
7. Freud A. The ego and the mechanisms of defense. New York : International Universities Press, 1966.
8. Golberger L., Breznitz S. (Eds.) *Handbook of Stress: Theoretical and clinical aspects*. New York : Free Press. A Division of Macmillan, 1993.
9. Haan N. (Ed.). *Coping and defending*. New York : Academic Press, 1977.
10. Lazarus R.S. The costs and benefits of denial. *The denial of stress*. Ed. by S. Breznitz. New York : International University Press, 1983. P. 1 - 30.
11. Lazarus R.S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping*. New York : Springer, 1984.
12. Maslow A.H. *Toward a psychology of being*. Princeton; New York : Van Nostrand, 1968.

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 2

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Підписано до друку: 26.08.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 16,28. Замов. № 0921/319. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.